

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

Poznań, dnia 4 października 2023 r.

Poz. 8717

UCHWAŁA NR LXXIII/395/2023 RADY POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO

z dnia 26 września 2023 r.

w sprawie przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026.

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 ust. 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2022r. poz. 1526 i z 2023r. poz. 572) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022r. poz. 840 z późn.zm.) Rada Powiatu Gnieźnieńskiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023 – 2026”, zaopiniowany pozytywnie przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Gnieźnieńskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

Przewodniczący Rady Powiatu
(-) Dariusz Pilak

Załącznik do uchwały Nr LXXIII/395/2023
Rady Powiatu Gnieźnieńskiego
z dnia 26 września 2023 r.

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA
POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO NA LATA
2023-2026**

Starostwo Powiatowe w Gnieźnie, 2023 r.

Spis treści

1. WSTĘP	4
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	4
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	5
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	11
4.1. <i>Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami</i>	<i>11</i>
4.2. <i>Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....</i>	<i>12</i>
5. WNIOSKI Z PRZEPROWADZONEJ ANALIZY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO.....	15
6. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	17
6.1. <i>Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu</i>	<i>17</i>
6.1.1. <i>Charakterystyka ogólna powiatu gnieźnieńskiego</i>	<i>17</i>
6.1.2. <i>Zarys historii obszaru powiatu.....</i>	<i>22</i>
6.1.3. <i>Krajobraz kulturowy</i>	<i>23</i>
6.1.4. <i>Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....</i>	<i>48</i>
6.1.4.1. <i>Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Wielkopolskiego</i>	<i>48</i>
6.1.4.2. <i>Pomniki historii.....</i>	<i>51</i>
6.1.4.3. <i>Zabytki ruchome.....</i>	<i>51</i>
6.1.4.4. <i>Zabytki archeologiczne</i>	<i>53</i>
6.1.5. <i>Dziedzictwo niematerialne</i>	<i>55</i>
6.1.6. <i>Muzea i zabytki w zbiorach muzealnych.....</i>	<i>56</i>
6.1.7. <i>Gminne ewidencje zabytków.....</i>	<i>58</i>
6.1.8. <i>Zabytki mające szczególne znaczenie dla powiatu</i>	<i>59</i>

6.1.9. Zabytki nieruchome będące w posiadaniu powiatu gnieźnieńskiego lub jednostek organizacyjnych Starostwa Powiatowego w Gnieźnie	60
7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	65
8. STOPIEŃ REALIZACJI ZAŁOŻEŃ PRZYJĘTYCH W PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO NA LATA 2018-2021	66
9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	69
9.1. Priorytety i kierunki działań powiatowego programu opieki	69
9.2. Działania powiatowego programu opieki nad zabytkami	69
10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	75
11. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	75
12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	76
13. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW	83
LITERATURA.....	84
SPIS TABEL, WYKRESÓW, RYSUNKÓW.....	85
ZAŁĄCZNIK NR I – WYKAZ ZABYTKÓW UJĘTYCH W REJESTRZE ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO.....	86
Aneks nr 1 - Wykaz zabytków nieruchomych	86
Aneks nr 2 - Wykaz zabytków archeologicznych	100
Aneks nr 3 - Wykaz zabytków ruchomych	102

1. Wstęp

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami, jako dokument o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia – w perspektywie czterech lat – zasadniczych kierunków działań i zadań mających na celu zachowanie lokalnego środowiska kulturowego, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Realizacja założeń Programu przyczyni się do współpracy między samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta, prowadzona dotychczas oraz rozwijana w kolejnych latach, powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Program ma na celu wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych.

Główną ideą Programu jest wyznaczenie kierunków działań pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu gnieźnieńskiego. Niezwykle ważnym jest, aby działania czynione w tych kierunkach były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Obowiązkiem samorządu powiatu jest z kolei podnoszenie świadomości społecznej w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Proces sporządzania *Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026* to prace związane z przygotowaniem materiałów wyjściowych, wyznaczeniem celów oraz formułowaniem projektów realizacyjnych. Program stanowi kontynuację założeń wyznaczonych w Programie Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2018-2021.

2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.). Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest potem ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i gminy (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Podstawę prawną sporządzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami stanowią trzy poniższe ustawy:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami oraz wyznacza główne zadania państwa oraz obywateli.

Ustawa określa obowiązki Starosty odnoszące się do kwestii dotyczącej zabytków na terenie powiatu.

Art. 12 - starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Art. 50 ust. 3 – w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

Art. 71 ust. 1 i ust 2 - zakładają sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku przez osoby fizyczne lub jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Art. 81 - określa możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i ogromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Łączna kwota dotacji udzielonych przez organ stanowiący powiatu nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Art. 103 - określa wyłączne kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora starosta ustanawia społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków. Osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna.

Społeczni opiekunowie zabytków podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach.

Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. 2022 poz. 1526, ze zm.)

W ustawie zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. 2022 poz. 503, ze zm.)

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. 2021 poz. 2351, ze zm.)

Ustawa traktuje zabytki w sposób szczególny i podkreśla fakt, że obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. 2022 poz. 2556, ze zm.)

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2022 poz. 916, ze zm.)

Ustawa określa m. in. procedury dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych ochroną konserwatorską. Wojewódzki konserwator zabytków wydaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. 2023 poz. 344, ze zm.)

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Zgodnie z zapisami Ustawy sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków oraz cmentarzy ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. 2020 poz. 194, ze zm.)

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz.U. 2022 poz. 1327, ze zm.)

Ustawa informuje, że jednostki samorządu terytorialnego mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe/stowarzyszenia.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. 2022 poz. 385, ze zm.)

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. 2022 poz. 2393, ze zm.)

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera:

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz.U. 2020 poz. 164, ze zm.)

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Inne akty wykonawcze (przedstawione chronologicznie):

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 roku Nr 102, poz. 1066),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 1901),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku Nr 212, poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wywozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2011 roku Nr 50, poz. 256),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2021 poz. 81).

Dotacje

Zgodnie z art. 50 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego

wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków być: przejęty przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku. Ustawodawca w art. 81 dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Formy prawne ochrony zabytków

Zgodnie zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis, w świetle obowiązującej ustawy, może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Takich wniosków nie mogą składać użytkownicy zabytku oraz organy powiatu i gminy. Wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Dla sprawowania skutecznej ochrony zabytków nieruchomych, szczególnie wpisanych do rejestru, wojewódzki konserwator zabytków ma w związku z tym możliwość podejmowania działań ochronnych także w stosunku do terenów położonych wokół zabytków. W stosunku do obiektów objętych prawomocną decyzją o wpisie do rejestru zabytków zachodzi obowiązek uzyskiwania pozwoleń wojewódzkiego konserwatora zabytków na wszelkie prace, które mają wpływ na stan, postać lub sposób wykorzystywania zabytku. Pozwolenia te nie zwalniają właściciela obiektu od obowiązku uzyskania innych pozwoleń wymaganych prawem, ale brak pozwolenia konserwatorskiego czyni inne uzgodnienia nieskutecznymi.

Informację o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru oraz o ostatecznym zakończeniu tego postępowania wojewódzki konserwator zabytków przekazuje niezwłocznie właściwemu staroście.

Zabytki nieruchome, rejestrowe, powinny być oznaczone wzorem znaku informacyjnego, który przedstawiony jest poniżej. Za jego umieszczenie odpowiedzialny jest starosta danego powiatu. Wzór znaku został ustanowiony w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r.

Rysunek 1. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Pomnik historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Rysunek 2. Logo pomnika historii.

Wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa

Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Park kulturowy

Utworzenie parku kulturowego zależy od inicjatywy i decyzji rady gminy. Rada gminy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące w szczególności prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej, usługowej, przemysłowej i rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomych, składowania bądź magazynowania odpadów oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026, jest spójny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w dokumentach poniżej:

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 (Uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (MP 2019, poz. 808))

Głównym celem programu jest „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”. W programie wskazano cele szczegółowe oraz kierunki działań, które przyczynią się do ochrony dziedzictwa kulturowego kraju na poziomie lokalnym i centralnym. W dokumencie poruszono także kwestie związane z budową świadomości społecznej wartości zabytków na terenie kraju.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r.)

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest ważne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (Uchwała Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.)

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020

Głównym celem SRKS jest zatem wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,

- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026 wykazuje spójność zarówno z programami o charakterze wojewódzkim, a w szczególności z następującymi programami strategicznymi i ich celami:

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego - Wielkopolska 2020+ (Uchwała Nr V/70/19 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 25 marca 2019 r.)

W Planie przyjęto, iż podstawową zasadą kształtowania rozwoju województwa powinno być optymalne wykorzystanie szeroko rozumianych uwarunkowań wewnętrznych oraz szans wynikających z uwarunkowań zewnętrznych, dla zaspokajania potrzeb mieszkańców i sprawnego funkcjonowania podmiotów gospodarczych.

Za główne zasady zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego, przyjęto między innymi:

- tworzenie warunków do współistnienia środowiska przyrodniczego i zurbanizowanego,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i wpisanie go w struktury przestrzenne i otaczający krajobraz.

W planie wskazano zasady zagospodarowania przestrzennego w zakresie ochrony i efektywnego wykorzystania potencjału kulturowego:

1) Zachowanie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego:

- wzmacnianie działań ochronnych obiektów uznanych za pomniki historii: Wyspa – Ostrów Lednicki (gmina Łubowo) i Gniezno – Katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha wraz ze Wzgórzem Lecha – wpisanym na Listę Dziedzictwa Europejskiego,
- podnoszenie rangi ochrony najcenniejszych zabytków, w szczególności związanych z formowaniem się państwa polskiego zlokalizowanych na przebiegu Szlaku Piastowskiego,
- poszerzanie rejestru zabytków o układy przestrzenne wsi oraz inne założenia kompozycyjne,
- rewitalizacja najcenniejszych zabytkowych fragmentów historycznej struktury urbanistycznej oraz zabytkowych obiektów miasta Gniezna,
- określanie parametrów i wskaźników kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów z uwzględnieniem ochrony obszarów o najwyższych walorach kulturowych i przyrodniczych wraz z elementami specyficznymi dla kultury regionu,
- wyznaczanie i określanie zasad ochrony otoczenia obiektów wartościowych oraz charakterystycznych elementów struktury krajobrazu: osi widokowych, dominant przestrzennych i panoram miejscowości, w tym pozostawienie obszarów niezainwestowanych, w celu zachowania ekspozycji widokowej na obiekty cenne, charakterystyczne dla krajobrazu kulturowego oraz ograniczanie lokalizowania naziemnych elementów wysokościowych infrastruktury technicznej w strefach ekspozycji widokowej;

2) Efektywne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego:

- kształtowanie zagospodarowania obszarów i obiektów stanowiących podstawę kreowania produktów turystycznych w oparciu o zasoby dziedzictwa wpływających na tożsamość narodową i regionalną, w tym m.in.: Szlak Piastowski, z obiektami położonymi na jego przebiegu – Ostrów Lednicki, Katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha wraz ze wzgórzem Lecha w Gnieźnie, zespół klasztorny oo. Franciszkanów, inne obiekty sakralne w Gnieźnie, zespół stacji kolacyjowej w Gnieźnie z dwoma parowozowniami, zespół pałacowy

- w Czarniejewie, trasa turystyczna „Trakt Królewski” w Gnieźnie oraz szlak turystyczny Gnieźnieńskiej Kolejki Wąskotorowej Gniezno – Powidz,
- określanie przeznaczenia terenów z uwzględnieniem wzmacniania roli miasta Gniezna oraz Ostrowa Lednickiego jako centrów obsługi kulturalnej.

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku (Uchwała Nr XVI/287/20 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 27 stycznia 2020 r.)

Jednym z założeń Strategii jest poprawa zarządzania przestrzenią, a także optymalne wykorzystanie zasobów regionalnych (przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych i gospodarczych) dla zapewnienia rozwoju regionu i wysokiej jakości życia mieszkańców. W Strategii wskazano cele strategiczne uszczegółowione poprzez cele operacyjne.

Strategia określa uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województwa, wśród nich zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego, przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń. Ustalenia zawarte we wskazanym dokumencie stanowią podstawę do sporządzenia planu zagospodarowania przestrzennego województwa.

Celem głównym Strategii jest poprawa jakości przestrzeni województwa, systemu edukacji, rynku pracy, gospodarki oraz sfery społecznej skutkująca wzrostem poziomu życia mieszkańców. Cel ten ma być realizowany przy pomocy celów strategicznych i operacyjnych.

Na uwagę zasługuje cel strategiczny nr 2: rozwój społeczny wielkopolski oparty na zasobach materialnych i niematerialnych regionu, a także pakiety działań, min: działania w postaci zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, ale także dla zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze, wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb należy wymienić m.in.:

- Rozwój wielkopolskich instytucji kultury

Celem działań w ramach projektu będzie wsparcie funkcjonowania wielkopolskich instytucji kultury na jak najwyższym poziomie. Przewiduje się szereg inicjatyw związanych z rozwojem m.in. wielkopolskich muzeów, teatrów czy bibliotek.

- Rozwój i promocja produktów turystyki kulturowej w Wielkopolsce ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego

Celem projektu jest zachowanie, ochrona, promowanie i dalszy rozwój znaczącego potencjału turystyki kulturowej Wielkopolski, opartej głównie na szczególnej roli regionu w historii Polski, w tym szlaków turystyki kulturowej, zwłaszcza Szlaku Piastowskiego ze względu na jego rangę i znaczenie historyczne.

Program opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024 (Uchwała nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20 grudnia 2021 r.)

Głównym zamierzeniem "Programu opieki nad zabytkami Województwa Wielkopolskiego na lata 2021-2024" jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach Samorządu Województwa Wielkopolskiego, służących polepszeniu stanu zachowania zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego Wielkopolski.

Cel główny określony w Programie: Samorząd Województwa Wielkopolskiego stwarza warunki dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dba o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń.

W Programie określono cele szczegółowe oraz kierunki działań mające na celu realizację celu głównego Programu.

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa wielkopolskiego

Kierunki działania:

- Podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków.
- Wspieranie ochrony zabytków archeologicznych
- Popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego
- Monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działania:

- Wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz wzmacniających kompetencje kulturowe.
- Wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego oraz popularyzacji i upowszechniania wiedzy na jego temat.
- Stwarzanie warunków dla opieki nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym w duchu partycypacji społecznej.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa

Kierunki działania:

- Wsparcie zagospodarowywania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne.
- Wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych.
- Wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla Wielkopolski.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Kierunki działania:

- Włączanie zabytków w procesy gospodarcze.
- Włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Kierunki działania:

- Udostępnianie obiektów zabytkowych.
- Wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

Strategia Rozwoju Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2022–2030 (Uchwała nr LVI/310/2022 Rady Powiatu Gnieźnieńskiego z dnia 23 czerwca 2022 roku)

Strategia Rozwoju Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2022–2030 opracowana została z myślą o koordynacji i realizacji działań rozwojowych przez instytucje powiatowe.

Cześć wyznaczonej wizji odnosi się do zasobów kulturalnych powiatu:

Powiat Gnieźnieński wnosi swój istotny wkład w rozwój aktywności gospodarczej, wykorzystującej lokalne potencjały związane z turystyką oraz rolnictwem. Poprzez rozwój infrastruktury, działania integrujące i promocję wspiera kształtowanie zintegrowanej oferty turystycznej. Wspiera rozwój produktów lokalnych, regionalnych i ekologicznych.

Mieszkańcy powiatu gnieźnieńskiego są świadomi wartości i atutów powiatu gnieźnieńskiego, wnoszą swój wkład w kształtowanie jakości życia, m. in. poprzez wysoką świadomość ekologiczną, tożsamość a także kreatywność i przedsiębiorczość. Powiat wspiera kształtowanie tożsamości mieszkańców, jak też zdolność do optymalnego wykorzystania wsparcia zewnętrznego. Podnosi również stale jakość usług oraz dostępność instytucji publicznych. Powiat wspiera rozwój w zakresie kształtowania oferty czasu wolnego, który powiązany jest z rozwojem funkcji turystycznej. Integruje i rozwija działania w zakresie oferty kulturalnej, prowadząc edukację kulturalną.

Misja powiatu określona w Strategii brzmi następująco:

Integrowanie, wspieranie oraz moderowanie rozwoju ponadlokalnego w przestrzeni powiatu gnieźnieńskiego oraz kształtowanie roli kluczowego partnera (partnera kompetencyjnego) i inicjatora polityk rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego.

W Strategii wyznaczono cel strategiczny 2. Moderowanie i wspieranie rozwoju gospodarczego

Na uwagę zasługuje priorytet 2.2. Rozwój turystyczny oraz kształtowanie oferty czasu wolnego

Planowane działania w ramach priorytetu to m.in.:

- Współpraca z instytucjami i organizacjami pozarządowymi na rzecz popularyzacji turystyki.
- Wspieranie produktów turystycznych i ich dostępności oraz integracji oferty turystycznej powiatu.
- Prowadzenie działań promocyjnych w wymiarze turystycznym, kulturalnym oraz czasu wolnego.
- Promocja i wspieranie rozwoju produktów lokalnych i regionalnych.
- Wsparcie realizacji zadań w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.
- Organizacja imprez sportowych propagujących wybrane dyscypliny sportowe.
- Rozwój turystyki kolejowej w Powiecie Gnieźnieńskim.

5. Wnioski z przeprowadzonej analizy dziedzictwa kulturowego powiatu gnieźnieńskiego

- Bogactwo powiatu gnieźnieńskiego związane jest głównie z historią ziem powiatu, związanych z początkiem państwa polskiego. Omawiany obszar jest spadkobiercą bogatej spuścizny dziedzictwa historyczno - kulturowego minionych epok. Uformowanie przez pierwszych Piastów instytucjonalnych i terytorialnych podstaw państwa polskiego ma do dziś wielkie znaczenie dla tożsamości regionalnej całej Wielkopolski.
- Teren powiatu gnieźnieńskiego to także bogactwo przyrodnicze związane z ciekawymi krajobrazami, licznymi jeziorami, czy obszarami chronionymi.
- O wysokim potencjale materialnego dziedzictwa kulturowego powiatu świadczą obiekty o wybitnych wartościach artystycznych i historycznych, objętych ochroną. Należą do nich obiekty uznane za pomniki historii. Są to: Katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha w Gnieźnie – uznana za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku oraz Wyspa Ostrów Lednicki - uznana za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku.
- W krajobrazie kulturalnym dziedzictwa kulturowego wyróżniają się: założenia przestrzenne miast, interesujące obiekty użyteczności publicznej w miastach, liczne obiekty architektury sakralnej, w tym także kościoły drewniane oraz kościoły ewangelickie, założenia pałacowe i dworskie z parkami, zabudowa folwarczna na terenach wiejskich czy zabytki techniki. Powiat

gnieźnieński należy do obszarów o największym nasyceniu rezydencji o różnej formie na terenie województwa wielkopolskiego.

- Teren powiatu gnieźnieńskiego jest bardzo bogaty i ciekawy pod względem archeologicznym, a wiele występujących tu zjawisk kulturowych jest o zasięgu krajowym. Na terenie powiatu zlokalizowanych jest prawie 4,8 tys. stanowisk archeologicznych, a liczne badania archeologiczne wpływają na systematyczne zwiększanie się zasoby zabytków archeologicznych.
- Wśród wielkopolskich powiatów powiat gnieźnieński jest jednym z trzech o największej liczbie obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Rejestr zabytków nieruchomych województwa wielkopolskiego obejmuje 191 pozycji (370 obiektów) z terenu powiatu. Największe natężenie obiektów zabytkowych rejestrowych znajduje się na terenie miasta Gniezna.
- Rejestr zabytków ruchomych na terenie powiatu zawiera 7 854 obiektów i obejmuje 1497 pozycji. Ponad 74% zaprezentowanych zabytków ruchomych to wyposażenie obiektów sakralnych.
- Do zabytków z terenu powiatu zagrożonych degradacją należą obiekty, które są nieużytkowane i niezabezpieczone w odpowiedni sposób. Największą grupę zabytków w tej kategorii stanowią prywatne dwory i pałace i obiekty im towarzyszące. Wśród zabytków znajdujących się w stanie ruiny na terenie powiatu dominują obiekty prywatne – w większości dwory i pałace z obiektami towarzyszącymi i zaniedbanymi parkami.
- Na terenie powiatu gnieźnieńskiego znajdują się placówki muzealne unikatowe w skali kraju chętnie odwiedzane przez turystów. Zaliczyć do nich można m.in.: Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Muzeum Zabytków Kultury Technicznej.
- Niemal wszystkie gminy (za wyjątkiem gminy Gniezno) posiadają opracowane gminne ewidencje zabytków nieruchomych. Spośród gmin posiadających opracowaną gminną ewidencję zabytków trzy gminy (Mieleszyn, Niechanowo, Trzemeszno) nie posiadają podjętych stosownych zarządzeń. Tylko dwie gminy z powiatu gnieźnieńskiego posiadają podjęte stosowne zarządzenie w sprawie zabytków archeologicznych. Cztery spośród dziesięciu gmin z terenu powiatu posiada aktualne programy opieki nad zabytkami.
- Do dziedzictwa niematerialnego omawianego obszaru zaliczyć można: lokalne obrzędy i zwyczaje, twórczość ludową czy charakterystyczną gwarę. Znanymi elementami dziedzictwa niematerialnego na terenie powiatu są uroczystości świętowojciechowe związane z kultem św. Wojciecha, czy święto nocy kupały odbywające się nad brzegami jeziora lednickiego.
- Teren powiatu charakteryzuje się bogactwem infrastruktury turystycznej. Przez teren powiatu przebiegają liczne szlaki piesze, rowerowe, także kajakowe i konne. Długość szlaków turystycznych powiatu gnieźnieńskiego wynosi około 450 km, natomiast szlaków rowerowych 318 km. Przez omawiany obszar przebiegają szlaki kulturowe, do których zaliczyć można: szlak piastowski, szlak romański, szlak św. Jakuba, szlak pałaców i dworów, szlak architektury drewnianej, szlak kłeckich świątyń czy szlak mitów i legend.
- Na terenie powiatu funkcjonuje Powiatowe Centrum Informacji Turystycznej. Liczba turystów indywidualnych obsługiwanych w jednostce: rok 2018: 9.260 osób, rok 2019: 10.069 osób, rok 2020: 5.195 osób, rok 2021: 6.968 osób.
- Część zadań w zakresie ochrony zabytków nieruchomych przez Wojewodę Wielkopolskiego powierzonych zostało Miastu Gniezno. Miasto zadania te wykonuje od 2005 r., obecnie działa na podstawie porozumienia zawartego w dniu 8 grudnia 2017 r. pomiędzy Wojewodą Wielkopolskim, a Miastem Gnieznem w sprawie powierzenia Miastu Gniezno spraw z zakresu właściwości Wojewody Wielkopolskiego, realizowanych przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków opublikowanego w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego z 2017 r., poz. 8678.

6. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

6.1. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

6.1.1. Charakterystyka ogólna powiatu gnieźnieńskiego

Powiat gnieźnieński leży w środkowo-zachodniej części Polski w województwie wielkopolskim i zajmuje powierzchnię 1255 km². Graniczy z powiatami: od południa słupeckim i wrzesińskim, od zachodu z poznańskim, od północy wągrowieckim oraz żnińskim (województwo kujawsko-pomorskie), od wschodu z mogileńskim (województwo kujawsko-pomorskie).

W skład powiatu gnieźnieńskiego wchodzi 10 gmin:

- jedna gmina miejska: Gniezno,
- cztery gminy miejsko-wiejskie: Czarniejewo, Klecko, Trzemeszno, Witkowo,
- pięć gmin wiejskich: Gniezno, Kiszkowo, Łubowo, Mieleszyn, Niechanowo.

Środowisko przyrodnicze oraz prawne formy ochrony przyrody

Rzeźba powierzchni terenu powiatu gnieźnieńskiego oraz warunki geologiczne i glebowe zostały ukształtowane przez zlodowacenie środkowopolskie i bałtyckie. Najwyższym wzniesieniem powiatu gnieźnieńskiego jest Wał Wydartowski – 167 m. n.p.m. Przeważają gleby bielcowe i rdzawe (60%) oraz płowe i brunatne (20%).

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego występuje około 40 jezior o powierzchni powyżej jednego hektara. Największym jeziorem jest jezioro Niedziegiel, położone na terenie gminy Witkowo.

Powiat gnieźnieński, podobnie jak Wielkopolska posiada duże zasoby ziemi wykorzystywanej rolniczo. Rolnictwo w powiecie gnieźnieńskim charakteryzuje wysoką wydajnością produkcji, a wyniki te są w głównej mierze zasługą tradycyjnie wysokiej kultury rolnej i poziomu gospodarowania.

Formami ochronny przyrody na terenie powiatu gnieźnieńskiego są: parki krajobrazowe (4), obszary chronionego krajobrazu (1), rezerваты przyrody (3), obszary Natura 2000 (4, w tym 1 Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków), użytki ekologiczne (1) oraz 122 pomniki przyrody, które tworzą tzw. system obszarów i obiektów prawnie chronionych.

Parki Krajobrazowe w granicach powiatu:

- Powidzki Park Krajobrazowy (gm. Witkowo),
- Lednicki Park Krajobrazowy (gm. Łubowo, Kiszkowo, Klecko),
- Park Krajobrazowy Puszcza Zielonka (gm. Kiszkowo),
- Park Krajobrazowy Promno (gm. Łubowo).

Obszary Chronionego Krajobrazu w granicach powiatu:

- Powidzko-Bieniszewski Obszar Chronionego Krajobrazu (gm. Witkowo).

Obszary Natura 2000 w granicach powiatu:

- Dolina Małej Wólki pod Kiszkowem PLB300006 (gm. Klecko, Kiszkowo),
- Grądy w Czarniejewie PLH300049 (gm. Czarniejewo, Łubowo),
- Pojezierze Gnieźnieńskie PLH300026 (gm. Gniezno (wiejska), Trzemeszno, Witkowo),
- Stawy Kiszkowskie PLH300050 (gm. Klecko, Kiszkowo).

Do pomników przyrody na terenie powiatu należą głównie dęby szypułkowe i lipy drobnolistne.

Turystyka

Teren powiatu gnieźnieńskiego zaliczyć można do miejsc niezwykle atrakcyjnych turystycznie, oferując wiele ciekawych możliwości spędzania wolnego czasu, m.in. dzięki szlakom rowerowym, pieszym oraz szlakom kulturowym i lokalnym imprezom.

Szlaki kulturowe

Szlak Piastowski

W Gnieźnie krzyżuje się też najstarsza trasa turystyczna w kraju znana pod nazwą Szlak Piastowski. To jeden z najbardziej znanych szlaków kulturowych w Polsce. Obejmuje miejscowości i zabytki związane z początkami naszej państwowości i historią panowania rodu Piastów do roku 1370. Szlak Piastowski przebiega przez obszar dwóch województw: wielkopolskiego oraz kujawsko-pomorskiego. Idea odwiedzania przez turystów miejsc i obiektów związanych z początkami Polski istniała już w końcu lat 30-tych XX wieku. Rozwój ruchu turystycznego nastąpił w końcówce lat 50 tych XX wieku. Szlak został wytyczony w 1960 roku, na co istotny wpływ miały przygotowania do obchodów 1000-lecia chrztu Polski. Kilka lat temu utworzono specjalną organizację, której celem jest promocja szlaku w Polsce i na świecie.

Aktualnie szlak ma charakter liniowy, z dwiema przecinającymi się w Gnieźnie trasami. Trasa wschód – zachód (od Lubinia poprzez Poznań, Pobiedziska, Ostrów Lednicki, Gniezno, Trzemeszno, Mogilno, Strzelno, Inowrocław, Kruszwicę, Płowce, Brześć Kujawski do Włocławka) oraz trasa północ-południe (od Wągrowca po Łekno, Żnin, Biskupin, Gniezno, Grzybowo, Giecz Łąd nad Wartą, Konin do Kalisza). Na Szlaku znajduje się 6 pomników historii, są to: opactwo benedyktynów w Lubiniu, Ostrów Tumski w zespole miejskim w Poznaniu, wyspa Ostrów Lednicki, katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie, dawne opactwo cysterskie w Łądzie nad Wartą oraz rezerwat archeologiczny w Biskupinie.

Szlak Romański

Jest ogólnopolskim szlakiem promującym najstarsze w Polsce budowle sakralne związane z początkami państwa polskiego i Monarchią Piastowską. Szlak ten jest częścią ogólnoeuropejskiego projektu o nazwie „Romanesque Europe”. Obejmuje swoim zasięgiem dwanaście polskich województw na terenie, których znajduje się sto kilkadziesiąt zabytków romańskich i ich relikwii. Obiekty z terenu powiatu gnieźnieńskiego z listy obiektów to: Bazylika prymasowska Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Gnieźnie, wzgórze Lecha, kościół św. Jerzego w Gnieźnie, wyspa Ostrów Lednicki, Bazylika Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Michała Archanioła w Trzemesznie.

Szlak Św. Jakuba

Szlak jest odtworzonym w Polsce fragmentem drogi św. Jakuba - europejskiej sieci szlaków pielgrzymich prowadzących do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela w Hiszpanii. Szlak oznaczony w terenie symbolem białej muszli z czerwonym krzyżem na błękitnym tle jest także odtworzeniem trasy historycznego traktu handlowego północ-południe z Wielkopolski przez Łużyce do Czech. Odcinek o długości ok. 235 km został otwarty 6 listopada 2006 roku.

Wiedzie z Gniezna przez Poznań do Głogowa, gdzie łączy się z dolnośląskim etapem drogi. Wielkopolska Droga św. Jakuba zaczyna się w Mogilnie przy gotyckim kościele pw. św. Jakuba Starszego z XVI w., skąd prowadzi do Trzemesznej, do bazyliki pw. Wniebowzięcia NMP, której początki związane są z zakonem kanoników regularnych i sięgają XII w. Tradycja łączy to miejsce z pierwszym złożeniem ciała św. Wojciecha, przed pochowaniem go w Gnieźnie. Następnie szlak wiedzie do Niechanowa, gdzie znajduje się drewniana świątynia z XVIII wieku pw. św. Jakuba Apostoła. Z Niechanowa przez wieś Goczałkowo prowadzi do pierwszej stolicy Polski – Gniezna. Z Gniezna droga w dużej części przebiega przez teren Lednickiego Parku Krajobrazowego z pozostałościami pałatium

i grodu z X w., na wyspie Lednica. Na trasie pielgrzymki wokół jeziora Lednickiego znajduje się wieś Waliszewo z kościołem pw. św. Katarzyny z XVIII wieku oraz Imiołki. Szlak Wielkopolska Droga św. Jakuba jest szlakiem o znaczeniu międzynarodowym.

Szlak Pałaców i Dworów

Szlak łączy miejscowości, w których znajdują się zachowane pałace i dwory, będące obiektami ciekawymi ze względów krajoznawczych i możliwymi do zwiedzania przez turystów. Na szlaku znajduje się 6 obiektów. Są to pałace w: Czarniejewie, Niechanowie, Zakrzewie, Przysiece oraz dwory w: Kołaczkowie i Zdziechowie. Opiekę nad szlakiem sprawuje Powiat Gniezno.

Szlak Architektury Drewnianej

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego istnieją różnorodne obiekty architektury drewnianej, które postanowiono w odpowiedni sposób wyeksponować. Pozwala to w znacznym stopniu zwiększyć atrakcyjność turystyczną powiatu. Szlak obejmuje większość gmin powiatu, a jego długość wynosi około 160 km. Do najcenniejszych obiektów należą obiekty sakralne: drewniany kościół parafialny pw. św. Mikołaja w Łubowie, kościół parafialny pw. św. Marcina w Pawłowie, kościół parafialny pw. św. Jakuba Apostoła w Niechanowie, kościół pw. św. Jakuba Większego w Kamieńcu (wcześniej – około 1520 roku – pw. Narodzenia NP Marii), kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa w Sokolnikach, kościół pw. św. Mikołaja i Jadwigi w Dębniczy, kościół parafialny pw. św. Katarzyny w Waliszewie. Dużą ilość zabytków architektury drewnianej zgromadzono w utworzonym w 1975 roku Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach. Niemal wszystkie z nich przeniesiono z różnych regionów Wielkopolski. Zespoły obiektów tworzą typową dla Wielkopolski wieś składającą się z zespołu zabudowy chłopskiej, zespołu obiektów sakralnych, zespołu dworskiego wraz z folwarkiem oraz pojedynczych obiektów rzemiosła wiejskiego (wiatraki, młyn wodny, kuźnia). We wsi, poza obiektami mieszkalnymi, zobaczyć można także karcznię. Do zabytków architektury drewnianej należą również trzy wiatraki znajdujące się na terenie administracyjnie należącym do wsi Lednogóra, przy drodze krajowej nr 5 prowadzącej z Poznania do Gniezna, a przeniesione w to miejsce kilkadziesiąt lat temu i usytuowane na wzgórzach Moraczewskich.

Szlak Kłeckich Świątyń

Pieszty Szlak Kłeckich Świątyń, powstał staraniem Kłeckiego Forum Turystyczno-Kulturalnego. Jest to pierwsze tego typu przedsięwzięcie ukazujące wielowiekowy i wielokulturowy wymiar Klecka. Patronat nad szlakiem objęli marszałek województwa wielkopolskiego, starosta gnieźnieński oraz organizacja turystyczna „Szlak Piastowski”. Na szlaku znajdują się istniejące oraz zniszczone podczas wojen kłeckie świątynie katolickie, ewangelickie i żydowskie. Każdy przystanek oznakowany jest tablicą informacyjną opisującą daną świątynię, najważniejsze wydarzenia historyczne, postacie i kłeckie legendy. Na szlaku można poznać historię następujących kłeckich świątyń:

- gotyckiego kościoła pw. św. Jerzego i św. Jadwigi, który po rozmaitych przeróbkach wnętrza i rozbudowie jako jedyny istnieje do dziś,
- renesansowego kościoła pw. św. Krzyża i św. Marcina – ufundowanego przez cechy kłeckich rzemieślników, który spłonął w powszechnym pożarze miasta w 1811 r. Część ocalałych z pożaru rzeźb z kościoła znajduje się w kłeckiej farze. Obecnie w jego miejscu przy rynku stoją dwie kamieniczki pochodzące z przełomu XVIII i XIX wieku,
- kościoła pw. Świętego Ducha – zbudowanego i wyposażonego przez mieszczan, którzy wzniesli go po spaleniu się kościoła farnego w 1510 r. Przy kościele znajdował się szpital dla chorych i ubogich mieszczan pobudowany prawdopodobnie przed 1503 r. (został zniszczonych przez okupantów niemieckich),
- istniejącego do 1788 r., drewnianego kościoła pw. św. Barbary – postawionego przed 1616 rokiem wśród bagnisk za miastem w kierunku Polskiej Wsi, na dawnym grodzisku z IX wieku,
- kościoła ewangelickiego pobudowanego w 1863 roku, przy którym zachowała się zabytkowa pastorkówka,

- bożnicy żydowskiej zniszczonej przez hitlerowskiego okupanta w 1943 r. , obok której znajdował się budynek pogrzebowy zarządzany przez kahał.

Szlak Mitów i Legend

Trasa wykorzystuje autentyczne i mityczne postaci, występujące w okolicach Gniezna, stanowiąc świetne źródło ciekawostek krajoznawczych oraz narzędzie promocji turystycznej powiatu gnieźnieńskiego, będącego terenem bogatym w historiograficzne fakty, który szczyty się również bogactwem przeróżnych regionalnych podań, legend mitów, często powiązanych z początkami państwowości. Szlak stanowi ciekawe uzupełnienie oferty dla turystyki historycznej. Punkty na szlaku są oznakowane i posiadają miejsca do odpoczynku. W ramach szlaku istnieją następujące elementy rzeźbiarskie:

- Skorzęcin – Leśniczy,
- Małachowi Złych Miejsc – Bogini Izolda ,
- Dachowo – Trójgłowy Smok,
- Dolina Pojednania w Gnieźnie – Dąb,
- Waliszewo – Karczmarz,
- Gorzuchowo – Zielarka,
- Modliszewo – Zbój Madej.

Szlaki rowerowe

Na terenie powiatu zlokalizowanych jest sześć szlaków rowerowych. Każda z tych sześciu tras zaczyna się na gnieźnieńskim rynku i prowadzi przez najpiękniejsze i najciekawsze zakątki powiatu. Cztery duże pętle podzielone zostały szlakiem łącznikowym w taki sposób aby umożliwić rowerzystom wybranie dwóch wariantów – dłuższego i krótszego.¹

Szlak czerwony – długość 47,6 km

Wyjazd z Gniezna zaplanować można na dwa sposoby: wariant pierwszy prowadzi ul. Klekoską oraz Żerniki, do miejscowości Piekary, natomiast wariant drugi ul. Powstańców Wielkopolskich do wsi Obora,. Do atrakcji na szlaku zaliczyć można: drewniany kościół z XVIII wieku w Dębicy, rzeźba Karczmarza (element szlaku Mitów i Legend Powiatu Gnieźnieńskiego) oraz drewniany kościół z XVIII wieku w Waliszewie, stancja harcerską w Imiołkach, dworek z XIX w., chata z XVIII w. i drewniany wiatrak w Rybitwach, dwór z XIX w. w Rzegnowie. Dodatkowo w miejscowościach: Pola Lednickie; Skrzetuszewo; Rzegnowo; Waliszewo znajdują się wiaty wypoczynkowe będące elementem szlaku św. Jakuba.

Szlak niebieski – długość 65 km

Szlak niebieski przebiega w pobliżu licznych jezior. Zaczynając podróż na gnieźnieńskim rynku można udać się ul. Farną, koło zabytkowego kościoła św. Trójcy, w kierunku ulicy Wierzbiczany i wsi o tej samej nazwie. Drugim rozwiązaniem jest przejazd ul. Jeziorną i Dalkowską do wiaduktu kolejowego, a dalej ul. Witkowską do wsi Osinieć. Do atrakcji na szlaku należą: zabytkowy dwór z XIX wieku; rzeźba leśniczego Redlicha – opiekuna lasu i jego mieszkańców (element szlaku Mitów i Legend Powiatu Gnieźnieńskiego) w Skorzęcinie, neoklasycystyczny kościół z XIX wieku w Ostrowie Pymasowskim.

Szlak żółty – długość 49 km

Na szlaku natrafić można na kilka mało znanych, osobliwych atrakcji powiatu gnieźnieńskiego. Odcinek pomiędzy Wierzycami a Czarniejewem wiedzie poprzez kompleks Lasów Czarniejewskich. W samym Czarniejewie do atrakcji należy kompleks pałacowy oraz kościół z XVI w. wraz obeliskiem ks. Onufrego Kopczyńskiego – twórcy gramatyki i języka polskiego. Do atrakcji na szlaku zaliczyć można: Leśny Ośrodek Edukacji Ekologicznej i Rekreacji „Poligon”; głaz upamiętniający miejsce lądowania papieża bł. Jana Pawła II w 1979 roku w Gębarzewie, dwór z XIX wieku w Kosmowie, zrekonstruowane

¹ <https://tupowstalapolska.pl/pl/co-robic/na-rowerze>

pozostałości cmentarza żydowskiego w Czarniejewie drewniane zabudowania gospodarstwa – pozostałości osadnictwa Olęderskiego w miejscowości Bure, czy obelisk upamiętniający hrabiego Skórzewskiego – jednego z właścicieli dóbr czarniejewskich w Leśniewie.

Szlak zielony – długość 45 km

Większa część szlaku poprowadzona została przez tereny rolnicze. Wśród zabytków natomiast na uwagę zasługuje okazały pałac w Mielnie, wybudowany na początku XX wieku przez ród Wendorffów, wraz z parkiem oraz kaplicą. Ta sama rodzina zarządzała także przez wiele lat także innym dworem znajdującym się na szlaku, w miejscowości Zdziechowa.

Szlak szary – długość 59 km

Szlak prowadzi przez północno-wschodnią część powiatu gnieźnieńskiego, jedynie na krótkim odcinku wychodząc za jego granice i wkraczając na tereny województwa kujawsko – pomorskiego. Na jego trasie spotkać można wiele ciekawych miejsc, jednak dwa z nich z całą pewnością zasługują na wyróżnienie. Pierwsze to 12 metrowa wieża widokowa w miejscowości Dusznio. Kilka kilometrów dalej szlak prowadzi do Trzemesznej, miasta znanego przede wszystkim z tradycji świętowojciechowych oraz bazyliki z zachowanymi elementami romańskimi. Dodatkowo na trasie można odnaleźć następujące atrakcje: zabytkowy kościół z połowy XIX wieku w Strzyżewie Kościelnym, dom – miejsce narodzin Hipolita Cegielskiego w Ławkach, renesansowo-barokowy dwór otoczony parkiem w Kruchowie, neogotycka kuźnia z połowy XIX wieku w Wydartowie, neogotycki kościół z XIX wieku z częściowo starszym wyposażeniem w Dusznio, pomnik Jana Kilińskiego, XVIII-wieczny budynek Kolegium Trzemeszkiego w Trzemesznej.

Szlak czarny - 53 km

Większość szlaku biegnie po mało uczęszczanych drogach asfaltowych i przecina Szlak Mitów i Legend, Szlak Pałaców i Dworów i drogę św. Jakuba. Na jego trasie można spotkać trójgłowego smoka z Drachowa, mityczna lizdę z synem Horusem czy pałace w Kołaczku i Niechanowie. Szlak rozpoczyna się na Rynku w Gnieźnie, później biegnie ul. Farną i Warszawską, by dalej Wrzesińską i Grunwaldzką dotrzeć na tereny lasów miejskich dotkniętych nawałnicą w roku 2017. Do atrakcji na szlaku zaliczyć można: szlak Mitów i Legend z figurką trójgłowego smoka w Drachowie, pałac z XIX wieku w Arcugowie, kościół z XIX wieku pw. św. Mikołaja w Witkowie, pałac z XIX wieku w Kołaczku, drewniany kościół z XVIII w. pw. św. Jakuba oraz XVIII wieczny pałac w Niechanowie.

Imprezy konne

Jeździecki Puchar Gniezna w skokach przez przeszkody

W powiecie gnieźnieńskim każdego roku odbywa się kilka konkursów konnych w skokach przez przeszkody. Najbardziej znane i propagowane są te organizowane przez Stado Ogierów w Gnieźnie przy ul. Kłeczkoskiej. Warto wiedzieć, że w konkurencji skoków koń i jeździec pokonują przeszkody ustawione na torze zwanym parkurem z jak najmniejszą ilością błędów.

Hubertus

Św. Hubert jest patronem m.in. jeźdźców, myśliwych i leśników. Dlatego też to powszechnie znane święto organizowane przez koniarzy na zakończenie sezonu zwane jest hubertusem. Zwykle odbywa się ono w okolicach 3 listopada. Jego tradycja wywodzi się z Anglii, a do Polski dotarła około XVIII wieku. Dawniej hubertus oznaczał wielkie polowanie. Dziś to symboliczna pogoń za jednym z jeźdźców, na którego lewym ramieniu przyczepia się lisi ogon. Na trasę wyruszają zarówno konie pod siodłem, jak i zaprzęgi. Po drodze zazwyczaj przewidziana jest przerwa i posiłek dla uczestników. Na trasie rozstawione są przeszkody – zdarzają się także przeszkody wodne. Uczestnicy dojeżdżają w końcu na polanę, gdzie odbywa się symboliczna pogoń za lisem. W powiecie gnieźnieńskim praktycznie każdy z ośrodków organizuje hubertusy. Są to jednak inicjatywy prywatne i bardziej lokalne.

Sylwester koniarzy

Od 2006 roku na gnieźnieńskim Rynku o godzinie 12.00 ostatniego dnia w roku spotykają się koniarze z powiatu gnieźnieńskiego. Wypijając symboliczną lampkę szampana wspólnie żegnają stary rok i witają nowy.

Towarzyskie zawody w skokach przez przeszkody

Konie od czasu do czasu wracają jeszcze na dawny hipodrom w Gnieźnie. Dziś jest to stadion żużlowy, ale jego dawną świetność można sobie przypomnieć biorąc udział w Towarzyskich zawodach w skokach przez przeszkody organizowane przez UKS Master z Gniezna.

Zjazd Wojów Słowiańskich w Grzybowie

Konna Drużyna Wojów Słowiańskich z Gniezna, co roku, przeważnie w drugiej połowie sierpnia, podczas Zjazdu Wojów Słowiańskich w Grzybowie, przygotowuje pokaz jazdy konnej. Nie są to jednak zwykłe techniki jeździeckie. Poza skokami przez płonącą przeszkodę, można zobaczyć jak np. pokonać konno baloty słomy, za którymi schowani są wojowie z tarczami. Tą konno – słowiańską oprawę w Grzybowie zapewnia Konna Drużyna Wojów Słowiańskich.

Konno po powiecie

Powiat Gnieźnieński ze względu na liczne walory przyrodnicze: jeziora otoczone lasami, polne bezdroża, stwarza doskonałe warunki do uprawiania jeździectwa. Nie brakuje zatem tutaj lokalnych ośrodków jeździeckich, jak i małych prywatnych stajni na tak zwany własny użytek.

Do atrakcji turystycznych na terenie powiatu zaliczyć można także przebiegające szlaki kajakowe, dla turystów ofertę ma także Gnieźnieńska Kolej Wąskotorowa w sezonie letnim.

6.1.2. Zarys historii obszaru powiatu

Powiat gnieźnieński to najstarszy historycznie region kraju związany z początkami Państwa Polskiego. Historia osadnictwa na tym obszarze sięga już VII w, kiedy to pomiędzy VII a X w., miało miejsce wyodrębnienie się Wielkopolski z obszaru polskiej Słowiańszczyzny. Nastąpił wówczas wzrost osadnictwa: od osad o charakterze rodowym poprzez osadnictwo indywidualne. Obszar ten należał do terytorium plemiennego Polan, które odegrało kluczową rolę w procesie tworzenia państwa polskiego. Wraz ze wzrostem gospodarczym powstawała zwarta organizacja plemienna z centralną władzą rodu Piastów i siedzibą w Gnieźnie.

Po przyjęciu chrztu ok. 966 r. ziemie Wielkopolski zostały włączone w krąg kultury łacińskiej. Zjazd gnieźnieński był świadectwem wzrastającego znaczenia Polski, która uzyskała pełną organizację kościelną z arcybiskupstwem w Gnieźnie, uniezależniając się od opieki kościelnej z Magdeburga. Nastąpiła organizacja scentralizowanego, monarchicznego państwa Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Gniezno stało się ośrodkiem kultu św. Wojciecha, pierwszego patrona Polski, którego ciało sprowadził Bolesław Chrobry.

W czasach piastowskich teren ten znajdował się w granicach ziemi gnieźnieńsko-kaliskiej, która przekształciła się następnie w województwo kaliskie. W skład Wielkopolski wchodziły wówczas 2 województwa: poznańskie (z powiatami: poznańskim, kościańskim, ziemią wschowską i walecką) oraz kaliskie (powiaty: kaliski, pyzdrski, koniński, gnieźnieński, kcyński i nakielski). W 1768 roku za panowania St. Augusta na krótko uformowano województwo gnieźnieńskie, utworzone z północnej części województwa kaliskiego, a mianowicie z trzech jego powiatów: gnieźnieńskiego, kcyńskiego i nakielskiego. W wyniku pierwszego rozbioru Polski w latach 1772-76 pod panowanie Prus dostała się większa część Wielkopolski, a po drugim rozbirozie w 1793 r. jej reszta. W tym czasie ziemie powiatu wraz miastem Gniezno włączone zostały w granice państwa pruskiego. W 1807 roku, po zwycięstwie Napoleona nad Prusami, utworzono Księstwo Warszawskie z Wielkopolską podzieloną na 3 departamenty: poznański, kaliski i bydgoski. Tereny powiatu gnieźnieńskiego przyłączono wówczas

do Księstwa Warszawskiego i weszły w obręb departamentu poznańskiego. Podczas Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. wschodnia część Wielkopolski (za rzeką Prosną), obszar dawniejszego województwa kaliskiego, została wcielona do Rosji. Z zachodnich części Wielkopolski wraz z Poznaniem utworzono Wielkie Księstwo Poznańskie i włączono je do Prus. Większa część terenu obecnego powiatu stała się integralną częścią Wielkiego Księstwa Poznańskiego - rejencji bydgoskiej. Po mającej miejsce w 1818 roku reformie Wielkiego Księstwa Poznańskiego teren Trzemeszna znalazł się w rejencji bydgoskiej. Po 1870 r. wprowadzono określenie „Provinz Posen” w miejsce dotychczasowego Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W 1887 roku z powiatu gnieźnieńskiego wydzielony został powiat witkowski obejmujący: Czarniejewo, Mielżyn, Powidz, Witkowo. Witkowo zostało stolicą powiatu witkowskiego i pozostało nią od 1887 do 1927 roku.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości (1918 r.) Gniezno stało się siedzibą powiatu, wchodzącego w skład województwa poznańskiego. Do województwa poznańskiego przynależał też obszar gminy Trzemeszno, wchodzącej wówczas w skład powiatu mogileńskiego. Powiat witkowski został zniesiony przez władze II Rzeczypospolitej w dniu 1 kwietnia 1927 roku, a jego terytorium przyłączono do powiatów gnieźnieńskiego i wrzesińskiego.

W czasach okupacji niemieckiej w latach 1939– 1945 teren gminy Gniezno włączony został do III Rzeszy jako część składowa Kraju Warty, w obrębie rejencji poznańskiej, natomiast gminy Trzemeszno w obrębie rejencji inowrocławskiej.

Po zakończeniu II wojny światowej, w 1945 roku w ramach nowo utworzonych struktur organizacji administracyjnej Polski, miasto Gniezno ponownie stało się siedzibą powiatu gnieźnieńskiego w województwie poznańskim. W przypadku Trzemeszna obszar gminy wszedł w skład województwa poznańskiego, lecz pozostał w granicach powiatu mogileńskiego. Stan ten uległ zmianie w wyniku reformy administracyjnej przeprowadzonej w 1950 r. Wówczas to obszar obecnej gminy Trzemeszno włączono do województwa bydgoskiego, przy zachowaniu przynależności do powiatu mogileńskiego.

W 1975 roku, kiedy zlikwidowane zostały powiaty, obszar gminy Gniezno, Czarniejewo, Kiszewo, Klecko, Łubowo, Mieleszyn i Niechanowo pozostał w granicach województwa poznańskiego. Trzemeszno nadal znajdowało się w granicach województwa bydgoskiego. Natomiast gmina Witkowo wraz z miastem, po reformie administracyjnej od 1975 roku, należała do województwa konińskiego. W 1995 roku z terenu gminy Witkowo wyłączono część miejscowości, tworząc gminę Powidz. Kolejna zmiana w przynależności administracyjnej nastąpiła w 1999 roku. Wówczas to miasto Gniezno po raz kolejny stało się siedzibą powiatu gnieźnieńskiego w obrębie województwa wielkopolskiego. Obecne tereny gmin: Czarniejewo, Gniezno, Kiszewo, Klecko Łubowo, Mieleszyn, Niechanowo, Trzemeszno, a także znajdujące się w północno-wschodniej części województwa Witkowo, włączono do powiatu gnieźnieńskiego w obręb województwa wielkopolskiego.

6.1.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to świadectwo działalności mieszkańców danego regionu prowadzonej na przestrzeni wieków, dlatego najpełniej stanowi o jego tożsamości. Składa się z elementów przyrodniczych, ale przede wszystkim z wytworów i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Są to zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobrazy miejskie i wiejskie, kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

Powiat gnieźnieński jest spadkobiercą bogatej spuścizny dziedzictwa historyczno - kulturowego minionych epok. Uformowanie przez pierwszych Piastów instytucjonalnych i terytorialnych podstaw państwa polskiego ma do dziś wielkie znaczenie dla tożsamości regionalnej całej Wielkopolski. Jako najstarszy historycznie region kraju związany z początkami naszej państwowości, należy do wyraźnie wyróżniających się rejonów, w których elementy środowiska kulturowego mają funkcję kulturotwórczą i promocyjną. W świadomości Polaków początki polskiej państwowości nierozzerwalnie kojarzą się z Gnieznem i Poznaniem, co sytuuje ten teren wśród rejonów o znaczeniu ponadregionalnym. Jednymi z głównych zasobów kulturowych są walory historyczno-religijne, które związane są z początkami

powstania Państwa Polskiego, chrztem Polski, miejscem spoczynku św. Wojciecha czy koronacji królów polskich.

W krajobrazie wiejskim powiatu odznaczają się liczne założenia dworskie i pałacowe często z rozległymi parkami i cennym zachowanym starodrzewem.

W krajobrazie miast odnaleźć można liczne obiekty użyteczności publicznej o wartościach historycznych i architektonicznych. Miasta z terenu powiatu posiadają zachowane układy i rozplanowania przestrzenne.

Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę obiektów z terenu powiatu gnieźnieńskiego, które należą do jednych z najcenniejszych i najbardziej znanych zabytków powiatu z podziałem na pełnione funkcję.

Wszystkie niżej przedstawione obiekty są objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego.

Wyspa Ostrów Lednicki

Na Ostrowie Lednickim mieścił się niegdyś jeden z najważniejszych grodów państwa Piastów. Na terenie dzisiejszego grodziska znajdują się m.in. pozostałości potężnych wałów obronnych i pałacu książęcego z kaplicą. Odkryto w niej baseny chrzcielne, które wskazują na Ostrów jako prawdopodobne miejsce chrztu Mieszka I.

Na wyspie znajdują się jedne z najważniejszych pozostałości polskiej architektury wczesnośredniowiecznej: relikty kamiennego pałacu wraz z przylegającą kaplicą na planie krzyża greckiego. W miejscu tym najpewniej Bolesław Chrobry podejmował cesarza Ottona III. W ruinach kaplicy dokonano odkrycia basenów chrzcielnych, które przemawiają za Ostrowem Lednickim jako miejscem chrztu Mieszka I w 966 roku.

Widoczne są także wyjątkowe w Europie Środkowej pozostałości drewnianych mostów, z których jeden miał niemalże pół kilometra długości. Na wyspie znajdują się również fundamenty kościoła grodzowego z grobowcami, w których, jak się przypuszcza, spoczywał między innymi nieznany z imienia syn Bolesława Chrobrego.

Wyspa Ostrów Lednicki wpisana została do rejestru zabytków na podstawie decyzji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 10.11.2006 r. pod nr rejestru 18/Wlkp/C, której celem jest m.in. ochrona wartości widokowych i zachowanego krajobrazu kulturowego otaczającego jeden z najważniejszych zabytków Polski, jakim jest Wyspa Ostrów Lednicki, uznana również za Pomnik Historii.

Założenia przestrzenne

W granicach powiatu gnieźnieńskiego najczęściej spotykane są układy urbanistyczne o genezie średniowiecznej. Zachowały się zabytkowe układy urbanistyczne będące zarówno funkcjonującymi organizmami miejskimi o charakterze śródmiejskich centrów historycznych, jak też z relikwami dotkniętych regresem dawnych miast, które z czasem utraciły prawa miejskie. Miastem oprócz samego Gniezna jest: Czarniejewo, Kłecko, Trzemeszno i Witkowo. Z dokumentów archiwalnych wynika jednak, że w przeszłości także inne miejscowości z terenu obecnego powiatu posiadały status miasta. Były to: Kiszewo, Mielżyn, Łubowo, Łopienno, Działyn i Żydowo.

Do czasów obecnych z terenu powiatu gnieźnieńskiego zachowało się 5 historycznych układów urbanistycznych: Gniezno, Czarniejewo, Kłecko, Trzemeszno i Witkowo, z czego trzy tj.: Gniezno, Czarniejewo i Witkowo, wraz z ich zespołami budowlanymi, zostały wpisane do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego.

Gniezno

Przeważająca część istniejącego układu urbanistycznego Gniezna wykształcona została już w okresie średniowiecza. We wczesnym średniowieczu powstał rozległy zespół osadniczy wraz z układem dróg łączących poszczególne jego części oraz dróg wylotowych. Zaistniałe późniejsze tendencje rozwojowe

nie przełamały uformowanego już układu. Jego utrwaleniu sprzyjała także rzeźba terenu, która zresztą uwarunkowała powstanie zespołu – dzięki obronności miejsca ujętego zakolem doliny jezior (Jelonka, nieistniejącego Świętego, Bielidla i Winiarskiego). Znacznie wyniesione ponad dolinę jezior wzgórze, rozdzielone dolinkami strumieni, określiły na parę stuleci ukształtowanie i zasięg poszczególnych elementów osadniczych oraz połączeń komunikacyjnych i wylotów dróg. Jedynym poważniejszym naruszeniem tego układu była pruska regulacja po pożarze miasta w roku 1819.

Zakres wpisu do rejestru zabytków urbanistycznego obejmuje najstarsze obszary osadnicze w mieście ze Wzgórzem Lecha, miastem lokacyjnym, obszarami skupionymi wokół najstarszych założeń sakralnych. Historyczny obszar miasta posiadający walory zabytkowe od północy jest ograniczony przez trasę Poznań – Bydgoszcz, od zachodu przez Jezioro Jelonek i ul. Łąkową do torów kolejowych, od południa przez tory kolejowe a od wschodu przez ul. Żwirki i Wigury oraz ul. Jana III Sobieskiego. Obszar ten prezentuje dość dobrze zachowaną historyczną tkankę urbanistyczną wraz z zabudową. Natomiast ściśle centrum miasta z Rynkiem jest efektem działania administracji pruskiej zapoczątkowanego w okresie tzw. Prus południowych w końcu XVIII wieku. Mając na uwadze zagrożenia pożarowe i epidemiologiczne promowała ona standaryzowane dla całej prowincji przekształcenia przestrzenne dawnych miast. Stąd po pożarze Gniezna w 1819 roku na nowo został ukształtowany rynek wraz z siatką ulic (usunięto m.in. wewnętrzną śródmiejową zabudowę) a na nowo wytyczonych parcelach zaczęły od 1819 roku powstawać budynki o ustalonej i schematycznej formie.

Czerniejewo

Tereny obecnego miasta Czerniejewa były zasiedlone już w czasach prehistorycznych, co zostało potwierdzone przeprowadzanymi badaniami i udokumentowane stanowiskami archeologicznymi oraz rozpoznanymi nawarstwieńiami kulturowymi. Proces intensywnego rozwoju osadnictwa przypadł na okres wczesnego średniowiecza. Osadnictwo w obrębie dzisiejszego Czerniejewa funkcjonowało nieprzerwanie od wczesnego poprzez późne średniowiecze, aż po czasy współczesne. Najstarsza wzmianka na temat istnienia na terenie dzisiejszego Czerniejewa ośrodka osadniczego pochodzi z 2 poł. XIII w. Osada początkowo była własnością królewską, później stała się miastem prywatnym. Przypuszczalnie za panowania Kazimierza Wielkiego wzniesiono tam zamek warowny (na terenie obecnego założenia pałacowo-parkowego). Przyjmuje się, iż lokacja miasta miała miejsce za czasów Pałuków ok. 1390.

Centrum założenia stanowił rynek (ob. Plac Wiosny Ludów, d. Rynek) w kształcie nieregularnego trapezu wytyczony na wschód od placu targowego, z czterema ulicami wybiegającymi z jego narożników: ul. Poznańską, 1-go Maja (d. Żydowska), Miechową i Gnieźnieńską. Główny trakt komunikacyjny biegł ul. Gnieźnieńską i ul. Poznańską wzdłuż pierzei północnej i zachodniej. Na rozwidleniu dróg w kierunku Gniezna usytuowano kościół otoczony cmentarzem.

Dobry stan zachowania poszczególnych elementów układu przestrzennego: Rynku, ulic, podziałów gruntów i architektury sakralnej, użyteczności publicznej i mieszkalnej oraz wyraźna czytelność ich genezy widzianej w szerokim kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego Wielkopolski w czasie wielkiej reformy państwa w XIII i XIV wieku, a także w kontekście dalszych przekształceń w wiekach późniejszych, szczególnie w latach głębokich przemian ustrojowych i gospodarczych w wieku XIX i 1 połowie następnego stulecia, stawia historyczny ośrodek miejski w grupie szczególnie cennych zespołów, składających się na dziedzictwo kulturowe kraju.

Witkowo

Założona na terenie Puszczy Mokowskiej średniowieczna osada Witkowo, pierwszy raz wzmiankowana była w źródłach pisanych w 1363 r., tj. w Kodeksie Dyplomatycznym Wielkopolski. Z kronikarskich zapisków wynika, iż przez ziemie te już w XV stuleciu przebiegały ważne szlaki handlowe. Prawa miejskie uzyskało Witkowo w latach między 1676 -84 rokiem, kiedy otrzymało przywilej organizowania jarmarków.

Historyczny układ urbanistyczny miasta Witkova wpisany do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego obejmuje: - nawarstwienia kulturowo-osadnicze od czasów pradziejowych po okres

nowożytny, - znajdujący się w centrum Stary Rynek, - układ głównych ulic w centrum miasta: Gnieźnieńska, Poznańska, Warszawska, - ulice tworzące system komunikacyjny miasta lokacyjnego: Czarniejska, Kosynierów Miłosławskich, Polna, Tylina i Wiejska, - ulice peryferyjne: Dworcowa, Podgórna, Oświatowa, Sportowa, Szkolna, Powstańców Wielkopolskich, - drogi wylotowe: Dębińska, Nowa, Powidzka, Skorzęcka, Strzałkowska, Wrzesińska, - tereny zielone porośnięte starodrzewem, - architekturę sakralną, budynki użyteczności publicznej, zabudowę przemysłową, - zabudowę mieszkalną przy w/w ulicach wraz towarzyszącą zabudową gospodarczą.

Zachowana architektura domów mieszkalnych, budynków użyteczności publicznej oraz budowli przemysłowych schyłku XIX i pocz. XX w., odznacza się dużą różnorodnością form, od tradycyjnych kształtów domów parterowych, często z mieszkalnymi poddaszami, po obiekty odwołujące się do form architektonicznych właściwych kamienicom odwołujące się do form architektonicznych właściwych kamienicom wielomieszkaniowym.

Obszar Witkowa kształtujący się przez ponad 600 lat ukazuje nieprzerwaną ciągłość procesów ruralistycznych i urbanizacji ośrodka. Każdy etap rozwoju, tj. osadnictwa przedlokacyjnego, lokacji miasta, rozwoju terytorialnego ośrodka w okresie nowożytnym oraz rozwoju z widocznym uprzemysłowieniem w okresie nowoczesnym jest dobrze widoczny. Wpis do rejestru obejmuje obszar o największym nasyceniu elementów przestrzeni historycznej miasta. Dobry stan zachowania poszczególnych elementów układu przestrzennego: centralnych placów miasta, ulic, podziałów gruntów, architektury sakralnej, mieszkalnej i gospodarczo-przemysłowej oraz wyraźna czytelność ich genezy widzianej w szerokim kontekście rozwoju gospodarczo-społecznego Wielkopolski w czasie wielkiej reformy gospodarczej kraju w XIV w., poprzez dalsze przekształcenia w wiekach późniejszych, szczególnie w XVII i XVIII w. oraz w latach głębokich reform ustrojowych i gospodarczych w XIX w. i 1 poł. XX wieku, stawia historyczny ośrodek Witkowo w grupie cennych zespołów współtworzących dziedzictwo kulturowe regionu.

Historyczne układy urbanistyczne zachowały również się w następujących miejscowościach powiatu: Trzemesznie, Klecku, Kiszkuwie, Mielżynie, Żydowie. Nie zostały jednak objęte ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.

Architektura sakralna

Najliczniejszą grupę obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu powiatu gnieźnieńskiego stanowią obiekty sakralne. Architektura sakralna reprezentowana jest przede wszystkim przez kościoły katolickie. Mniej liczną grupę stanowią świątynie ewangelickie. Oprócz kościołów różnych wyznań, zalicza się do niej klasztory, dzwonnice, kaplice, kaplice cmentarne itp. Architekturę sakralną charakteryzuje pełen przekrój stylów architektonicznych.

Do najważniejszych zabytków architektury z terenu powiatu zaliczyć należy obiekty architektury sakralnej budowane w stolicy powiatu - Gnieźnie.

Kościół

Kościół katedralny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha w Gnieźnie (Bazylika Prymasowska)

Katedra jest najważniejszym obiektem sakralnym na terenie powiatu. W roku 1000 stała się siedzibą nowoutworzonego arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Obiekt wraz z pozostałościami budowli romańskich i relikami preromańskimi należy do najbardziej monumentalnych i rozwiniętych założeń katedralnej architektury gotyckiej w Polsce, budowanych na wzór klasycznych rozwiązań francuskich z wydłużonym trójpłaszczywnym prezbiterium zamkniętym siedmiobocznie i otoczonym półkolistym obejściem oraz wieńcem kaplic. Przebudowywany w następnych stuleciach, zachowany z całym bogactwem wystroju i wyposażenia wnętrza. Stan zachowania katedry – bardzo dobry.

Kościół filialny pw. św. Jerzego w Gnieźnie

Kościół historycznie należy do najstarszych obiektów sakralnych powiatu. Świątynia została zbudowana na pozostałościach kamiennego kopca, będącego do X w. ważnym obiektem kultu pogańskiego. Po przyjęciu chrztu w 966 książę Mieszko I obrał to symboliczne miejsce na siedzibę, wznosząc tu swoją rezydencję z kaplicą. Z tego okresu pochodzi fragment romańskiego muru, odsłonięty na północnej i południowej ścianie. Obecna świątynia z XIII wieku, odbudowana po pożarze w 1615 r. i gruntownie odrestaurowana w 1782 roku – z tego okresu pochodzi zasadnicza bryła obiektu. Kościół w bryle romański, zbarokizowany. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół pw. Wniebowzięcia NPM i św. Antoniego oraz klasztor franciszkanów w Gnieźnie

Budowę świątyni i klasztoru na Wzgórzu Panieńskim rozpoczął w roku 1259 książę Bolesław Pobożny, który w tymże roku sprowadził do Gniezna przedstawicieli zakonu. Klasztor w Gnieźnie ufundował na prośbę swojej żony Jolenty – późniejszej błogosławionej. Dzieło budowy zespołu klasztornego dokończył ostatni wielkopolski Piast, król Przemysław II. Gruntowna przebudowa klasztoru franciszkanów i odnowienie kościoła miały miejsce w latach 175-72 oraz w czwartej ćw. XVIII wieku. Częściowa regotycyzacja kościoła nastąpiła w latach 1930-32, po ponownym osiedleniu franciszkanów w 1928 roku. We wnętrzu świątyni znajduje się relikwiarz ze szczątkami bł. Jolenty, do którego przed wiekami przybywali m. in. polscy królowie: Zygmunt Stary i Zygmunt III. Stan zachowania obiektów – dobry.

Zespół klasztorny Bożogrobców (kościół i klasztor) w Gnieźnie

Gotycki kościół pw. Św. Jana Chrzciciela ob. rektorski, wybudowany został ok. poł. XIV wieku, z wieżą dobudowaną na pocz. XV wieku, zwieńczoną hełmem z 2 poł. XVII wieku. W prezbiterium istnieje zachowana gotycka polichromia al secco wykonana na cienkiej pobiałej wapiennej. Klasztor wybudowany nieco później od kościoła, w bryle gotycki zbarokizowany. Gruntowna przebudowa klasztoru prowadzona była wraz z restauracją kościoła w końcu XVII i trwała do poł. XVIII wieku. Budynek klasztoru przez wiele lat użytkowany był jako szkoła, obecnie jest własnością prywatną.

Stan zachowania - budynek jest nieużytkowany w bardzo złym stanie technicznym.

Kościół parafialny pw. św. Trójcy w Gnieźnie

Kościół wzniesiony ok. 1420 roku staraniem proboszcza Mikołaja Grosmana. Odbudowany po pożarze w 1613 roku. Wielokrotnie odnawiany. U schyłku XIX wieku świątynia uzyskała swój obecny kształt i wygląd. Jest to kościół orientowany, murowany z cegły w układzie polskim, oszkarpowany. Otoczony murem od południa i wschodu, z częściowym wykorzystaniem gotyckich murów obwarowań miejskich.

Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. św. Michała Archaniola w Gnieźnie

Parafia wzmiankowana w 1316 roku, obecny kościół wzniesiony zapewne w 1 ćw. XV w. i restaurowany po pożarze w 1611 roku oraz gruntownie remontowany w latach 1811-1815. Trzyprzęsłowa neobarokowa wieża dostawiona została do gotyckiej bryły w 1900 roku. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół św. Wawrzyńca w Gnieźnie

Kościół wzniesiony w 1 poł. XV wieku, na miejscu poprzedniej spalonej w trakcie najazdu krzyżackiego z 1331 roku., drewnianej świątyni. Obiekt murowany, w stylu późnogotyckim. Rozbudowany w 1896 oraz w 1936 roku wg. projektu arch. Lucjana Michałowskiego w stylu neorenesansowym. W prezbiterium i transepcie znajduje się polichromia Wacława Taranczewskiego pochodząca z 1947 roku. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół fil. pw. św. Piotra i Pawła w Gnieźnie

Pierwotny kościół drewniany fundowany został przypuszczalnie przez kapitułę gnieźnieńską w XIII wieku. Obecny późnobarokowy, jednonawowy, salowy, zbudowany został w latach 1680-90 na cmentarzu św. Piotra i Pawła. We wnętrzu znajdują się późnogotyckie rzeźby z końca XV wieku. Stan zachowania kościoła – dostateczny.

Kościół fil. pw. Św. Krzyża w Gnieźnie

Wzniesiony w miejscu poprzedniego drewnianego w latach 1834 -36, wg. projektu Elsnera, w stylu neogotyckim. Zlokalizowany na cmentarzu przy ulicy Świętokrzyskiej 4. Wyposażenie częściowo XVIII-wieczne, przeniesione ze starego kościoła. Stan zachowania kościoła – dostateczny.

Cenne obiekty sakralne zlokalizowane są również w miastach i ośrodkach będących dawniej miastami.

Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP w Trzemesznie

Kościół wzniesiony z fundacji Bolesława Krzywoustego przed 1138 rokiem, w formie bazyliki z lekko występującym transeptem, prosto zamkniętym prezbiterium, emporą zachodnią wspartą na jednym filarze oraz dwiema kryptami. Był pierwszym obiektem, od którego rozpoczęto budowę całego zespołu klasztoru, najstarszej w Polsce kongregacji kanoników regularnych (norbertanów) w Trzemesznie. Z pierwszej świątyni zachowały się romańskie kolumny o ozdobnych kapitelach kostkowych, wylaniające się z późniejszych barokowych przebudów kościoła. Bazylika w zbliżonej do obecnej formie powstał w 2 poł. XVIII wieku. Barokową przebudowę kościoła, która odbyła się pod mecenatem opata Michała Kosmowskiego, przypisuje się arch. Efraimowi Schroegerowi. Bazylika spłonęła doszczętnie w 1945 roku, po czym została odbudowana z wykorzystaniem relikwów romańskich i gotyckich. Kościół jest sukcesywnie restaurowany (docelowo stan dobry).

Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Czarniejewie

Kościół wybudowany w 1498 roku w stylu gotyckim. Zburzony w poł. XVII wieku i odbudowany w 1 ćw. XVIII, staraniem Władysława Radomickiego. Podczas odbudowy została dobudowana wieża. Kościół zatracił wtedy niemal całkowicie gotycki charakter. W 1904 roku zostały dobudowane dwie boczne kaplice i zakrystia, a w 1920 – boczna nawa. Obecnie kościół jest bezstylowy. Kościół jest sukcesywnie restaurowany (docelowo stan dobry).

Kościół parafialny pw. św. Jadwigi w Kłecku

Wybudowany po 1510 roku na miejscu wcześniejszej drewnianej, częściowo przekształcony w 1781 roku i rozbudowany w 1930 roku. We wnętrzu ołtarz główny w formie renesansowego tryptyku z 1596 roku ozdobionego bogatą snycerką. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. św. Mikołaja w Witkowie

Wzniesiony został w 1840 roku w miejscu starszej świątyni, która spłonęła. Kościół murowany, w stylu późno klasycystycznym. W końcu XIX wieku dobudowano od strony zachodniej neobarokową wieżę i dwie kruchty, a w latach 1906- 1907 po obu stronach nawy powstały dwie duże kaplice pod wezwaniem Matki Boskiej i Serca Pana Jezusa, wybudowane wg projektu arch. Rogera Sławskiego. Kościół jest sukcesywnie restaurowany (docelowo stan dobry).

Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych w Mielźnie

Pierwszy kościół parafialny istniał w 1428 roku. Obecny pw. Wszystkich Świętych, pochodzi z II poł. XVI wieku. Został gruntownie odnowiony z fundacji St. Trąbczyńskiego w 2 poł. XVIII w. Kościół orientowany, murowany. Do najstarszego wyposażenia świątyni należą: kamienna chrzcielnica i kropielnica z 2 poł. XVI w. oraz pochodzące z tego czasu żelazne, kute drzwi do zakrystii. Stan zachowania kościoła – dobry.

Zabytkowe kościoły murowane znajdujące się w parafiach wiejskich, wznoszone często w miejsce poprzednich drewnianych, stanowiły i nadal stanowią dominantę w krajobrazie kulturowym, a także dominantę architektoniczną wsi.

Kościół parafialny pw. NMP Wniebowziętej w Dąbrówce Kościelnej - Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia (gm. Kiszkowo)

To słynne miejsce odpustowe związane z kultem Maryjnym od schyłku XVIII wieku. Wzniesiony został w latach 1930-36 w miejsce poprzedniego drewnianego, pochodzącego z 2 poł. XVIII wieku, który spłonął w 1925 roku. Trzynawowy kościół o formie bazyliki, z prostokątnym trójprzęsłowym korpusem nawowym i prostokątnym prezbiterium. Elewacje kościoła tynkowane zdobione dekoracją architektoniczną utrzymaną w stylistyce neobarokowej w postaci profilowanych pilastrów, gzymsów obramień półkoliście zamkniętych otworów okiennych i drzwiowych. Co roku, w sobotę i niedzielę po 8 września sanktuarium nawiedzane jest przez tysiące pielgrzymów w czasie odpustu. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Świętego Stanisława Biskupa i Męczennika w Żydowie (gm. Czerniejewo)

Wzniesiony został w 1845 roku w miejscu starszego, spalonego, szachulcowego. Obecny późnoklasycystyczny został wzniesiony w latach 1843-46 z fundacji Piotra Chelmskiego i rozbudowany w 1920 r. o dwie kaplice. Kościół o bardzo prostej formie architektonicznej, na rzucie prostokąta, salowy z kruchtą i wieżą od zachodu. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP w Strzyżewie Kościelnym (gm. Gniezno)

Świątynia wzniesiona w 1848 r. To budowla murowana, orientowana, jednonawowa. Elewacje ceglane nieotynkowane z kamienną podmurówką. Od strony wschodniej czworoboczna, dwukondygnacyjna wieża, zwieńczona uskokowymi szczytami z ostrołukowymi blendami. Brak detalu architektonicznego nie pozwala na określenie stylu budowy świątyni. We wnętrzu dwa ołtarze i ambona pochodzące z XVIII wieku, w prezbiterium dwa witraże z przedstawieniami Św. Piotra i Św. Pawła. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół pw. św. Mikołaja w Sławnie (gm. Kiszkowo)

Jest to świątynia wzniesiona w latach 1842-43, na miejscu wcześniejszego, drewnianego kościoła, który spłonął w 1803 roku. Wzniesiony w stylu neoklasycystycznym, orientowany. Świątynia jest jednonawowa i zamknięta jest niższym, wielobocznym prezbiterium, od frontu znajduje się wieża, zwieńczona blaszanym dachem hełmowym. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. św. Marcina w Dziekanowicach (gm. Łubowo)

Kościół wzniesiony w 1856 r. na miejscu poprzedniego, drewnianego. Obiekt wzniesiono z użyciem form neoromańskich. Kościół orientowany. Budowla składa się z prostokątnej nawy, zamkniętej od strony wschodniej wielokątną apsydą. Od strony zachodniej do bryły jest dostawiona czworokątna wysoka wieża, zwieńczona ośmiokątną latarnią z krzyżem. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP w Imielnie (gm. Łubowo)

Obiekt wybudowany w 1870 roku z użyciem form gotyckich, po spaleniu poprzedniej drewnianej świątyni. Kolatorem był B. Moraczewski, ówczesny właściciel Lednogóry. Kościół orientowany. Elewacje ceglane opięte przyporami, przeprute ostrołukowymi oknami. Nawa i wieża nakryte dachami dwuspadowymi. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Św. Marcina w Jarząbkowie (gm. Niechanowo)

Obecny kościół wzniesiony na przełomie XV/XVI wiek. Kościół w zrębie gotycki restaurowany w 1846 roku, przekształcony w 1930 roku i gruntownie przebudowany. Podczas przebudowy otrzymał nowe sklepienie kolebkowo - krzyżowe z lunetami oraz zwieńczoną neobarokowym hełmem wieżę dostawioną do korpusu świątyni od zachodu. Podczas okupacji świątynia była wykorzystywana przez hitlerowców jako magazyn. Kościół jest sukcesywnie restaurowany (docelowo stan dobry).

Kościół Najświętszego Imienia Jezus, Najświętszej Marii Panny i świętego Józefa w Szydłowie (gm. Trzemeszno)

Kościół o skromnych cechach barokowych wybudowany w 1795 roku wraz ze szpitalem dla ubogich i szkołą parafialną z fundacji Michała Kościeszka Komeńskiego. Świątynia orientowana, tróprzęsłowa, z prostokątną zamkniętą trójbocznie zakrystią i również prostokątną kruchtą przy ścianie południowej. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. św. Doroty w Dusznie (gm. Trzemeszno)

Murowana z cegły świątynia została wzniesiona na miejscu wcześniejszego, drewnianego kościoła. Obecny, murowany kościół, powstał najprawdopodobniej ok. poł. XIX wieku. W czasie II wojny światowej kościół pełnił funkcję magazynu. Niewielki kościół jest orientowany, wzniesiony na rzucie prostokąta zbliżonym do kwadratu, z wyodrębnionym od wsch., węższym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium, do którego od pn. przylega zakrystia o prostokątnym rzucie. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Św. Andrzeja Apostoła w Kędzierzynie (gm. Niechanowo)

Obecnie istniejący kościół został wybudowany w 1840 roku na miejscu poprzedniego drewnianego. Świątynia orientowana w stylu późnoklasycystycznym. Restaurowany w 2 poł. XIX wieku. Murowany z otynkowanymi elewacjami z boniowaniem. Na osi fasady zachodniej piętrowy ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Św. Marcina w Ostrowitem Prymasowskim (gm. Witkowo)

Budowę kościoła rozpoczęto w 1841 roku, zakończono w 1851 roku. Budynek jednorodny stylistycznie w zakresie bryły i dekoracji architektonicznej, dla których wzory zaczerpnięto ze stylistyki klasycyzmu. Kościół z otynkowanymi, pokrytymi boniowaniem elewacjami. Wnętrze z jednorodną dekoracją oraz barokowym wyposażeniem przeniesionym z wcześniejszego kościoła. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP w Łopiennie (gm. Mieleszyn)

Świątynia powstała wg projektu znanego architekta szwajcarskiego - Jerzego Catenaciego. Kościół zbudowano w latach 1670-1686, z fundacji przełożonego kongregacji filipinów w Studziannie, ks. Adama Smuszewskiego. Kościół wybudowany w stylu barokowym. Jest budynkiem murowanym z cegły o ścianach obustronnie tynkowanych. Świątynia jednonawowa, 4-przęsłowa, wzniesiona na rzucie prostokąta, z niewyodrębnionym prezbiterium. Stan zachowania kościoła – dostateczny.

Charakterystycznymi dominantami w krajobrazie wsi wielkopolskiej są także zachowane kościoły drewniane. Swoją obecnością wzbogacają krajobraz osadniczy oraz są niezwykle cennym elementem dziedzictwa kulturowego Wielkopolski. Wnoszono je do końca XIX wieku, z zastosowaniem przeważnie takiej samej techniki tzn. konstrukcji zrębowej, często z szalowaniem ścian. Rzadziej spotykane są kościoły budowane w konstrukcji sumikowo-łatkowej lub szkieletowej. Kościoły te wznoszone były zwykle na prostym rzucie: prostokątna nawa zamknięta nieco węższym prezbiterium, wydzielonym zwykle belką tęczową. Nawa i prezbiterium połączone były jednym dachem (tzw. typ wielkopolski), które to rozwiązanie stosowano do 2 poł. XVIII w. Później upowszechnił się typ kościoła o dwóch kalenicach: oddzielnej dla nawy i prezbiterium.

Kościół parafialny pw. Św. Marcina znajdujący się w Pawłowie (gm. Czarniejewo)

Świątynia wzniesiona w 1762 r. zachowała autentyczną bryłę i wyposażenie z okresu powstania. Kościół jest orientowany, jednonawowy wzniesiony na planie prostokąta z wyodrębnionym kwadratowym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Budowla jest drewniana, konstrukcji zrębowej z wieżą o konstrukcji słupowej z kruchtą w przyziemiu. Najistotniejsze prace remontowe odbyły się w latach 1928-1932, kiedy dobudowano zachodnią wieżę, a kruchtę przebudowano i zamieniono na kaplicę. Ostatni remont kościoła przeprowadzono w 2002 roku. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół pw. Bożego Ciała w Łagiewnikach Kościelnych (gm. Kiszewo)

Obecny kościół wybudowany w 1741 roku staraniem proboszcza Śliwińskiego. Świątynia orientowana, w konstrukcji zrębowej, zewnętrznie oszalowana z wieżą w słup. Jednonawowy z węższym i niższym

prezbiterium. Wyposażenie kościoła jest późnobarokowe z ok. poł. XVIII w. W trakcie remontu kościoła, po 2010 roku wymieniono gonty zarówno nad nawą oraz prezbiterium oraz na wieży oraz na nowo oszalowano ściany kościoła. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół pw. św. Katarzyny w Waliszewie (gm. Klecko)

Kościół wzniesiony 1759 r. należy do jednych z ciekawszych kościołów drewnianych Wielkopolski. Nieprzekształcony, zachował autentyczną bryłę oraz wyposażenie z okresu powstania. Kościół jest orientowany, jednonawowy z węższym i niższym zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Budowla jest drewniana, konstrukcji zrębowej. W 1873 roku przeprowadzono gruntowną restaurację świątyni. Kolejne remonty miały miejsce w latach w 1971 r., w 1980 odmalowano wnętrze a w 1995 r. zakonserwowano dach świątyni. Stan zachowania kościoła – bardzo dobry, po kompleksowych pracach restauratorskich w ostatnich latach w ramach projektu pn. „Renowacja i konserwacja drewnianych zabytków Archidiecezji Gnieźnieńskiej celem stworzenia nowej oferty edukacyjno-kulturalnej” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.

Kościół parafialny pw. Św. Mikołaja w Łubowie (gm. Łubowo)

Obecna budowla wzniesiona około 1660 roku z inicjatywy sufragana Stanisława Działoty, konsekrowana około 1680 roku, zastąpiła wcześniej zniszczoną świątynię. W późniejszych czasach była wielokrotnie przebudowywana i restaurowana (1820, 1926 i 1957 r.). Kościół o konstrukcji zrębowej, oszalowany z wieżą od frontu na słup. Kościół jednonawowy z nieco niższym i węższym prezbiterium. Budowla barokowa, zbudowana z drewna dębowego, natomiast boczna kaplica zbudowana jest z drewna modrzewiowego. Dachy pokryte gontem. We wnętrzu na belce tęczowej ustawiona grupa ukrzyżowania z poł. XVII wieku. Stan zachowania kościoła – bardzo dobry, po kompleksowych pracach restauratorskich w ostatnich latach w ramach projektu pn. „Renowacja i konserwacja drewnianych zabytków Archidiecezji Gnieźnieńskiej celem stworzenia nowej oferty edukacyjno-kulturalnej” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.

Kościół pw. św. Jakuba Większego w Kamieńcu (gm. Trzemeszno)

Świątynia wybudowana w latach 1722-1724 z fundacji zakonnika z Trzemeszna – proboszcza Jana Cieńskiego. Orientowany z bocznymi kaplicami tworzącymi rodzaj transeptu. Po zachodniej stronie nawy – wieża w konstrukcji szkieletowej z kruchtą w przyziemiu. Prezbiterium – zamknięte trójbocznie, dachy pokryte zostały gontem. Na skrzyżowaniu nawy i kaplic znajduje się wieżyczka na sygnaturkę, nakryta dachem namiotowym. Wyposażenie pochodzi z XVII i XVIII wieku, m.in.: ołtarz główny w stylu barokowy z obrazem Niepokalanego Poczęcia NMP, dwa boczne ołtarze z obrazami i rzeźbami oraz późnobarokowa ambona. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kolejną grupę wśród kościołów drewnianych tworzą unikatowe w skali kraju, a występujące w Wielkopolsce drewniane kościoły z XVII i XVIII wieku o konstrukcji zdwojonej. Na terenie powiatu gnieźnieńskiego zachowały się 4 tego typu świątynie. Wyróżnia je architektoniczna struktura ścian obwodowych, którą tworzą dwa równoległe ustroje wykonane z litego drewna - wewnętrzne: zrębowy lub dylowy oraz zewnętrzny szkieletowy. Wznoszono je jako pierwotnie zdwojone: przysłupowe, quasi przysłupowe i szkieletowo dylowe. Zdwojone konstrukcje ścian powstawały też wtórnie, po dodaniu szkieletu do starych budowli zrębowych. Również te kościoły najczęściej budowano w miejscach poprzednich świątyń.

Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Kiskowie (gm. Kiskowo)

Obecny kościół wzniesiony został w 1733 roku staraniem proboszcza Wypijewskiego na miejscu poprzedniego, który był już bardzo zniszczony. Kościół orientowany. Świątynia wzniesiona w pierwotnie zdwojonej konstrukcji przysłupowej, zrąb okolony od zewnątrz szkieletem. Jednonawowa, z poligonalnie

zamkniętym prezbiterium. Kościół zachował pierwotne założenie architektoniczno- przestrzenne z nawą i prezbiterium tej samej wysokości, krytymi odrębnymi dachami dwuspadowymi. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. śś. Mikołaja i Jadwigi w Dębnicy (gm. Kłecko)

Kościół wzniesiony został w 1726 r. z fundacji Eleonory z Działyńskich Latańskiej. W 1937 r. został rozbudowany wg projektu Stefana Cybichowskiego. W latach siedemdziesiątych XX w. kościół został odnowiony przez Teodora Szukałę. Świątynia orientowana, w starszej części w konstrukcji zrębowej, w nowszej — szkieletowej. Do nawy od wsch. przylega węższe, trójbocznie zamknięte prezbiterium z zakrystią przy jego pn. boku, a od pd. — kruchtą. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. św. Jakuba w Niechanowie (gm. Niechanowo)

Wzniesiony w latach 1772-73 z fundacji proboszcza Melchiora Kielkowicza, na miejscu poprzedniego. Świątynia jest przykładem umiejętnego połączenia barokowej konstrukcji drewnianej z muraowaną neobarokową powstałą w 1908 r. Kościół orientowany. Bryła prezentuje typ kościoła o dwóch kalenicach: oddzielnej dla nawy i prezbiterium. Urozmaicona została poprzez znacznie niższe przybudówki, mieszczące zakrystię i kruchtę. Nad całością dominuje wysoka, dwukondygnacyjna wieża, nakryta namiotowym dachem. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Sokolnikach (gm. Mieleszyn)

Wybudowany w 1682 z fundacji proboszczów Adama Grudowicza i Wawrzyńca Kłosowskiego, rozbudowany został w latach 1772-1787 nakładem proboszcza Andrzeja Kosmacińskiego. Kościół orientowany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, a następnie dostawionej konstrukcji szkieletowej. Kościół jednonawowy, z nieco węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Wyposażenie kościoła w przewadze barokowe z XVII i XVIII w. Stan zachowania kościoła – bardzo dobry, po kompleksowych pracach restauratorskich w ostatnich latach w ramach projektu pn. „Renowacja i konserwacja drewnianych zabytków Archidiecezji Gnieźnieńskiej celem stworzenia nowej oferty edukacyjno-kulturalnej” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020.

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego odnaleźć można grupę zabytków sakralnych kościołów ewangelickich. Najliczniejszą grupę z zachowanych kościołów ewangelickich tworzą wznoszone w końcu XIX i na początku XX wieku. Na ich kształt wpływ miała działalność pruskiej organizacji budowlanej nakazującej miejscowym wykonawcom stosowanie form preferowanych przez rząd w Berlinie oraz określona polityka państwa pruskiego i działalność Komisji Kolonizacyjnej na tym terenie.

Kościół ewangelicki (ob. rzymskokatolicki filialny) pw. NMP Królowej Polski w Gnieźnie (m. Gniezno)

Powstał w latach 1838 – 1842 wg projektu Schildnera, zachował swoją pierwotną formę oraz wystrój architektoniczny. Na uwagę zasługują drzwi wejściowe z motywami tond z płaskorzeźbami aniołów autorstwa architekta Karla. F. Schinkela. Budynek kościoła wolnostojący o urozmaiconej bryle i ceglanych elewacjach, wzniesionych na kamiennym cokole. Od frontu znajduje się masywna, wysoka, czterokondygnacyjna wieża, zwieńczona pełną attyką i stożkowym ceglanym hełmem. Stan zachowania kościoła – dostateczny. Konieczna konserwacja dachu oraz elementów architektonicznych wieży.

Kościół ewangelicki (ob. rzymskokatolicki) pw. Wniebowzięcia NMP w Łubowie (gm. Łubowo)

Kościół wybudowany w 1891 roku. Reprezentuje styl neogotycki. Jest budynkiem muraowanym z cegły na kamiennej podmurówce. Zwartą oszkarpowaną bryłę nakrywa wysoki dwuspadowy dach. Nad założeniem dominuje wysoka trzykondygnacyjna wieża, nakryta strzelistym ostrosłupowym hełmem. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół ewangelicki (ob. rzymskokatolicki) pw. Najświętszego Serca Jezusa w Kiszkwie (gm. Kiszkowo)

Świątynia wybudowana w latach 1880-1882 w stylu neogotyckim z ofiar parafian oraz z fundacji Gustawa Adolfa. W prezbiterium zachowały się trzy witraże z 1897 roku. Świątynia zachowała pierwotny kształt - półkoliście zamknięte okna i portal, pilastry i zabytkowy gzyms wieńczący, który jest charakterystyczny dla architektury sakralnej końca XIX wieku. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół ewangelicki (ob. rzymskokatolicki) pw. NMP Królowej Polski w Świnarach Górnych (gm. Klecko)

Neorenesansowa świątynia wzniesiona w 1909 roku, jako kościół ewangelicki. Pozostawał nim do zakończenia II wojny światowej. Świątynia dwunawowa, murowana, otynkowana, wzniesiona na planie prostokąta, z nieco węższym i niższym prezbiterium. Stan zachowania kościoła – dostateczny.

Kościół ewangelicki (ob. rzymskokatolicki) pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Lednogórze (gm. Łubowo)

Kościół wzniesiony w latach 1899-1900 wg projektu opracowanego pod kierunkiem rządowego mistrza budowlanego Pabsta. Budowlę postawiono staraniem Królewskiej Komisji Kolonizacyjnej na terenie parku w dawnych dobrach rycerskich Lednogóra, w pobliżu przebudowanego na dom parafialny dworu. Neogotycki kościół murowany jest na kamiennym fundamencie z elewacjami licowanymi czerwoną cegłą i wykonanymi w konstrukcji szachulcowej wyższymi partiami wieżyczki schodowej. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP w Jastrzębowie (gm. Trzemeszno)

Jest to świątynia wzniesiona w latach 1914-1920 roku dla gminy ewangelickiej. Rozpoczętą w 1914 roku budowę przerwano po wybuchu I wojny i dokończono w 1920 roku po uzyskaniu zezwolenia od władz polskich. Obiekt postawiony w miejscu poprzedniej pochodzącej z 1832 roku świątyni. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1946 roku, kościół został zaadaptowany dla potrzeb liturgii katolickiej w 1947 roku został poświęcony. Kościół o cechach stylowych modernistycznych, na rzucie prostokąta, z niewielkim, wielobocznie zamkniętym prezbiterium. Stan zachowania kościoła – dobry.

Kaplice

Ciekawym przejawem architektury sakralnej na terenie powiatu są także kaplice, w tym kaplice cmentarne i grobowe.

Kaplica cmentarna pw. św. Rozalii w Sławnie (gm. Kiszkowo)

Kaplica cmentarna pw. św. Rozalii w Sławnie została wybudowana w 1785 r. na cmentarzu parafialnym, który znajduje się na terenie pierwotnego grodziska stożkowego. Jej fundatorem był ksiądz Józef Sztolzman, pochowany w krypcie pod prezbiterium. Kaplica drewniana, orientowana, wzniesiona na planie prostokąta z węższym, wydłużonym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium od wschodu, z niższą kruchtą od zachodu, nad którą wznosi się wysoka wieża na rzucie kwadratu. Pod nawą znajduje się krypta grobowa Chelwickich - ostatnich właścicieli Sławna, a pod prezbiterium fundatora budowli - księdza Józefa Sztolzmiana. Kaplica była dwukrotnie remontowana: w 1930 r. i w 1980 r. - wówczas przełożono dach i zastąpiono gontem pierwotne pokrycie wykonane z łupku oraz pomalowano elewacje. Stan zachowania kościoła – zły, wymagający podjęcia prac konserwatorskich.

Kaplica rzymsko – katolicka Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych Dziekanka w Gnieźnie (m. Gniezno)

Kaplica wybudowana w 1894 roku w zachodniej części parku. Autorem projektu był Landes Bauinspektor Braun. Obiekt w stylu neogotyckim. Ceglany budynek, przykryty stromymi dachami w wielopoziomowym układzie z sygnaturką, zwieńczoną wysmukłym ostrosłupowym hełmem. Zachowało się wyposażenie kaplicy wykonane w stylu neogotyckim. Stan zachowania kościoła – zły, wymagający podjęcia prac konserwatorskich.

Kaplica grobowa rodziny Piotrowskich (m. Gniezno)

Kaplica wybudowana w latach 1931-1932 ufundowana została przez dr Aleksandra Piotrkowskiego prawdopodobnie wg projektu Mariana Pospieszalskiego. Obiekt murowany, na planie ośmioboku, kryta spadzistym dachem z kopułą. Stylistycznie i znaczeniowo nawiązuje do renesansowych kaplic kopułowych. Stan zachowania kaplicy – dobry.

Kaplica pałacowa w Arcugowie (g. Niechanowo)

Kaplica zbudowana została w 1910 roku, a w latach 60-tych XX wieku znacznie przebudowana. Usytuowana przy południowej elewacji pałacu jest połączona z nim balkonem umieszczonym w kondygnacji piętra. Obiekt reprezentuje styl neogotyki, angielski. Kaplica murowana, jednokondygnacyjna, przykryta płaskim dachem wspólnym dla korpusu i ryzalitu. Stan zachowania – zły. Obiekt wymaga przeprowadzenia kompleksowych prac remontowych.

Kaplica grobowa rodziny Wendorffów w Mielnie (g. Mieleszyn)

Kaplica ufundowana została przez ówczesnego właściciela dóbr w Mielnie Eduarda von Wendorffa w 1927 roku. Jest to jednokondygnacyjna cylindryczna budowla o kształcie niewielkiej, murowanej rotundy, zadaszonej półkolistą, pokrytą blachą kopułą. Elewacje licowane granitowymi ciosami. Stan zachowania kaplicy – dobry.

Kaplica grobowa rodziny Lange w Rybnie Wielkim (g. Kiszkowo)

Kaplica jest niewielką budowlą o klasycystycznych formach z elementami neogotyku jest wybudowana w latach 80-tych XIX wieku. Wzniesiona na terenie dawnego parku w niewielkiej odległości od dworu, na narzucie ośmioboku, murowana z tynkowanymi elewacjami ozdobionymi boniowaniem i umieszczonymi w narożach smukłymi, kanelowanymi półkolumnkami. Elewacje zwieńczone wydatnym gzymsem, którego załamanie tworzą nad wejściem trójkątne naczółek. Całość wieńczy półkolistą kopułą. Stan zachowania – bardzo dobry. W ostatnich latach przeprowadzono kompleksowe prace remontowe kaplicy.

Cmentarze

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego zlokalizowanych jest łącznie 122 cmentarzy ujętych w rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków. W tej liczbie znajdują się 43 cmentarze rzymsko-katolickie, 63 cmentarze i pozostałości po cmentarzach ewangelickich, 9 cmentarzy innych - w tym cholerycznych i bezwyznaniowych. Zinventaryzowano też 7 miejsc po cmentarzach żydowskich. Spośród cmentarzy z terenu powiatu 12 z nich znajduje się w rejestrze zabytków.

Przez wieki miejscami grzebania zmarłych były cmentarze przykościelne. Same świątynie były miejscem pochówku osób najznamienitszych: królów, książąt, możnowładców, dostojników kościelnych, fundatorów świątyń i osób zasłużonych, którzy mieli tu swoje epitafia i nagrobki lub byli grzebani w podziemiach kościoła. Katedra Gnieźnieńska jest ważną w skali kraju nekropolią Św. Wojciecha i Prymasów Polski. Cmentarze przykościelne funkcjonowały do ok. poł. XIX wieku. Następnie ze względów sanitarnych sytuowano je poza obszarem zabudowanym. Cmentarze przykościelne wpisane wraz ze świątynią do rejestru to:

- cmentarz przykościelny kościoła parafialnego pw. Św. Marcina Biskupa w Dziekanowicach – z 1856 roku,
- cmentarz przykościelny kościoła parafialnego pw. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w Strzyżewie Kościelnym z 1848 roku,
- cmentarz przykościelny w zespole kościoła pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Imielnie z 1870 roku,
- cmentarz przykościelny kościoła pw. Św. Marcina w Jarząbkowie – z XV lub XVI wieku,
- cmentarz przykościelny z kamienno – ceglany murem, przy kościele parafialnym pw. Św. Andrzeja Apostoła, w Kędzierzynie, z 1840 r., rozbudowany w latach 1877-1882,

- cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego pw. Św. Doroty w Dusznie, ok. 1850 r.,
- cmentarz przykościelny w zespole kościoła parafialnego pw. Św. Marcina Ostrowite Prymasowskie, z 1841-51 i 1905 roku,
- cmentarz przykościelny kościoła parafialnego pw. Św. Stanisława Bpa w Żydowie, 1845, 1920 r.

Stan zachowania cmentarzy przykościelnych na terenie powiatu określić można jako dobry. Na bieżąco prowadzone są prace porządkowe i pielęgnacyjne roślinności na terenie cmentarzy.

Wśród cmentarzy rzymsko – katolickich najokazalsze nekropolie na terenie powiatu gnieźnieńskiego znajdują się w Gnieźnie, gdzie jak w przypadku erygowanego ok. 1804 roku **cmentarza pw. św. Krzyża**, usytuowanego na trzech ziemnych tarasach przy ul. Świętokrzyskiej, zespół cmentarny składa się z neogotyckiego kościoła otoczonego grobowcami i katakumbami. Cmentarz jest nekropolią biskupów pomocniczych oraz powstańców.

Podobnie jak w zespole **cmentarza pw. Św. Piotra** przy ul. Kleckowskiej w Gnieźnie, erygowanego w 1833 roku, gdzie w najstarszej jego części stoi wzniesiony w 1780 roku kościół w otoczeniu umieszczonego w skarpie rzędu katakumb. Na cmentarzu znajdują się mogiły i pomnik Powstańców Wielkopolskich.

Na założony pocz. XX wieku zespół **cmentarza pw. św. Trójcy** przy ul. Cymsa w Gnieźnie, składa się: cmentarz, kaplica, dom grabarza oraz ogrodzenie z bramą. Pośrodku skrzyżowania głównych alei wzniesiono ceglany obelisk z 1913 roku. Historyczną wartość nekropolii podkreślają zbiorowe mogiły żołnierzy polskich z lat 1919- 21 oraz ofiar terroru hitlerowskiego.

Przykładem pozamiejskiego obiektu grzebalnego jest **nekropolia z 1894 roku przy ul. Dalkowskiej**, związana historycznie i funkcjonalnie ze szpitalem psychiatrycznym „Dziekanka” w Gnieźnie. Cmentarz rozplanowany jest na rzucie nieregularnego czworoboku, z usytuowaną w północnej jego części kaplicą grobową rodziny Piotrowskich.

Wszystkie wymienione cmentarze są wpisane do rejestru zabytków. Ponadto na dzień opracowania dokumentu trwają prace administracyjne w sprawie wpisania do rejestru zabytków cmentarza żydowskiego w Trzemesznie.

Z zestawień liczbowych dotyczących zabytkowych nekropolii z terenu powiatu gnieźnieńskiego wynika, że najwięcej, bo 63 to cmentarze ewangelickie. Najstarszy cmentarz ewangelicki, a właściwie zachowane miejsce pocmentarne pochodzi z XVIII wieku i zlokalizowane jest w Kiszku. Największa liczba zinwentaryzowanych cmentarzy ewangelickich znajduje się w miejscowościach na terenie gminy Kiszko. Jeden z cmentarzy ewangelickich zlokalizowany w Trzemesznie w roku 2022 został wpisany do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego. Stan zachowania cmentarzy ewangelickich jest różnicowany.

Zniszczeniu uległa większość cmentarzy żydowskich na terenie powiatu. Zinwentaryzowano 7 miejsc po cmentarzach żydowskich. Są to: Czarniejewo, trzy miejsca pocmentarne w Gnieźnie, Klecko, Trzemeszno i Witkowo. Z trzech istniejących w Gnieźnie cmentarzy żaden nie zachował się do naszych czasów. Ze względu na znaczną utratę wartości zabytkowych żadna pozostałość żydowskich cmentarzy nie została wpisana do rejestru zabytków.

Elementami tworzącymi cmentarze są nie tylko groby, nagrobki, grobowce, bramy wejściowe, mury ogrodzeniowe, ozdobne ogrodzenia miejsc grzebalnych, ale także zakomponowany układ przestrzenny, składający się z alei głównych i bocznych oraz ścieżek, rozplanowania kwater z nierzadko umieszczoną w głównym miejscu cmentarza kostnicą. Jest nią też szata roślinna w postaci wiekowego drzewostanu nasadzonego jednocześnie z założeniem cmentarza. Część ogrodzeń cmentarzy z terenu powiatu wymaga przeprowadzenia prac restauratorskich.

Architektura rezydencjonalna

Powiat gnieźnieński należy do obszarów o największym nasyceniu rezydencji o różnej formie na terenie województwa wielkopolskiego.

Udokumentowana źródłowo historia terenów obecnego powiatu gnieźnieńskiego sięga czasów średniowiecza, które pod względem architektury charakteryzowało się głównie wznoszeniem licznych budowli obronnych. Zachowały się bardzo nieliczne najstarsze przykłady nowożytniej architektury rezydencjonalnej. Wspomniane obiekty w swojej pierwotnej formie miały charakter siedzib obronnych, a wznoszone głównie były w okresie XIV-XVI wieku (zazwyczaj jako siedziby bogatszych rodów rycerskich). Wiedzę na ten temat czerpiemy jedynie z informacji pisanych istniejących m.in. w sporządzanych w XVII i XVIII wieku wizjach i inwentarzach majątków ziemskich. Pewne cechy dworu obronnego przejawia dwór w Kruchowie. Budowle te utraciły swoje znaczenie wraz z rozwojem artylerii, a kolejni właściciele przenosili się do zapewniających większą wygodę budynków.

Wiek XVIII to czas okazałych i wybitnych możnowładczych realizacji pałacowych. Powstała wówczas grupa późnobarokowych założeń pałacowych, prezentujących typ rezydencji o proveniencji francuskiej *entre cour et jardin* (pomiędzy dziedzińcem a ogrodem) o osiowej i symetrycznej kompozycji, gdzie położony centralnie pałac poprzedzony jest dziedzińcem, z usytuowaną po obu stronach pomocniczą zabudową, a po przeciwnej stronie znajduje się park.

Największa jednak liczba zachowanych na terenie powiatu rezydencji pochodzi z XIX i pocz. XX wieku. Wnoszono je w popularnych stylach historyzujących np.: neogotyckim (Arcugowo), czy odwołującym się do włoskiej i francuskiej architektury neorenesansowej i klasycystycznej (Jaworowo, Zakrzewo).

Pałace

Zespół pałacowo - parkowy w Czarniejewie (gm. Czarniejewo)

założenie pałacowe powstałe w początku lat 70-tych XVIII wieku, gdy dobra czarniejewskie objął generał Jan Lipski. W ostatniej ćwierci XVIII w. przed 1775 r. z inicjatywy Jana i Marianny Lipskich zapewne na miejscu dawnego zamku, powstała okazała siedziba właścicieli miasta o barokowym osiowo-symetrycznym układzie. Centrum założenia tworzy pałac w typie rezydencji *"entre cour et jardin"* zwrócony fasadą na południe. Pałac poprzedzony podjazdem i obszernym czworobocznym honorowym dziedzińcem (*cour d'honneur*) ujęty po bokach dwiema bliźniaczymi, barokowymi oficynami, zbudowanymi wraz z pałacem w początku lat 70-tych XVIII wieku. Oficyny wzniesiono pierwotnie jako budynki wolnostojące, następnie wielokrotnie przebudowywane i połączone w okresie późniejszym z pałacem galeriami. Ogrodzenie honorowego dziedzińca, z murowanymi filarami zwieńczonymi kamiennymi wazonami, pochodzi już z pocz. XX wieku, lecz z pewnością zastąpiło istniejące tu ogrodzenie wcześniejsze. Za ogrodzeniem dziedzińca honorowego rozplanowano drugi *avant cour*, czyli przeddziedziniec ujęty dwoma symetrycznie usytuowanymi budynkami dawnej stajni i wozowni. Pałac był wielokrotnie przebudowywany. Pierwsza przebudowa, z lat 1789-1790 i późniejszych, nadała pałacowi charakter klasycyzmu. Obecnie jest jednym z ważniejszych klasycystycznych założeń rezydencjonalnych w Wielkopolsce. Pałac w Czarniejewie jest ośrodkiem hotelowo-konferencyjnym. Stan zachowania zespołu – dobry. Systematycznie prowadzone są prace restauratorskie.

Zespół pałacowo - parkowy w Niechanowie (gm. Niechanowo)

Pałac budowlą o barokowo – klasycystycznych formach, zbudowany przypuszczalnie w początku lat 80-tych XVIII wieku dla Stefana Garczyńskiego i Anny ze Skórzewskich Garczyńskiej, chociaż możliwe jest, że budowę rezydencji zaczęli jeszcze poprzedni właściciele Skórzewscy. W późniejszym okresie w 1805 roku oraz w latach 20-tych XX wieku pałac był przebudowywany i modernizowany. Założenie rezydencjonalne pierwotnie skomponowane było zgodnie z barokowymi zasadami. Pierwotnie miejsce obecnego podjazdu i gazonu prawdopodobnie zajmował honorowy dziedziniec flankowany oficynami. Pałac wzniesiony na planie prostokąta, jest budowlą wolnostojącą o zwartej bryle z kondygnacją parteru niższą niż piętro, które było kiedyś reprezentacyjnym *piano nobile*. Całość nakryta wysokim, czterospadowym dachem. Elewacja frontowa z trójosiowym środkowym pseudotyżalitem poprzedzona dobudowanym w późniejszych latach okazałym czterokolumnowym portykiem. Do zabudowy zespołu rezydencjonalnego należały też dwie oficyny, z których oficyna zachodnia barokowa, zbudowana w XVIII wieku, została częściowo przekształcona na przełomie XIX i XX wieku. Oficynę wschodnią

zbudowaną w końcu XVIII wieku rozebrano w 1900 roku i wybudowano na nowo w formach neobarokowych, z wykorzystaniem dawnych fundamentów i kolebkowo sklepionych piwnic.

W 1774 r. po swoim ślubie z Kunegundą Drwęską, siostrzenicą właściciela pałacu, przez kilka miesięcy zamieszkiwał tu Józef Wybicki, co przypomina umieszczona na budynku tablica. Stan zachowania zespołu – dobry.

Pałac w Przysieci (gm. Mieleszyn)

Rezydencja wzniesiona została w końcu XVIII lub na pocz. XIX wieku przez Kalksteynów w rękach, których pozostawała do 1861 roku. W tym czasie przeszła na własność Teodora Dionisiusa. Obecnie istniejący pałac powstał jako rezydencja Ludwiga Dionisiusa na pocz. XX wieku z częściowym wykorzystaniem partii fundamentów i murów wcześniejszej budowli. Okazały pałac, zaprojektowany przez nieznanego architekta, prawdopodobnie powiązanego ze środowiskiem berlińskim, prezentuje formy architektoniczne charakterystyczne dla schyłkowego historyzmu nawiązującego do baroku. Skala i forma pałacu wzniesionego na planie litery L z potężną wieżą w narożu, miała zapewne rodzić skojarzenie z przebudowaną średniowieczną budowlą. Obiekt znajduje się w rękach prywatnych. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Pałac w Arcugowie (gm. Niechanowo)

Zbudowany został w 1815 roku jako niewielki dwór dla ówczesnego właściciela Michała Rożnowskiego i rozbudowany przed 1848 roku o piętrowe, prostopadłe do bryły dworu skrzydło. Przeprowadzona w 1886 roku kolejna przebudowa z rozbudową nadała mu kształt neogotyckiej rezydencji, wyraźnie wzorowanej na realizacjach angielskich operujących formami późnogotyckiej architektury. Jest przykładem stosowania tego stylu również przez polskich właścicieli rezydencji. Jest to budynek dwukondygnacyjny z elementami neogotyckimi i romantycznymi, kryty dachem płaskim, zwieńczonym krenelażem. W narożniku płn.-wsch. znajduje się wieżyczka. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Pałac w Zakrzewie (gm. Klecko)

Zbudowany w 2 poł. XIX wieku, (w latach 1867-1871) jest przykładem przekształcenia wzorów francuskich z XVII wieku w nową jakość. Wzniesiony z inicjatywy Albina Beliny Węsierskiego wg projektów Ludwika Ballenstaedta, z wykorzystaniem piwnic wcześniejszego XVIII - wiecznego dworu. Układ wnętrz w dużej mierze zdeterminowany był pozostałościami starszej budowli, natomiast nowe rozwiązania architektoniczne dotyczyły bryły zewnętrznej budowli gdzie nawiązując do twórczości Fr. Mansarta, m.in. zastosowano charakterystyczną wielką monumentalną wystawę dachową z belwederowym tarasem, ujętą parami wysokich kominów. Należąca do zespołu rezydencjonalnego oficyna zbudowana została wg planów twórcy projektu pałacu przed 1869 rokiem, z zastosowaniem form neogotyckich. Zwarta bryła dwukondygnacyjnej budowli o sfazowanych narożach zaakcentowana została kwadratową w obrysie wieżą oraz umieszczonymi w narożach podwieszonymi wieżyczkami. We wnętrzach zachowała się oryginalna dekoracja sztukatorska i rzeźbiarska. Stan zachowania pałacu – dobry.

Pałac w Jaworowie (gm. Witkowo)

Pałac został wybudowany w 1831 roku z inicjatywy Józefa Jaraczewskiego z użyciem form klasycyzujących.

W końcu XIX wieku został rozbudowany i częściowo przebudowany. Kolejną przebudowę rezydencji przeprowadzono w 1939 roku dodając od zachodu kolejny aneks oraz dobudowując od tyłu skrzydło. Wówczas też ujednolicono wystrój elewacji. Po wadliwie przeprowadzonych pracach w latach 70-tych XX wieku, obiekt w dużej części utracił swój pierwotny charakter. Obecnie jest to piętrowa, podpiwniczona budowla z parterowymi przybudówkami po obu bokach korpusu. W osi budowli znajduje się pseudoryzalit wejściowy, zwieńczony trójkątnym szczytem. Stan zachowania – dostateczny.

Pałac w Mierzewie (gm. Niechanowo)

Pałac zbudowany około 1895 r. dla rodziny Brzeskich, jako monumentalna budowla ze zryzaltowaną częścią środkową elewacji frontowej i tylnej oraz cylindryczną, zwieńczoną krenelażem wieżą, prawdopodobnie dobudowaną w okresie późniejszym. W bryle pałacu można odnaleźć cechy stylistyczne neorenesansu włoskiego. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Pałac w Mielnie (gm. Mielleszyn)

Pałac zbudowany w początku XX wieku (1904 r.) wg. projektów biura architektonicznego Erdmann i Spindler z Berlina, dla ówczesnych właścicieli posiadłości Wendorfów. Całość założenia odwołuje się do wzorów barokowych, z pewnymi rozwiązaniami zaczerpniętymi z renesansu. W elementach dekoracyjnych pojawiają się także motywy secesyjne. Z dawnego bogatego wyposażenia i wystroju zachowały się częściowo sztukaterie o historyzujących i secesyjnych formach. Stan zachowania dobry – w ostatnich latach pałac poddany pracom restauratorskim.

Pałac w Fałkowie (gm. Łubowo)

Powstał około 1890 roku, lokalizacja budynku sugeruje, iż pełnił funkcję rządcówki. Obiekt eklektyczny z elementami późnego klasycyzmu. Całości podpiwniczony, parterowy i nakryty łagodnym dachem dwuspadowym. Poddasze urządzone w formie mezzanina posiada okna na osiach dolnych kondygnacji. Elewacje 9-osiove, w których centralnie umieszczono znaczne, piętrowe ryzality, spięte wystawką dachową. Ryzality ujęte są pilastrami po bokach, zwieńczone trójkątnymi frontonami. W fasadzie, do wejścia głównego prowadzą dwubiegowe schody. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Dwory

Oprócz realizacji pałacowych, na terenie powiatu gnieźnieńskiego znajdują się liczne dwory, wybudowane w różnych stylach, w największej swojej liczbie pochodzące z XIX wieku. Dużą część stanowią budynki wznoszone w miejsce wcześniejszych istniejących budowli.

Dwór w Kruchowie (gm. Trzemeszno)

Dwór o cechach późnorenesansowych został zbudowany w 1582 roku przez opata klasztoru Kanoników Regularnych w Trzemesznie, Aleksandra Mielińskiego. Pierwotnie dwór otaczały od wschodu mokradła, od północy głęboka fosa, a od poł-zach. - Jez. Kruchowskie. Ok. 1766 r. przebudowano go nadając mu cechy barokowe. W 1921 r. przydano mu elementy stylu klasycystycznego. Od frontu dostawiono mu kolumnowy portyk; do elewacji tylnej arkadowy podcień z balkonem i balustradą. Dwór jest murowaną, otynkowaną budowlą założoną na rzucie prostokąta o zwartej, dwukondygnacyjnej bryle zwieńczonej wysokim mansardowym dachem pokrytym dachówką. Stan zachowania – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Dwór w Zdziechowie (gm. Gniezno)

Zbudowany w latach 80-tych XIX wieku dla Wendorffów i rozbudowany ok. 1910 roku. Autorem projektu był przypuszczalnie projektant związany z berlińskim środowiskiem architektonicznym. Obiekt odznacza się dość surowymi formami architektonicznymi, oszczędnym stosowaniem detali o charakterze klasycystycznym. Stan zachowania pałacu – dobry.

Dwór w Lubiniu (gm. Trzemeszno)

Dwór zbudowany najprawdopodobniej w 3 ćw. XVIII wieku dla administratora folwarku zakonnego należącego do klasztoru w Trzemesznie, w formie niewielkiego, parterowego budynku. Budynek należy do jednych z najstarszych w powiecie. Obiekt wybudowany na fundamentach murowanych z cegły i kamienia. Najprawdopodobniej jeszcze w XVIII wieku został rozbudowany przy użyciu tej samej techniki. Gruntownie remontowany w 1 poł. XIX wieku i ponownie rozbudowany w końcu wieku XIX, z użyciem form odwołujących się do wzorów barokowych. Zachowały się dwie sklepione piwnice - jedna

nakryta sklepieniem kolebkowym, druga mniejsza nakryta ostrołukową kolebką. Stan zachowania dobry – w ostatnich latach pałac poddany pracom restauratorskim.

Dwór w Łabiszynie (gm. Gniezno)

Obiekt wybudowany w 2 poł. XIX wieku, w następnych latach kilkakrotnie przebudowywany, z dostawionym ok. 1870 roku skrzydłem wschodnim oraz w l. 90-tych XIX w., skrzydłem zachodnim. W efekcie końcowym dało to skomplikowaną bryłę obecnego obiektu. Elewacjom nadano charakter klasycyzujący poprzez dekoracje z pilastrów. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Dwór w Łagiewnikach Kościelnych (gm. Kiszewo)

Został zbudowany na pocz. XIX wieku jako parterowy. W 1884 roku był przebudowany i rozbudowany o dostawioną od zachodu piętrową dobudówkę. Jest budynkiem złożonym z dwu brył wyraźnie odpowiadających etapom budowy. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Dwór w Węgorzewie (gm. Kiszewo)

Wybudowany w I poł. XIX w. przez Garczyńskich w formach odwołujących się do wzorów architektury z XVII wieku. Rozbudowany został o dwa aneksy boczne na przełomie XIX/XX wiek. We wnętrzach zachowany m.in. drzwi z dekoracyjnymi nadprożami, balustrada schodów oraz drewniany strop i ceramiczna posadzka w sieni. Rozwiązania były jak dekoracji nawiązują do architektury barokowej. Stan zachowania – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie prac restauratorskich.

Dwór w Żydowie (gm. Czarniechów)

Pierwotny dwór został zbudowany ok. 1745 r. dla Smoleńskich i odbudowany po pożarze ok. 1811 roku z wykorzystaniem piwnic poprzedniego obiektu. Rozbudowany ok. poł. XIX wieku oraz w l. 80-tych XX wieku. Budynek dworu nie jest jednolity. Pomimo dość skomplikowanego kształtu obiekt nie ma dużych ilości detalu architektonicznego. Stan zachowania dworu – dobry.

Dwór w Mielżynie (gm. Witkowo)

Zbudowany w poł. XIX w. o klasycyzujących formach, prawdopodobnie dla rodziny Trąpczyńskich. Przebudowany w 2 poł. XIX w. Parterowy z monumentalnym czterokolumnowym portykiem. Od 1918 r. dom zakonny Sióstr Dominikanek, które założyły tu sierociniec i szkołę gospodarczą. Stan zachowania dworu – dobry.

Dwór w Dziadkowie (gm. Mieleszyn)

Zbudowany ok. poł. XIX wieku przez Koszutskich, rozbudowany i przebudowany został w końcu XIX i na pocz. XX wieku. Składa się z dwóch zasadniczych części: (południowej) piętrowej i (północnej) parterowej, nakrytej dwuspadowym dachem. Na zwieńczeniach obydwu ścian szczytowych znajdują się ozdobne wieżyczki - sygnaturki. W fasadzie przed wejściem szeroki arkadowy ganek. Od północy dodatkowa niewielka parterowa przybudówka. Stan zachowania – zły. Wymagane przeprowadzenie kompleksowych prac restauratorskich.

Dwór w Czeluścinie (gm. Czarniechów)

Zbudowany na przełomie XIX/XX wieku, eklektyczny, przebudowany na pocz., lat 20-tych XX wieku. Opracowanie elewacji nawiązuje do wzorów renesansowych. Wyraźne też są echa stylu szwajcarsko – tyrolskiego widoczne w formie dachów z silnie wysuniętymi okapami wspartymi na wysuniętych końcówkach więźby dachowej. Stan zachowania – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie prac restauratorskich.

Dwór w Głębokim (gm. Kiszewo)

Zbudowany ok. poł. XIX wieku i przebudowany w latach 30-tych XX wieku w formach nawiązujących do architektury renesansowej willi włoskiej po zakupieniu obiektu przez Czesława Leitgebera. Składa się z dwóch zasadniczych części, z których południowa posiada wejście osłonięte filarowym gankiem

dźwigającym balkon. Nad wejściem góruje 4-kondygnacyjna wieża. Całość na skutek remontów częściowo pozbawiona cech stylowych. Stan zachowania – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie prac restauratorskich.

Dwór w Jelitowie (gm. Niechanowo)

Wybudowany w latach 80-90 tych XIX wieku. Jest budowlą o klasycyzujących formach wzniesiona dla Chrzanowskich, w okresie późniejszym przebudowaną. Parterowo - piętrowy, podpiwniczony, składający się z dwóch zasadniczych brył umieszczonych w stos. do siebie prostopadle, z piętrową prostą wystawką umieszczoną w narożu pomiędzy bryłami od str. wschodniej. Wystawka ta wieńczy wejście osłonięte filarowym portykiem dźwigającym balkon. Do wejścia prowadzą trójbiegowe schody. Stan zachowania – dobry.

Dwór w Żółczu (gm. Niechanowo)

Zbudowany został w latach 80-tych XIX wieku jako dom zarządcy lub dzierżawcy, rozbudowany w I. 20-tych XX wieku o okazały czterokolumnowy portyk w elewacji frontowej oraz niewielki parterowy aneks, przylegający do elewacji bocznej. Po wojnie część detalu architektonicznego dworu została zniszczona. Stan zachowania – dostateczny.

Dwór w Kołaczku (gm. Witkowo)

Dwór zbudowany w latach 60-70 tych XIX wieku, jako niewielki przeznaczony dla zarządcy majątku budynek, w pocz. XX wieku został przebudowany z odwołaniem się do form średniowiecznych, połączonych z motywami nawiązującymi do wczesnego baroku. Pierwotna bryła budynku nakryta została mansardowym dachem z licznymi wystawkami i lukarnami. Stan zachowania – dobry.

Dwór w Charzewie (gm. Kiszkowo)

Dwór zbudowany w 1905 roku dla Fridricha Kelma, następnie przebudowany i rozbudowany. Reprezentuje formy schyłkowego historyzmu nawiązujące do architektury francuskiej XVII i XVIII wieku. Dwór parterowy, wzniesiony na planie zbliżonym do litery "L", w dłuższej osi W-E, fasadą zwrócony na południe, z przybudówką od zachodu, parterowy, nakryty dwuspadowym, łamanym dachem. W obu elewacjach trójkątne wystawki po bokach których umieszczono lukarny. W fasadzie ryzalit z balkonem, dodatkowo poprzedzony drewnianym gankiem i schodami. Od str. zachodniej sześcioboczna, dwukondygnacyjna wieża zwieńczona spiczastym hełmem z blachy. Stan zachowania – dostateczny.

Dwór w Popowie Ignaciewie (gm. Mieleszyn)

Wybudowany końcem XIX w. dla rodziny Bayerów, ówczesnych właścicieli majątku. Z pierwotnej budowli zachowała się elewacja frontowa oraz pozostałości secesyjnej dekoracji sztukatorskiej we wnętrzach. Budynek mocno rozbudowany i przebudowany w latach 30-tych XX wieku. Dwór klasycystyczny. Po bokach fasady dwa skrzydła, stanowiące dość nietypowe ryzality - zbudowane na części planu sześciokąta, nakryte dachami dwuspadowymi z naczółkami. Pośrodku pięciosiowy korpus z centralnie umieszczonym portykiem kolumnowym dźwigającym balkon, nad którym wznosi się wystawka zdobiona wysokim trójkątnym przyczółkiem ze sterczynami. Stan zachowania – dostateczny. Wymagane przeprowadzenie prac restauratorskich.

Dwór w Rybieńcu (gm. Kiszkowo)

Wzniesiony w 1910 roku dla rodziny Fryderyka Wendorffa z Rybna. Dwór o formie z epoki schyłkowego historyzmu, z dalekimi odwołaniami do baroku oraz klasycyzmu. Murowany, zbudowany na rzucie prostokąta z licznymi ryzalitami i aneksami, parterowy z podpiwniczeniem. Piętro ukryte w imponującym, wysokim, mansardowym dachu z lukarnami, pokrytym dachówką ceramiczną. Ryzality przy elewacjach wzdłużnych, dwukondygnacyjne, nakryte oddzielnymi dachami. Stan zachowania – dobry.

Dwór w Rybnie Wielkim (gm. Kiszkowo)

Dwór z 1 poł. XIX w. w stylu klasycystycznym. Budynek parterowy, nakryty dachem naczółkowym z facjatkami i mieszkaniami w szczytach, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta w dłuższej osi

fasadą skierowany na południe, z niższą przybudówką od zachodu. W obu elewacjach nieznaczne, piętrowe ryzality, zwieńczone trójkątnymi wystawkami. Stan zachowania – dobry.

Zieleń

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego zlokalizowanych jest 46 parków wpisanych do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego. Najbardziej reprezentatywną grupę zieleni komponowanej stanowią zespoły parkowe będące jednym z elementów założeń rezydencjonalnych.

Najstarsze zachowane parki z terenu powiatu gnieźnieńskiego powstawały w 2 połowie XVIII wieku. Są to założenia w Czarniejewie, Żydowie, w Gnieźnie – Dalki, Modliszewie oraz Niechanowie. Park w Niechanowie założony i rozplanowany został równolegle z powstaniem barokowego pałacu u schyłku XVIII wieku, być może w miejscu wcześniejszych ogrodów, w latach następnych wielokrotnie powiększany i przekształcany. Otaczające pałac w Czarniejewie rozległe założenie parkowe początkowo było regularne (trzy promieniście rozchodzące się szpalerowe aleje). W ostatniej ćwierci XVIII w. (przed 1780) założenie pałacowo-parkowe zostało na trwałe sprzęgnięte ze strukturą urbanistyczną miasta, poprzez wytyczenie na starym trakcie monumentalnej wysadzaną drzewami ulicy ob. ul. Pałacowa. Około poł. XIX wieku przystąpiono do przekształcenia układu regularnego na krajobrazowy z ciągiem stawów i budynkiem bażantarni w głębi.

Zdecydowana większość zachowanych założeń parkowych powstała w XIX w., często z wykorzystaniem starszego drzewostanu, istniejącej konfiguracji terenu, zasobów wodnych itp. Takim założeniem jest np. park krajobrazowy w Zakrzewie rozplanowany w 1859 roku przez sprowadzonego z Francji ogrodnika. O malowniczości założenia parkowego, poza przemyślaną kompozycją i odpowiednim użyciem zieleni, zadecydowało wykorzystanie naturalnej terenu oraz istniejącego strumienia i stawów.

W powiecie gnieźnieńskim podobnie jak w całej Wielkopolsce dominują parki krajobrazowe. Przetrwali niewiele pozostałości założeń regularnych. W części parków brak rezydencji, które nie przetrwały do naszych czasów, gdyż zostały zniszczone i rozebrane w okresie powojennym (Dziećmiarki, Dziekanowice, Kosmowo, Odrowąż, Małachowo Szemborowice), lub zostały znacząco przebudowane (Działyń, Czechowo, Gurowo, Małachowo Złych Miejs, Myszyki). W niektórych parkach zachowała się mała architektura w postaci bram i ogrodzeń, altan, lodowni, mostków, itp. Usytuowano na ich terenie również kaplice (Arcugowo, Gniezno – Dziekanka) czy jak w Pomarzanach ceglana kapliczka- obelisk. W nielicznych ocalały rzeźby parkowe (Mielno – rzeźba Atlasa).

Do historycznie ukształtowanej zabytkowej zieleni zalicza się również zabytkowe ogrody. W rejestrze zabytków z tego terenu ujęto ogród przy Muzeum Archidiecezjalnym, ogród przy budynku łoża masońskiego w Gnieźnie oraz teren wokół willi starosty w Witkowie z zachowanym drzewostanem parkowym.

Stan założeń parkowych na terenie powiatu jest zróżnicowany. W wielu parkach konieczne jest przeprowadzenie gruntowych prac porządkowych i pielęgnacyjnych oraz likwidację samosiewów.

Zabudowa folwarczna i gospodarcza

Krajobrazie powiatu gnieźnieńskiego w znacznym stopniu wyróżniają się dawne założenia folwarczne.

Najczęściej spotykane założenia folwarczne składają się z budynków gospodarczych (stajnie, obory, owczarnie, stodoły, spichlerze, kuźnie) otaczających kwadratowe lub prostokątne podwórze, pośrodku którego często znajdowała się kuźnia, waga lub sadzawka oraz kolonii mieszkalnej dla robotników folwarcznych (dwojaki, czworaki, sześcioraki itp.), które oddzielone były przestrzenią od części reprezentacyjnej przeznaczonej dla właścicieli majątku (pałac lub dwór z założeniem parkowym).

Zabudowa gospodarcza folwarku w Czarniejewie

Zabudowa gospodarcza w Czarniejewie należy do najstarszych na terenie powiatu. Należą do niej dwa budynki, czyli budynek stajni i wozowni, zbudowane w pierwszym etapie budowy rezydencji, gdzie o autorstwo projektu podejrzewa się Ignacego Graffa. Oba ustawione symetrycznie po obu stronach

pierwszego dziedzińca, parterowe, z elewacjami dekorowanymi ozdobnym detałem, zwieńczone wysokimi czterospadowymi dachami. Późniejszy, bo pochodzący ok. połowy XIX wieku jest budynek bażantarni, wybudowany jest na terenie leśnej części założenia parkowego. Parterowy pierwotnie obiekt w formie niedużej budowli, zwieńczonej wysokim dachem z lukarnami, został gruntownie przebudowany w latach 70-tych XX wieku.

Zabudowa gospodarcza folwarku w Zakrzewie

Folwark w Zakrzewie tworzył zespół budynków wzniesionych ok. połowy XIX wieku, stanowiący niegdyś zwarty czworobok wokół prostokątnego dziedzińca otoczonego murem z trzema bramami. Zabudowania wzniesiono w większości z kamienia polnego i cegły. Do zachowanych z pierwotnej zabudowy folwarku należy; wozownia, obora, stodoła, magazyn zbożowy, kuźnia, gorzelnia. Znajdował się tu również obecnie nieistniejący tartak oraz młyn parowy.

Spichlerze, Gorzelnie

Budynki spichlerzy, często stanowią jedno z najciekawszych architektonicznie obiektów w zabudowach folwarków. Do zabytkowych spichlerzy ujętych w rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego należą: spichlerz w Działiniu, Dziadkowie i Szydłowie.

Zachowany spichlerz w zespole folwarcznym w Działiniu to budynek o klasycystycznych formach. Wzniesiony został ok. połowy XIX wieku, później nieznacznie przebudowany. We wnętrzu istnieje zachowana drewniana konstrukcja złożona z dwu rzędów słupów wspierających drewniane, belkowe stropy.

Budynek spichlerza z Dziadkowa jest pozostałością z istniejących tu pierwotnie murowanych z cegły i kamienia zabudowań, ustawionych w rozproszonej zabudowie wokół rozległego dziedzińca. Spichlerz zbudowany przypuszczalnie w 1 poł. XIX wieku ustawiony w zachodniej części północnej pierzei podwórza, prezentuje stosowane w zabudowaniach gospodarczych, a charakterystyczne dla tego okresu, formy odwołujące się do minionych epok historycznych, w tym przypadku do średniowiecza.

Spichlerz w Szydłowie zbudowany został w 1877 roku. Budynek murowany o zwartej, dwukondygnacyjnej bryle zwieńczonej wysokim dwuspadowym dachem. Elewacje pozostawione w nietynkowanej cegle, ujęte na narożach lizenami przechodzącymi w czworoboczne sterczyny. Kondygnację oddziela pas, wykonanego ze skośnie układanej cegły, dekoracyjnego fryzu. Zwieńczenie elewacji kalenicowych stanowi profilowany, wsparty na konsolach gzyms kordonowy.

Zabudowa folwarczna podlegała ciągłym procesom i przekształceniom w związku ze zmianami ekonomicznymi i technicznymi w rolnictwie (rozwój przemysłu, zanik tradycyjnych rynków zbytu, zniesienie pańszczyzny, powstawanie gospodarstw hodowlanych, rozwój hodowli bydła itd.). Wraz z pojawieniem się nowego typu gospodarki wielkoprzemysłowej wzrosło zapotrzebowanie na duże budynki inwentarskie i magazynowe (płatkarnie, gorzelnie itp.) budowane z trwalszych materiałów.

Wysokie kominy gorzelni i browarów, obok wież kościelnych, stanowiły charakterystyczną dominantę w krajobrazie wsi. Do zachowanych gorzelni ujętych w rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego należą gorzelnia w Kołaczkowie i Zakrzewie. Gorzelnia w Kołaczkowie zbudowana została w 2 poł. XIX wieku, zlokalizowana w niewielkiej odległości od folwarku. Rozbudowana w końcu XIX lub na początku XX wieku, z wysoką dwukondygnacyjną bryłą, mieszczącą halę produkcyjną oraz przylegające do niej niższe części mieszczące kotłownię i część mieszkalno- administracyjną.

Zabytki przemysłowe, techniki

W ośrodkach miejskich na terenie powiatu od samego początku ich istnienia rozwijała się działalność handlowa i rzemieślnicza, a później przemysłowa. Dawna zabudowa miejska, związana najczęściej z magazynowaniem i przetwórstwem spożywczym, związana jest z tradycją nowożytną. Jeszcze na początku XIX wieku ośrodki miejskie regionu skupiały drobną działalność handlową, rzemieślniczą

oraz rolniczą. Dopiero w 2 połowie, a szczególnie końcem XIX wieku i na początku wieku XX gospodarka regionu poddana została gwałtownemu rozwojowi. Pochodzące z tego czasu budowle przemysłowe i inżynierskie charakteryzowały się jednorodnością technologiczną i stylistyczną. Wnoszono browary, elektrownie, gazownie, drukarnie, cegielnie, mleczarnie, cukrownie.

Obiekty poprzemysłowe

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego odnaleźć można obiekty działalności handlowej i rzemieślniczej, a później przemysłowej ujęte w rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego.

Browar klasztorny w Trzemesznie

Obiekt stanowi świadectwo obecności zakonników formuły benedyktyńskiej i prowadzonej przez nich działalności gospodarczej. Zespół budynków browaru wybudowany został poza obrębem miasta w czwartej ćw. XVIII wieku, z fundacji opata Michała Kosmowskiego, w miejscu starszego browaru. Budynek został powiększony, rozbudowany i wzbogacony o wieżę zakończoną neogotyckim krenelażem w końcu XIX wieku. Wraz z browarem wybudowano lodownię z nasypem ziemnym, którą również została rozbudowana w końcu XIX wieku. Jako browar obiekt pracował do czasów II wojny światowej. Stan zachowania – zły.

Budynki w zespole cukrowni „Gniezno”

Cukrownia „Gniezno” pierwotnie Spółka Komandytowa „Cukrownia Grabski, Jeschke i Spółka – Gniezno” założona została w 1881 r. przez Leona Grabskiego i Adolfa Jeschkego. Na potrzeby cukrowni w 1883 r. poprowadzono do Odrowąża, wąskotorową linię kolejową, długości 18 km, służącą do przewozu buraków cukrowych. W czasie I i II wojny światowej cukrownia funkcjonował pod niemieckim zarządem komisarycznym.

Po zespole cukrowni obecnie zachowały się budynki mieszkalne - budynek administracyjny pochodzący z 1924 r. oraz postawiona w 1883 roku willa właściciela w otaczającym ją parku. Budynek administracji, zaprojektowany został w stylu klasycystycznym przez architekta Stefana Cybichowskiego. Budynek jest murowany z cegły, dwukondygnacyjny nakryty wysokim mansardowym dachem pokrytym dachówką. Stan zachowania dawnego zespołu – dobry.

Infrastruktura komunikacyjna

Ważną grupę obiektów przemysłowych na terenie powiatu tworzy infrastruktura komunikacyjna. W Gnieźnie, w związku z natężeniem ruchu kolejowego, powstał jeden z najważniejszych węzłów kolejowych w Wielkopolsce, na terenie którego wdrażano najnowocześniejsze rozwiązania techniczne (nastawnie, lokomotywnie wachlarzowe, obrotnice przegubowe, żuraw wodny, siłownia spalinowa z transformacją, przesuwница wagonów, wieża zapiaszczani lokomotyw, wiadukt drogowy itp.).

Całość zespołu stacji kolejowej Gniezno, przy ul. Dworcowej i Składowej - wraz z kolonią mieszkalną kolejarzy przy ul. Pocztovej oraz wiaduktem drogowym im. Ks. Jerzego Popiełuszko, została wpisana do rejestru zabytków nieruchomości województwa wielkopolskiego.

Wieże ciśnień

Istotnym elementem panoram miast były również budowle związane z rozwojem nowoczesnej infrastruktury miejskiej. W miastach, szczególnie większych, zachowały się stacje energetyczne, gazownie, elektrownie wodne, stacje pomp oraz wieże wodociągowe, budowane jako wielofunkcyjne budynki z umieszczonymi w górnej części zbiornikami na wodę, o dekoracyjnych formach architektonicznych. W rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego znajdują się trzy wieże ciśnień na terenie powiatu.

Wieża wodna w Gnieźnie

Wieża wybudowana w 1905 r. Stanowi jeden z ważniejszych elementów przestrzennych infrastruktury kolejowej stacji Gniezno. Kolejowa wieża wodna w zespole stacji w Gnieźnie, zachowała czytelną formę, oryginalną konstrukcję i detal architektoniczny. Wieża typu „grzybek” o wysokości 21 metrów składa się z masywnego ceglanego trzonu i cylindrycznej żelbetowej głowicy, przykrytej stożkowym dachem z latarnią. Stożkowy trzon wieży o wysokości 10 m wzniesiony został na planie okręgu o średnicach w przyziemiu wynoszącym 9 m, w koronie 7 m. Dach wieży, zwieńczony jest niewysoką przeszkloną latarnią pełniącą również funkcję wentylatora. Stan zachowania – dostateczny.

Wieża ciśnień w Gnieźnie

Wieża wybudowana w po roku 1880. Wybudowana w związku z potrzebą dostaw wody dla rozwijającego się miasta Gniezna. Posadowiona na stożkowym, obszernym trzonie z cylindryczną, lekko nadwieszoną głowicą, przykryta stożkowym dachem z lukarnami. Wodę czerpano ze studni pompami odśrodkowymi, głębinowymi o napędzie parowym. Stan zachowania – dobry.

Wodociągowa wieża ciśnień w Trzemesznie

Budowę wieży rozpoczęto w 1906 r. Wodociągowa wieża ciśnień w Trzemesznie jest jednym z ważniejszych elementów systemu urządzeń wodociągu miejskiego zrealizowanego w latach 1904-08. Zachowała plan, bryłę, konstrukcję i materiał z czasów budowy. Wysoka na 40 metrów wieża składa się z masywnego stożkowego, zwężającego się ku górze trzonu i cylindrycznej żelbetowej głowicy przykrytej kopułą z iglicą. Wieża zbudowana z żelbetonu, oblicowana pełną cegłą wyróżnia się detalami wykonanymi z cegły, które częściowo zostały otynkowane. Stan zachowania – dobry.

Zabytki techniki

Do zabytków techniki na terenie powiatu zaliczyć można młyny oraz wiatraki. Wiatraki wraz z młynami wodnymi były miejscem pracy sporej grupy zawodowej młynarzy cieszących się społecznym poważaniem. Młynarz oraz kowal należeli w dawnej wsi wielkopolskiej do elity zawodowej. Byli oni postaciami ważnymi w społeczności wioskowej. Ich zamożność oraz rola, jaką odgrywali, często wyznaczała ich do lokalnych struktur władzy.

Młyn parowy w Sroczynie (gm. Kiszkowo)

Młyn wybudowano w 1911 r. Założycielem młyna był Carl Grundmann. Młyn posiadał napęd parowy i spalinowy. Działalność produkcyjna była prowadzona do poł. lat 60-tych XX w. Obiekt trójkondygnacyjny, kryty niskim dachem dwupołaciowym. Elewacje nietynkowane, na cokole, od frontu rozczłonkowane sześcioma lizenami. Wyposażenie młyńskie zostało przywiezione do remontowanego młyna pod Ostrołęką. Obiekt obecnie pełni funkcję mieszkalną. Stan zachowania – dobry.

Wiatrak koźlak w Folwarku (gm. Witkowo)

Wiatrak zbudowany w 1863 r. w Krzyżu. Na obecną miejsce przewieziony w 1905 r. Wiatrak drewniany, z zachowanym wyposażeniem, trójkondygnacyjny. Fundament wiatraka wzniesiono na rzucie krzyża równoramiennego. Dach z naczółkiem od strony nawietrznej. Obecnie nieużytkowany. Stan zachowania – dostateczny.

Wiatrak „holender” w Jankowie Dolnym (gm. Gniezno)

Wiatrak holenderski w Jankowie Dolnym został wybudowany w 1896 r. Jego pierwszym właścicielem był p. Borowiak, a następnie Michał Ślugajski, który był nim do 1955 r., kiedy wiatrak został przejęty przez Przedsiębiorstwo Młynów Państwowych. W 1975 r. zawaliła się czapa nakrywająca murowaną konstrukcję.

W latach 80. XX w. holender ponownie stał się własnością prywatną. Wiatrak zachował się jedynie w partii trzonu murowanej podstawy. Został wzniesiony na planie koła o średnicy 6,50 m, z cegły na fundamencie z kamieni polnych oraz ceglanej podmurówce, tynkowany jedynie wewnątrz. Bryła budowli posiada kształt zbliżony do stożka, pozbawiony zwieńczenia, które pierwotnie stanowiła tzw. czapa w postaci obrotowego dachu ze śmigłami. Stan zachowania – dostateczny.

Budynki użyteczności publicznej ze względu na reprezentacyjny charakter są obiektami o wyróżniającą je z otoczenia, często okazałej oprawie architektonicznej. Są wśród nich obiekty bardzo zróżnicowane, nie tylko pod względem stylistycznym, ale przede wszystkim funkcjonalnym. Należą do nich: siedziby władz, szkoły i internaty, banki, poczty, hotele i pensjonaty, zajazdy, teatry i kina, koszary szpitale i więzienia, dworce kolejowe, szpitale i zakłady opiekuńcze, budynki administracyjne zakładów przemysłowych. Budynki użyteczności publicznej są cechą charakterystyczną głównie miast. Największa liczba tego typu obiektów zlokalizowanych jest w Gnieźnie – siedzibie powiatu. W znacznej liczbie zaczęły powstawać po połowie XIX wieku, kiedy to nastąpiła dynamiczna rozbudowa miasta.

Siedziby władz

Najbardziej charakterystyczną grupę wśród budynków użyteczności stanowią siedziby władz, a wśród nich ratusze. Jedyne zachowane na terenie powiatu gnieźnieńskiego budynek tego typu to **ratusz w Gnieźnie**. Budowla jest przykładem obiektu użyteczności publicznej o zachowanej formie architektonicznej i wystroju elewacji, charakterystycznej dla epoki historyzmu. Wzniesiony został w 1830 roku według projektu miejskiego budowniczego Schildnera. Ratusz rozbudowano w 1899 roku od wschodu o wyższą część mieszczącą na piętrze reprezentacyjną salę. Kolejna przebudowa prowadzona w 1916 roku według projektu arch. B. Wilhelma. Stan zachowania – dobry.

Najwięcej zachowanych obiektów użyteczności publicznej zostało zbudowanych w 2 połowie XIX i początku XX wieku. Dużą część budowli użyteczności publicznej, powstałych na terenie zaboru pruskiego, charakteryzuje jednolita, spójna stylistyka. Wynika ona ze stosowania jednolitego wzorca akceptowanego przez policję budowlaną. Zwykle wznoszone były w formach historyzujących, z zastosowaniem bogatego detalu architektonicznego. Typowym przykładem pruskiej architektury administracyjnej wzniesionej w stylu neogotyckim z wykorzystaniem tzw. „stylu łuków odcinkowych” jest dawny **budynek starostwa w Witkowie** przy ul. Warszawskiej 31. Budynek tzw. landratury zbudowany został w 1895 roku. Autorem projektu był zapewne architekt z królewskiej pracowni projektowej w Berlinie. Budynek murowany z ceglanymi, nieotynkowanymi elewacjami i otworami okiennymi zamkniętymi łukiem odcinkowym. Stan zachowania – zły. Obiekt znajduje się w rękach prywatnych. Wymaga przeprowadzenia kompleksowych prac restauratorskich.

Budynek starostwa z zespołu starostwa powiatowego w Gnieźnie, przy ul. Lecha 6 - obecnie użytkowany przez Urząd Miejski - wzniesiony został z użyciem form charakterystycznych dla niemieckiego renesansu z końca XIX wieku. W skład zabudowy zespołu wchodzi: budynek starostwa, stajnia z wozownią i ogrodzenie z bramami. Budynki wzniesione zostały w 1899 roku według projektów arch. Hugo Hartunga z Berlina - Grunewaldu. Z pierwotnego wyposażenia i wystroju zachowała się klatka schodowa w skrzydle północnym, wystrój sali posiedzeń oraz dekoracja stropów. Stan zachowania – dobry.

Budynki szkolne

Ważnymi obiektami użyteczności publicznej są budynki szkolne. Początkowo rozwój szkolnictwa związany był ze szkołami przyklasztornymi lub katedralnymi. **Seminarium Duchowne w Gnieźnie** zostało powołane przez biskupa Karnkowskiego już na pocz. XVII wieku. Nowy, zachowany do dziś gmach seminarium wzniesiono w latach 1782-88 z fundacji biskupa Antoniego Ostrowskiego w latach 1782-88. W 1848 roku budynek podwyższono poprzez dobudowanie jednej kondygnacji, a w 1927 roku obiekt rozbudowano według projektu Stefana Cybichowskiego. Wnętrza wielokrotnie przekształcane i modernizowane zatraciły pierwotny charakter. Wyjątkiem jest zachowana kaplica z ok. 1782 roku, z pochodząca z końca XVIII wieku, z silnie przemalowaną polichromią na sklepieniu. Stan zachowania – dobry.

Z XVIII wieku pochodzi „Collegium Tremensis” zwane **alumnatem w Trzemesznie** - pl. Kosmowskiego 3 - ufundowane przez opata miejscowego klasztoru kanoników regularnych Michała Kosmowskiego i otwarte w 1776 roku. Było typem bezpłatnej, podległej Komisji Edukacji Narodowej, ponad wydziałowej szkoły średniej dla alumnów oraz niezamożnej młodzieży. Obiekt wzniesiony został na rzucie podkowy

o prostokątnych skrzydłach, z dziedzińcem od frontu, odgrodzonym od placu murem z bramką. Brama flankowana parą kompozytowych kolumn, ozdobiona płaskorzeźbą, której program ikonograficzny ma za zadanie gloryfikację króla Stanisława Augusta jako protektora nauki. Nad sienią przejazdową, na piętrze znajduje się kaplica, z prezbiterium umieszczonym w ryzalicy. Stan zachowania – dostateczny.

Zespół Szkoły Przemysłowo – Handlowej w Gnieźnie, ul. Chrobrego 23 (ob. Zespół Szkół Ekonomicznych). Budowę szkoły rozpoczęto z inicjatywy magistratu oraz niemieckiego środowiska kupieckiego wiosną 1899 r. W 1909 ukończono rozbudowę budynku szkolnego o skrzydło mieszczące aulę, wykonaną na podstawie projektów przygotowanych w latach 1905 - 1907 przez architektów O. Millera oraz J. Crimmanna. Charakterystyczne dla budynku są ceglane elewacje ze schodkowymi szczytami wieńczącymi ryzality, opracowane z użyciem form neogotyckich. Stan zachowania – dobry/dostateczny.

Dawna Katolicka Szkoła Ludowa św. Jana - Gniezno – ul. Św. Jana 2a (ob. Szkoła Podstawowa nr 1), to budynek dawnej szkoły, który powstał w latach 1901-04, prawdopodobnie wg. projektu arch. Alfreda Ludwiga. Monumentalna trzykondygnacyjna budowla, nakryta wysokim dachem z elewacjami na parterze licowanymi cegłą, powyżej parteru tynkowanymi z zastosowaniem ceglanego detalu. Stan zachowania – dobry.

Dawna Szkoła ludowa św. Michała – Gniezno, ul. Żwirki i Wigury 22 (ob. Szkoła Podstawowa nr 6) – to budynek wzniesiony w latach 1913-15 i prezentujący formy charakterystyczne dla schyłkowej epoki historyzmu stosowane w budynkach użyteczności publicznej na terenie Wielkopolski. Stan zachowania – dobry.

Budynek Dawnego Uniwersytetu Ludowego Gniezno – Dalki (ob. parafia pw. Matki Zbawiciela), ma formę pałacu. Wzniesiony został w latach 1919-20, według projektu arch. Adama Ballenstedta z wykorzystaniem fragmentów wcześniejszej budowli, której relikty w postaci sklepionych kolebkowo piwnic zachowały się pod pn. częścią budynku. Pałac wybudowano jako dom Towarzystwa Czytelni Ludowych. Elewacje tynkowane, zakomponowane symetrycznie z bogatym klasycyzującym detalem architektonicznym prezentujących repertuar form charakterystycznych dla tego architekta. Stan zachowania – dostateczny.

Budynek główny dawnego zespołu gimnazjum – Gniezno – ul. Mieszka I 27 (ob. Internat Wielkopolskiego Samorządowego Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Gnieźnie) - wzniesiony został w 1863 roku jako wyższa szkoła miejska dla chłopców. W 1866 roku szkoła stała się szkołą państwową i otrzymała nazwę Królewskiego Gimnazjum Gnieźnieńskiego. W 1869 roku szkołę powiększono o budynek mieszkalny (obecnie nienależący do zespołu), a w 1875 roku wybudowano salę gimnastyczną. W latach 1911 – 1929 dobudowano skrzydło południowe i nadbudowano dodatkowe piętro. Pierwszy budynek szkoły, obecnie stanowiący jej starsze skrzydło, o elewacjach z neorenesansowym detalem zaprojektowany był przypuszczalnie przy współudziale Roberta Tyrocke. Natomiast budynek sali gimnastycznej murowany z elewacjami w nieotynkowanej cegle opracowany został z użyciem neoromańskiego detalu. Całość od ulicy odgradza metalowe, kute ogrodzenie na ceglano kamiennej podmurówce. Stan zachowania – dobry.

Budynki pocztowe, sądy, banki

Sąd Ziemski i Okręgowy Gnieźnie, ul. Franciszkańska 9 (ob. Sąd Rejonowy), 1870 r. - wzniesiony został w latach 1878-1881 na wzgórzu Panieńskim, w sąsiedztwie więzienia, na miejscu rozebranego klasztoru klarysek. Autorami projektu byli berlińscy architekci Hermann i Schultze. Budowla murowana, trzykondygnacyjna nakryta niskim, wielopłociowym dachem. Elewacje ceglane licowane cegłą klinkierową, rozcłonkowane ceglanymi fryzami i gzymsem z ceglanych kształtek. Fasada symetryczna z portalem mieszczącym wejście główne. Okna ostatniej kondygnacji ryzalitu rozdzielone doryckimi kolumnkami ustawionymi na rozbudowanym, balustradowym gzymsem podokiennym. Wnętrze z zachowanym układem pomieszczeń, salą rozpraw z wystrojem w postaci drewnianego stropu i boazerii. Stan zachowania – dobry.

Zespół zabudowań poczty Gniezno – ul. Chrobrego 36 (ob. Budynek Poczty Polskiej), wzniesiony w 1890 roku jest przykładem wysokiej klasy architektury historyzmu, sięgającej do stylistyki gotyku. Elewacje pozostawione w nieotynkowanej cegle z ryzalitami zwieńczonymi uskokowymi szczytami z pinaklami. Dekoracja architektoniczna elewacji odznacza się bogactwem form, które tworzą profilowane gzymsy, fryzy, blendy, lizeny, obramienia okien i portalu z rozetą w zwieńczeniu oraz kartusz herbowy w szczycie ryzalitu środkowego. Wnętrza z zachowanym pierwotnym układem pomieszczeń i detalem. Obok postawiono parterowy budynek stajni utrzymany w neogotyckiej stylistyce. Stan zachowania – dobry.

Bank Ludowy w Witkowie – Stary Rynek 14 – (ob. Bank Spółdzielczy), zbudowany w 1888 roku, nakryty dachem dwuspadowym, od frontu łamanym z mansardami. Na osi fasady, powyżej parteru, znajduje się płytki trójkondygnacyjny ryzalit zwieńczony trójkątnym naczółkiem. W parterze przy północnym narożniku wejście główne ujęte architektonicznym portalem z parą jońskich kolumn wspierających belkowanie. Obiekt jest przykładem tzw. klasycyzmu postsecesyjnego, z elementami dekoracji o cechach stylu art deco. Stan zachowania – dobry.

Obiekty szpitalne

Najstarszy zachowany na terenie powiatu budynek szpitalny to pochodzący z ostatniej ćwierci XVIII wieku **budynek szpitala św. Łazarza w Trzemesznie**, ul. Mickiewicza 30 (ob. kościół szpitalny pw. św. Łazarza). Zespół szpitalny św. Łazarza został wzniesiony z fundacji opata M. Kosmowskiego w latach 1787-91 na terenie dawnego przedmieścia św. Michała. Służył jako szpital, sierociniec, alumnat dla młodzieży nieszlacheckiej i dom starców. Składa się z trzech późnobarokowych budynków obejmujących z trzech stron frontowy dziedziniec, oddzielony od ulicy ażurowym ogrodzeniem. Stan zachowania – dobry.

Zabudowa uzdrowskowa i szpitalna, wznoszona była w formie i wystroju typowym dla okresu powstania. Historyzujący wystrój otrzymały **budynki zespołu szpitala psychiatrycznego - Gniezno Dziekanka, ul. Poznańska 15** – Do czasu budowy szpitala chorych psychiatrycznie leczono m.in. w Gnieźnie w szpitalu św. Jana. Po wykupieniu terenów folwarku Dziekanka pod Gniezmem, rozpoczęto budowę zakładu psychiatrycznego według projektu budowniczego Brauna. Kompleks obiektów, otoczonych założonym wtórnie parkiem, powstał w latach 1890-94. Wszystkie budynki z ceglany, symetrycznie ukształtowanymi elewacjami, z dekoracją architektoniczną w formie lizen, obramień okiennych oraz rozbudowanych gzymsów wieńczących z kroksztynami wspierającymi wysunięte okapy. Do założeń architektury uzdrowskowej nawiązują umieszczone w elewacjach budynków loggie i zadaszone tarasy z zadaszeniem wspartym na ozdobnej konstrukcji wykonanej z profilowanych ozdobnych drewnianych słupów. W 1919 roku szpital przeszedł na własność Skarbu Państwa przyjmując nazwę Krajowy Zakład Psychiatryczny „Dziekanka”. Stan zachowania obiektów – dobry.

Siedziby gmin wyznaniowych i łóż masońskich

Obiekty tego typu należą do specyficznej grupy budynków użyteczności publicznej na terenie powiatu.

Łoża masońska Gniezno – ul. Łubieńskiego 11 (ob. Miejski Ośrodek Kultury) - budynek usytuowany w ogrodzie powstał na początku XX wieku jako siedziba jednej z dwu łóż masońskich. Autorem projektu prawdopodobnie był budowniczy Alexander Tyrocke. Obiekt murowany z ceglany elewacjami, nakryty wielospadowym dachem. Charakterystycznym elementem budowli są szczyty ryzalitów zwieńczone uskokami i sterczynami. Wnętrze całkowicie zmodernizowane i przekształcone. Zachowała się jedynie sala w piwnicy przykryta sklepieniem odcinkowym na arkadach. Stan zachowania – dobry.

Siedziba gminy żydowskiej w Gnieźnie – ul. Mieszka I 20 (ob. Zespół Państwowych Szkół Muzycznych) - neogotycki budynek powstał ok. 1880 roku. Mieściła się w nim kancelaria gminy oraz mieszkania pomocnika rabina. Licowane ceglą elewacje ozdabiają horyzontalne pasy i ząbkowane obramienia okienne, wykonane z ciemnego szklawionego klinkieru. Stan zachowania – dobry.

6.1.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

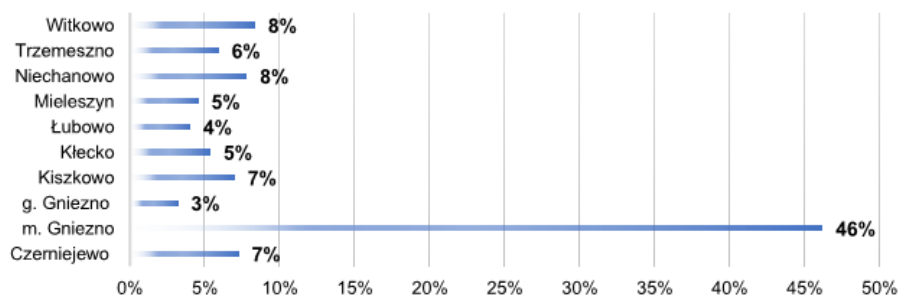
6.1.4.1. Obiekty wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Wielkopolskiego

Województwo wielkopolskie plasuje się na drugim miejscu w kraju, po województwie dolnośląskim pod względem liczby obiektów ujętych w rejestrze zabytków. Wśród wielkopolskich powiatów powiat gnieźnieński jest jednym z trzech o największej liczbie obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków.

Wykaz zabytków na terenie powiatu gnieźnieńskiego wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Wielkopolskiego zawiera łącznie 191 pozycji (370 obiektów) i stanowi załącznik nr 1 do przedmiotowego opracowania.

Miasto Gniezno wyróżnia się pod względem liczby obiektów ujętych w rejestrze zabytków nieruchomych. W pozostałych gminach powiatu liczba obiektów rejestrowych rozkłada się równomiernie. Najmniejszy procent obiektów ujętych w rejestrze zabytków charakteryzuje gminę wiejską Gniezno.

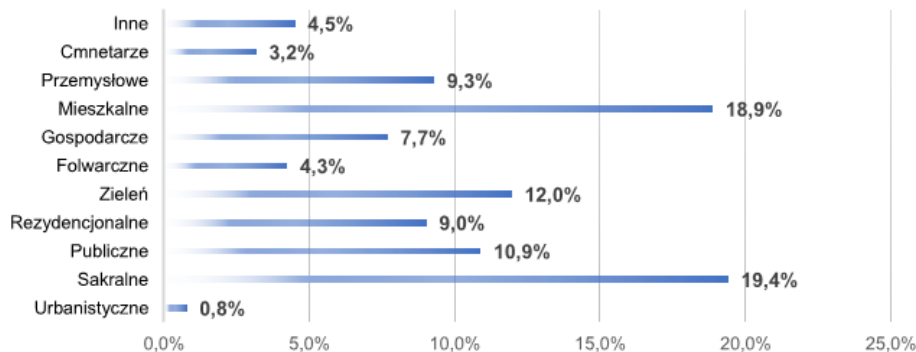
UDZIAŁ ZABYTEKÓW REJESTROWYCH W GMINACH POWIATU

Wykres 1. Analiza liczby zabytków ujętych w rejestrze zabytków z terenu powiatu gnieźnieńskiego w podziale na gminy.

Na terenie powiatu przeważają obiekty z kategorii sakralnych oraz mieszkalnych, stanowiąc łącznie ponad 38% wszystkich obiektów rejestrowych.

UDZIAŁ ZABYTEKÓW REJESTROWYCH W PODZIALE NA KATEGORIE

Wykres 2. Analiza liczby zabytków ujętych w rejestrze zabytków z terenu powiatu gnieźnieńskiego w podziale na gminy.

Zakres i formy ochrony oraz opieki nad zabytkami rejestrowymi przez ich właścicieli i użytkowników reguluje przede wszystkim ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) oraz akty wykonawcze do ustawy, w tym m.in. rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Obowiązek zgodnego z przepisami użytkowania i zarządzania obiektem zabytkowym spoczywa na jego właścicielu lub posiadaczu. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Niezależnie od w/w obowiązków użytkownik zabytku jest zobowiązany zawiadomić służby konserwatorskie o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;

- 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), pozwolenia konserwatorskiego wymaga:

- prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru,
- wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku,
- prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru,
- prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru,
- prowadzenie badań archeologicznych,
- przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru,
- trwale przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje,
- dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru,
- zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku,
- umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,
- podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru,
- poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich działań naruszających strukturę gruntu, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Właściciel lub posiadacz zabytku może wystąpić do właściwego konserwatora zabytków o wydanie w formie pisemnej zaleceń konserwatorskich, pomocnych w przygotowaniu dokumentacji projektowej czy sformułowaniu zakresu planowanych prac. Zalecenia konserwatorskie mają na celu określenie sposobu korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także określenie zakresu dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Z dniem 9 września 2018 r. weszła w życie zmiana art. 108 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.), w ramach której określono karę pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8 za niszczenie lub uszkodzenie zabytku.

Wspomnianą nowelizacją podwyższono dolną i górną granicę ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności za niszczenie lub uszkodzenie zabytku – wcześniej zagrożenie to wynosiło od 3 miesięcy do lat 5. Na mocy nowelizacji zniesiono również ograniczenie kwotowe nawiązki, orzekanej przez sąd – zamiast widełek od trzykrotnego do trzydziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia wskazano, iż może ona zostać określona do wartości zniszczonego lub uszkodzonego zabytku, a także wprowadzono nową formę odpowiedzialności w postaci możliwości orzeczenia obowiązku przywrócenia zabytku do stanu poprzedniego. Dodatkowo ustalono, że nawiązki wpływają na rzecz utworzonego z dniem 1 stycznia 2018 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków.

6.1.4.2. Pomniki historii

Pomniki Historii to zabytki o szczególnym znaczeniu dla kultury dla Polski. Rangę obiektu podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta RP specjalnym rozporządzeniem. Na terenie Wielkopolski do tej pory wytypowano 11 takich zabytków.

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego znajdują się dwa Pomniki historii – Katedra Gnieźnieńska i wyspa Ostrów Lednicki.

Katedra pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha w Gnieźnie – uznana za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku

Granica zespołu zabytkowego obejmuje katedrę pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha wraz z działką gruntu o powierzchni 5,4 ha należącej do Archidiecezji Gdańskiej. Celem ochrony pomnika historii jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, religijne oraz artystyczne, symbolu tradycji królewskiej państwa polskiego i tradycji katedry koronacyjnej królów polskich oraz miejsca kultu św. Wojciecha, apostoła i patrona Polski.

Wyspa Ostrów Lednicki - uznana za Pomnik Historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku

Granica zespołu zabytkowego obejmuje wyspę Ostrów Lednicki na jeziorze Lednica. W czasach Mieszka I i Bolesława Chrobrego pełnił rolę centrum wczesnopiastowskiej Polski. Ostrów Lednicki należał do naczelnych grodów w państwie Pierwszych Piastów. Prawdopodobnie na Ostrowie Lednickim Mieszko I i jego drużyna przyjęli chrzest, a Bolesław Chrobry podejmował Ottona III w czasie pielgrzymki do grobu św. Wojciecha. Ostrów Lednicki należał do naczelnych grodów w państwie Pierwszych Piastów. Granica zabytkowego zespołu obejmuje największą wyspę położoną na Jeziorze Lednickim. Wyspa z otoczeniem, wchodzi w skład Lednickiego Parku Krajobrazowego. Zlokalizowany w jej południowej części gród otoczony wałem o konstrukcji drewno – ziemnej, którego długość wynosi ok. pół kilometra. Usytuowane na terenie grodu kaplica – baptysterium, kościół grodowy, pałac, urządzenia obronne i mosty powstały w latach 60-tych X wieku i były związane z Mieszkiem I oraz chrystianizacją państwa.

Uznanie zabytku jako pomnik historii jest tytułem honorowym podkreślającym szczególną rangę obiektu ujętego w rejestrze zabytków i wiąże się z szczególnie ścisłą ochroną zabytku związaną przede wszystkim z systematyczną kontrolą jego stanu zachowania.

6.1.4.3. Zabytki ruchome

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zalicza się dzieła sztuki plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i order, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami).

Ponadto do zabytków ruchomych zalicza się obiekty wchodzące w skład wyposażenia budowli, także ich wystrój architektoniczny (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ściennie, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowaskazy kamienne, nagrobki itp.).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub z obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków

nieruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie powiatu gnieźnieńskiego, podobnie jak na terenie całego województwa, stanowi własność kościołów i związków wyznaniowych, parafii lub zgromadzeń zakonnych rzymskokatolickich. Z tego względu licznie reprezentowane są elementy wyposażenia świątyni: ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, emporie organowe, stalle, ławki, rzeźby, obrazy tablicowe i sztalugowe, płyty nagrobne, epitafia, dzwony, naczynia liturgiczne: kielichy, monstrancje, pacyfikaly czy szaty liturgiczne. Często były to fundacje książęce, możnowładcze i duchowne importowane lub wykonywane przez miejscowych artystów. Wiele z nich prezentuje bardzo wysoki poziom artystyczny. Do najslawniejszych należą brązowe Drzwi Gnieźnieńskie zwane „Porta regia”, odlane przypuszczalnie przez nadmozańskiego artystę na miejscu w Gnieźnie w latach 1170-1180, gdzie na osiemnastu kwadratach przedstawiono sceny z życia św. Wojciecha. Przypuszcza się, że drzwi ufundował, książę Mieszko III lub arcybiskup gnieźnieński Bogumił.

Z XI-XII wieku pochodzą iluminowane rękopisy sprowadzane ze Śląska, Paryża, Niemiec, ale również wytwarzane w miejscowych skryptoriach. Do najbardziej znanych kodeksów należy Evangelistarium, czyli tzw. „Codex Aureus Gnesnensis”, którego nazwa pochodzi od tekstu pisanego złotem na purpurowych kartach. Kodeks zamówił Bolesław Śmiały w klasztorze benedyktyńskim w Bawarii z okazji swojej koronacji w 1076 roku. Z tego okresu pochodzą też wyroby złotnicze. Unikatowe dzieła to kielichy pochodzące z klasztoru w Trzemesznie i przechowywane dziś jako depozyty w Gnieźnie. Wśród nich jest jedyny w swoim rodzaju kielich św. Wojciecha o agatowej czaszy wykonanej zapewne w Bizancjum i oprawionej w złoto dopiero w XII wieku w Wielkopolsce. Pochodzący z około 1180 roku, wykonany przez dolnośląskiego złotnika kielich mszalny zwany jest Kielichem I lub Kielichem Dąbrowski. Niewiele później powstał Kielich II, wyrób południowoniemieckiego złotnika, który służył jako naczynie na krzyżmo w czasie liturgicznego namaszczenia monarchy, stąd jego druga nazwa Kielich Królewski. Znakomitym dziełem złotniczym oraz źródłem historycznym jest tzw. patena kaliska (zwana też pateną łądzką lub pateną Mieszka Starego), dzieło nadreńskiego złotnika, który ukazał na niej księcia Mieszka III przekazującego akt fundacji opatowi klasztoru w Łądzie. Wszystkie te przedmioty, świadczą o wysokiej kulturze duchowej owych czasów i znajomości filozoficznych traktatów.

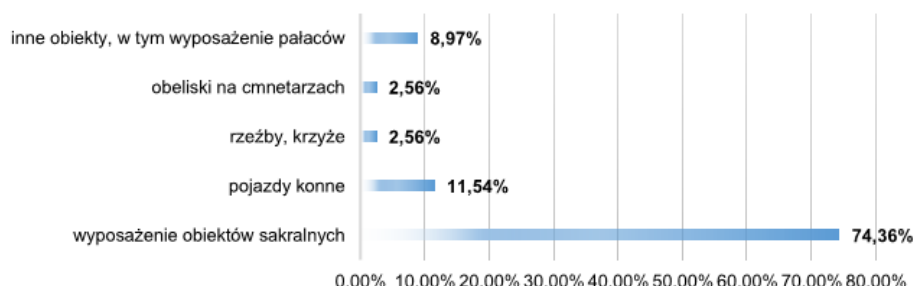
Na uwagę również zasługuje sztuka sepulkralna. W katedrze gnieźnieńskiej zachowały się dwa późnogotyckie marmurowe nagrobki: arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego, wyrzeźbiona przez Wita Stwosza i tumba z postacią św. Wojciecha, nieukończona dzieło Hansa Brandta. Wysokiej klasy dziełem jest także drewniana barokowa konfesja gnieźnieńska. Ze sztuką sepulkralną wiąże się również zachowany w świątyni zespół portretów trumiennych z XVII w., i przełomu XVII/ XVIII wiek., które jako wyroby artystyczne właściwe kulturze sarmackiej związane były z rytuałem pogrzebowym zw. Pompa Funebris.

Nieliczne zabytki ruchome zachowały się w obiektach świeckich, przede wszystkim ze względu na zmiany własności po 1939 r. Część ocalała w budynkach użyteczności publicznej dzięki kontynuacji funkcji: budynki sądowe, poczty, urzędy. Zachowały się również w budynkach rezydencjonalnych (pałace, dwory) przekształconych na muzea, szkoły lub szpitale. W rejestrze zabytków znajdują się np. wyposażenie pałacu w Czarniejewie. Stosunkowo najmniej zachowało się w budynkach mieszkalnych oraz kościołach ewangelickich, zaadaptowanych na potrzeby obrządku rzymskokatolickiego i związaną z tym zmianą wyposażenia (zachowane przede wszystkim witraże).

Spśród zabytków wpisanych do rejestru niewielka część znajduje się w rękach prywatnych. Są to kolekcje (np. pojazdów konnych) oraz pojedyncze dzieła sztuki czy pamiątki historyczne.

Rejestr zabytków ruchomych na terenie powiatu zawiera 7 854 obiektów i obejmuje 1 497 pozycji. Ich wykaz na podstawie informacji pozyskanych od Wojewódzkiego Konserwatora Ochrony Zabytków w Poznaniu w załączniku nr I do przedmiotowego opracowania. Ponad 74% zaprezentowanych zabytków ruchomych to wyposażenie obiektów sakralnych.

RODZAJE ZABYTKÓW RUCHOMYCH NA TERENIE POWIATU

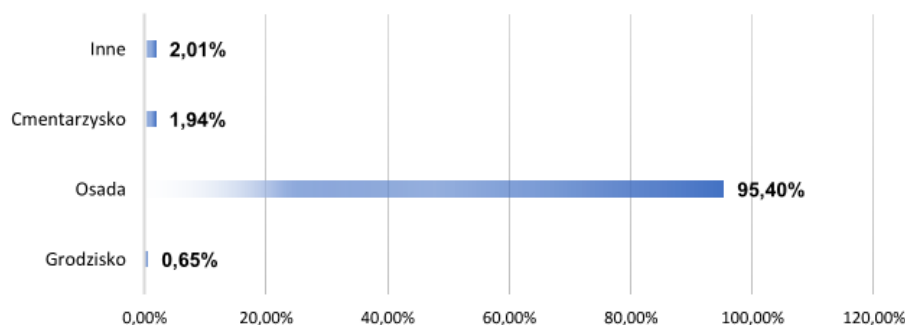
Wykres 3. Rodzaje zabytków ruchomych na terenie powiatu gnieźnieńskiego.

6.1.4.4. Zabytki archeologiczne

Teren powiatu gnieźnieńskiego jest bardzo bogaty i ciekawy pod względem archeologicznym, a wiele występujących tu zjawisk kulturowych jest o zasięgu krajowym.

Na terenie powiatu znajduje się 4 787 stanowisk archeologicznych. Liczba ta nie jest stała ponieważ dochodzą stanowiska nowoodkryte a część stanowisk po przebadaniu zostaje usunięta z ewidencji. Większość z nich zlokalizowanych została w ramach prowadzonego od wielu lat programu badawczego pod nazwą Archeologiczne Zdjęcie Polski. Wśród stanowisk archeologicznych ze względu na funkcję przeważają osady.

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE Z PODZIAŁEM NA FUNKCJĘ

Wykres 4. Stanowiska archeologiczne na terenie powiatu z podziałem na funkcję.

Obszar obecnego powiatu gnieźnieńskiego został zasiedlony w czasach paleolitu ok. 12 000 lat temu. Najwięcej zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych odkryto w gminie Kiszewo (732) oraz Gniezno (990), które to tereny charakteryzowały się w przeszłości najwyższym zaludnieniem.

Początki osadnictwa związane z epoką kamienia znajdują się przede wszystkim w pn.- zach. części powiatu (np. stanowisko kultury świdurskiej Bojanice stan. 1, obszar AZP 48-53/76). Osadnictwo z okresu neolitu reprezentują np. stanowisko Pawłowo stan 62, obszar AZP 51-33/82 zlokalizowane w gminie Kiszewo czy Grotkowo stan. 1, obszar AZP 52-34/38 w gminie Czarniejewo. Badania archeologiczne prowadzone na terenie powiatu potwierdzają, iż liczne było zasiedlenie pomiędzy 1500-400 lat p.n.e., w okresie intensywnego rozwoju rolnictwa. Okres przedrzymski charakteryzuje się występowaniem

kultury pomorskiej i przeworskiej. Przykładem może być stanowisko w Dziedkowie stan. 2, obszar AZP 46-31/45.

W epoce pierwszych Piastów miał miejsce największy rozwój tego terenu. Grody obronne z czasów wczesnego średniowiecza oraz stanowiska z wcześniejszych okresów sytuowane były zazwyczaj wzdłuż cieków wodnych (rzek) i jezior. Najważniejsze stanowiska tego okresu znajdują się na terenie Gniezna i Ostrowa Lednickiego.

Gniezno, jako jeden z głównych ośrodków państwa pierwszych Piastów, dość powszechnie określany mianem pierwszej stolicy Polski, przede wszystkim pełniło rolę ideowego centrum młodego państwa polskiego. Skupiało wokół siebie plemiona i grody centralnej Wielkopolski, i z tej racji legitymizowało władzę. Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Początków Państwa Polskiego dowiodły, że na kulminacji legendarnej Góry Lecha, zwanego także Królewską Górą znajduje się w pobliżu kościoła św. Jerzego silnie zagłębiony (do 8 m!) kopiec kamienny (kurhan) o wymiarach górą 14 x 5 m datowany na okres przedchrześcijański (IX-ok. poł. X w.). Prawdopodobnie jest to pozostałość po miejscu kultowym lub/i ceremonialnym (m.in. miejsce intronizacji książąt?).

W latach 40. X wieku na Górze Lecha powstał duży zespół grodowy, stanowiący jeden z elementów sieci stołecznych grodów, wyznaczających ośrodek Państwa Piastów. Gród ten zajmował najwyższą, północną część wzgórza. Cała powierzchnia grodu zajmowała 4,5 ha. Wszystkie człony grodu były otoczone przez 10 m wysokości wały drewniano-ziemne w konstrukcji przekładkowej, z podtrzymującymi hakami w podwalinie. Od południa do grodu przylegały podgrodzia. Szczyt rozkwitu grodu miał miejsce w 1 połowie XI wieku. Wówczas na terenie tzw. pierwszego podgrodzia wybudowano kościół.

Po chrzcie Polski w 966 roku Gniezno utrzymało swoje znaczenie, a złożenie w kościele przez Bolesława Chrobrego relikwii św. Wojciecha dodatkowo je umocniło. Podczas wizytacji Gniezna w 1000 r. Otton III podniósł jeszcze rangę grodu tworząc w nim pierwsze arcybiskupstwo w Polsce, czego wynikiem było wyłączenie organizacji kościelnej na terenie Polski od zwierzchności Magdeburga. Gniezno było znaczącym ośrodkiem do połowy XIII wieku, pomimo dużych zniszczeń, które nastąpiły podczas najazdu Brzetysława II w 1038 r. (jednym z efektów najazdu było przeniesienie stolicy Polski do Krakowa).

Najważniejszy obok Gniezna ośrodek państwowości pierwszych Piastów był Ostrów Lednicki. Okres świetności wyspy przypada na IX-X wiek. W tym czasie wyspie wzniesiono niewielki, szybko rozwijający się gródek połączony ze stałym lądem dwoma mostami tzw. poznańskim i gnieźnieńskim (oba mosty zostały spalone podczas najazdu Brzetysława 1038 roku i już nie odbudowane). Wraz z najazdem Brzetysława skończyła się świetność Ostrowa Lednickiego, a jego całkowity upadek nastąpił prawdopodobnie po najazdach Krzyżackich w 1331 roku. Ostrów Lednicki był dwukrotnie przebudowywany: około roku 1000 a później w XII w.

Pierwsze prace badawcze na terenie wyspy prowadzone były w latach 30. XX wieku. Wówczas odkryto niewielkie cmentarzysko. W latach 50. XX wieku rozpoczęto regularne archeologiczne badania wykopaliskowe pod kierownictwem Kazimierza Żurowskiego, które potwierdziły ogromne znaczenie Ostrowa Lednickiego. W ich trakcie stwierdzono, że wyspę ochraniały 12 m. wały o konstrukcji rusztowej wypełnione ziemią i kamieniami polnymi. Najważniejszą budowlą był zespół pałacowo-sakralny złożony z pałacu na planie prostokąta z pięcioma pomieszczeniami. Na wschód od niego znajdowała się kaplica w kształcie krzyża greckiego, w której odkryto baseny chrzcielne, co sugeruje, że w tym miejscu w 966 roku mogło dojść do chrztu Mieszka I. Kaplica była dwukondygnacyjna, o czym świadczy klatka schodowa. Nieopodal znajdował się też niewielki jednonawowy kościół grodowy, w którym pochowano członków panującego rodu. W pobliżu kościoła zarejestrowano liczny ruchomy materiał archeologiczny związany z działalnością religijną. W zlokalizowanym w północnej części wyspy podgrodziu znajdowały się siedziby rzemieślników.

W latach 60. XX wieku rozpoczęto badania podwodne przy przyczółkach dwóch mostów prowadzących z wyspy. Most poznański okazał się najdłuższym mostem czasów wczesnopiastowskich. Oba mosty

były na tyle szerokie, aby odbywał się po nich ruch w obu kierunkach. Podczas badań odkryto duże zbiory militarne co zapewne świadczy o tym, iż jego mieszkańcy bronili się przed najazdem Brzetysława.

Na terenie powiatu znajduje się 48 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego. Ich wykaz stanowi załącznik nr 1 do przedmiotowego opracowania.

Zgodnie z zapisami art. 31 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.) osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, czego konsekwencją może być przekształcenie lub zniszczenie stanowiska archeologicznego, jest zobowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań będzie niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji.

Jeśli w przypadku prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych zostanie odkryty przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym należy wstrzymać wszystkie roboty, które mogą prowadzić do jego uszkodzenia lub zniszczenia, następnie w miarę możliwości zabezpieczyć przedmiot i niezwłocznie powiadomić o znalezisku właściwy organ - wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta) (Art. 32 pkt 1).

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewidziane zostały konsekwencje karne w sytuacji niepowiadomienia odpowiedniego organu w trakcie przypadkowego odkrycia przedmiotu (art. 116) oraz w przypadku odkrycia przedmiotu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, (Art. 115). Grzywnie podlegają także osoby, które nie zabezpieczą obwiednio znaleziska bądź nie wstrzymają robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot.

Ochrona stanowisk archeologicznych i nawastrzeń kulturowych przy inwestycjach związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, powinna mieć swoje odbicie w ujmowaniu zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowaniu zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków.

Szczególnie zagrożone są zabytki archeologiczne tam gdzie trwa intensyfikacja zabudowy mieszkalnej (m.in. w miejscowości Goślinowo, gm. Gniezno). Zagrożenia dla stanowisk archeologicznych stanowią miejsca rozwoju działalności gospodarczej (m.in. Strefa Aktywizacji Gospodarczej na terenie Gminy Czarniejewo). Duże zagrożenie dla zabytków archeologicznych stanowi rozwój infrastruktury komunikacyjnej we wszystkich gminach powiatu (m.in. rozbudowa węzła "Łubowo" drogi ekspresowej S5, gm. Łubowo, budowa i modernizację dróg, ciągów komunikacyjnych i rewaloryzację przestrzeni publicznej w Czarniejewie i Żydowie, gm. Czarniejewo). Do zagrożeń zaliczyć można rozbudowę sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w gminach powiatu (m.in. budowa kanalizacji sanitarnej w miejscowościach Kamieniec, Pomarzany, Wilkowyja, Michalcza, Ulanowo, Waliszewo, gm. Klecko, przebudowa sieci kanalizacyjnej w miejscowości Falkowo, gm. Łubowo). Na zabytki archeologiczne można natrafić także podczas eksploatacji złóż piasku i żwiru (m.in. Wymysłowo, gm. Trzemeszno, Chładowo, gm. Witkowo).

6.1.5. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne odgrywa istotną rolę w jednoczeniu i określaniu kulturowej tożsamości grup społecznych. Odzwierciedla jej oczekiwania, które są wyrażane m.in. w formie języka, literatury, muzyki, tańca, obyczajów, ubioru.

Do dziedzictwa niematerialnego powiatu zaliczyć można m.in. gwarę gnieźnieńską. W gwarze występują następujące grupy wyrazowe różniące się między sobą pochodzeniem:

- archaizmy – zachowało się wiele wyrazów z dawnej polszczyzny ogólnej, które od dawna uważa się za zapomniane w innych regionach Polski, np. akuratny, istny, mrzygłód, skopowina, zawdziać,
- wyrazy pochodzące z gwar regionów pogranicza Wielkopolski – Kujaw, Krajny, Pomorza, Śląska, np. chabas, fleja, luńt, szkieta, żgajek,
- germanizmy – zapożyczenia wyrazowe przejęte do gwary poznańskiej z języka niemieckiego, np. ajzol, bana, hazaj, szajba, tytko.

Na terenie powiatu można dostrzec stopniową eliminację cech regionalnych z języka czynnego. Dlatego też pielęgnowanie dawnego języka i spisywanie lokalnego dialektu m.in. poprzez różnego rodzaju publikacje należy do ważnych działań mających na celu ochronę dziedzictwa niematerialnego.

Znanymi elementami dziedzictwa niematerialnego na terenie powiatu są uroczystości świętowojeckie związane z kultem św. Wojciecha.

W wielu gospodarstwach na terenie powiatu pielęgnowane są tradycje świąteczne, religijne, kultywowane stare zwyczaje, szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych. Praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, czy też wykorzystywanie tradycyjnych sprzętów.

Powiatowe życie kulturalne rozwijane jest przede wszystkim w instytucjach kultury: gminnych domach i ośrodkach kultury, coraz częściej także w świetlicach wiejskich, szkołach, remizach straży pożarnych. Animatorzy kultury systematycznie i profesjonalnie dają podwaliny późniejszym działaniom artystycznym - zarówno indywidualnym, jak i zespołowym np. (orkiestry). Ważnym ubogaceniem tej działalności są organizacje pozarządowe realizujące działania kulturalne (w tym koła gospodyń wiejskich), biblioteki oraz twórcy ludowi.

6.1.6. Muzea i zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie powiatu gnieźnieńskiego znajdują się placówki muzealne unikatowe w skali kraju.

Muzeum Pierwszych Piastów

To wielooddziałowe muzeum prezentujące relikty kamiennej architektury pałacowej i sakralnej oraz drewnianej zabudowy wsi. Najważniejszą częścią ekspozycji są pozostałości grodu pierwszych Piastów, datowane na okres wczesnego średniowiecza. W skład muzeum wchodzi następujące oddziały:

- Wczesnopiastowska Rezydencja na Ostrowie Lednickim,
- Park Etnograficzny w Dziekanowicach,
- Rezerwat Archeologiczny Gród Wczesnopiastowski w Gieczu,
- Rezerwat Archeologiczny Gród w Grzybowie.

Ekspozycja plenerowa na Ostrowie Lednickim składa się z: pałacu z kaplicą-baptysterium, kościoła grodowego, wałów obronnych, umocnień brzegowych, przyczółków mostu zachodniego i mostu wschodniego. Zabytki sakralne oraz kościół i kaplica pałacowa wskazują na Lednicę jako na jeden z ważnych sakralnych centrów państwa. Z archeologicznych badań wyspy oraz z podwodnych prac jakie prowadzono na trasie przebiegu mostów i w ich otoczeniu pochodzą ogromne ilości zabytków zdeponowanych obecnie w Muzeum na Lednicy. Wśród nich wyróżniają się trzy grupy, a mianowicie przedmioty kultu chrześcijańskiego, zabytki luksusowe oraz militaria. Te ostatnie stanowią największy w Polsce zbiór wczesnośredniowiecznych militariów tj. toporów, grotów, mieczy itp.

Do muzeum należy też największy w Wielkopolsce zbiór obiektów tradycyjnego budownictwa wsi wielkopolskiej eksponowanego w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach. Ekspozowany tu zbiór obiektów ruchomych obejmuje kilka tysięcy przedmiotów gromadzonych przede wszystkim dla potrzeb wystroju wnętrz poszczególnych pomieszczeń mieszkalnych i gospodarczych mieszczących się w budynkach przeniesionych do Wielkopolskiego Parku Etnograficznego. Zebrane

przedmioty, to dość różnorodne obiekty zarówno w aspekcie formy jak i czasu ich powstania (najstarsze z XVII w., najmłodsze z drugiej połowy XX w.) usystematyzowane w kilkanaście zespołów rzeczowych.

Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie

Powstanie muzeum w Gnieźnie związane jest z prowadzonymi tu od 1948 roku badaniami archeologicznymi, których celem było poznanie historii oraz uzyskanie zabytków dokumentujących początki państwa polskiego i jego pierwszej stolicy. Rezultaty odkryć stały się impulsem do powołania w 1956 roku gnieźnieńskiego Oddziału Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. W 1973 roku muzeum zostało przekształcone w samodzielną jednostkę, która od marca 1983 roku nosi nazwę Muzeum Początków Państwa Polskiego. Muzeum prowadzi działalność naukowo - badawczą, wydawniczą oraz edukacyjną.

Zbiory muzeum są związane z polskim wczesnym średniowieczem oraz z historią Gniezna. Gromadzi się tu eksponaty archeologiczne oraz obiekty kultury materialnej i sztuki od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych, w tym szczególnie zabytki i archiwalia związane z historią Gniezna i ziemi gnieźnieńskiej. Na terenie muzeum znajduje się sześć wystaw stałych oraz wystawy czasowe.

Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej

Mieszczące się w zaadaptowanym budynku znajdującym się na Wzgórzu Lecha tuż przy katedrze - ul. Kolegiaty 2, erygowane zostało w 1989 roku przez ówczesnego arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego Józefa kardynała Glempa Prymasa Polski i otwarte w 1991 roku. Zbiory muzeum obejmują zabytki sztuki sakralnej należące do archidiecezji gnieźnieńskiej, wśród których znajdują się zabytki przeniesione z innych miejsc (np. kolegiata w Kruszwicy i Trzemesznie). Muzeum sprawuje opiekę nad zabytkami samej archikatedry, do których należą m.in. Drzwi Gnieźnieńskie oraz nad skarbcem katedralnym, który obok wawelskiego i jasnogórskiego posiada najcenniejsze i najbardziej unikatowe zabytki romańskiej i gotyckiej sztuki sakralnej w Polsce. Podstawę kolekcji stanowią gromadzone przez wieki w skarbcu katedralnym najcenniejsze przedmioty fundowane z okazji ważnych wydarzeń, lub będące po prostu darami znacznych osobistości odwiedzających w przeszłości tę okazałą prymasowską świątynię. Muzeum posiada kolekcje rzeźb sakralnych, portretów trumiennych, tkanin liturgicznych, medali, kielichów, puszek, monstrancji, pacyfikałów, pierścieni biskupich oraz obrazów, niezliczonych rzeźb, monet oraz pamiątek po ostatnich prymasach Polski.

Muzeum Zabytków Kultury Technicznej

Muzeum Zabytków Kultury Technicznej w Gnieźnie mieści się w dawnych koszarach przy ul. Wrzesińskiej 49b/4. Zostało założone w 2012 r. przez gnieźnieńskie stowarzyszenie „Classic Veteran MC Poland”. Ekspozycja muzeum jest przebudowywana dwa razy do roku, co wiąże się z częściową wymianą kolekcji. Jedną z wystaw zasadniczo przedstawia pojazdy zabytkowe, głównie jednoślady, stanowiące własność różnych osób, które pogrupowane są zawsze według określonego klucza tematycznego. Organizowane są także wystawy specjalne, które kolejno prezentują zbiory gnieźnieńskich kolekcjonerów zabytków technicznych. Jednym z największych unikatów należących do członków stowarzyszenia, jest grupa polskich motocykli „Sokół” z lat 30. XX w. W posiadaniu poszczególnych członków klubu znajdują się niemal wszystkie modele tych najbardziej udanych z polskich motocykli, zarówno wersje cywilne jak i wojskowe, jednośladowe i z bocznymi wózkami.

Dom Powstańca Wielkopolskiego

Dom Powstańca Wielkopolskiego powstał z okazji 100. rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego 1918/19, w Starym Ratuszu w Gnieźnie. Oprócz wystawy stałej z wykorzystaniem multimediiów, powstała także sala edukacyjna. Projekt kładzie duży nacisk na edukację i popularyzowanie wiedzy o Powstaniu Wielkopolskim m.in. poprzez zajęcia dla dzieci z wykorzystaniem kart pracy powiązanych z ekspozycją. Założono również częściową digitalizację zbiorów i ich udostępnienie w formie cyfrowej, opracowanie materiałów tekstowych, graficznych i filmowych popularyzujących wiedzę o powstaniu.

Parowozownia

Gnieźnieńska Parowozownia mieści się na terenie stacji kolejowej, przy ulicy Składowej w Gnieźnie. Budowę kompleksu gnieźnieńskiej parowozowni, jednego z największych w Wielkopolsce, rozpoczęto pod koniec XIX w. Prace kontynuowano w kolejnych dziesięcioleciach. Największymi budynkami obiektu są dwie tzw. hale wachlarzowe, warsztaty naprawy lokomotyw i wagonów oraz wieża wodna. W 2010 r. zostało założone Gnieźnieńskie Stowarzyszenie Miłośników Kolei. Zajmuje się ono ochroną zabytków nieruchomych i ruchomych, stanowiących pozostałość po Parowozowni Gniezno. Członkowie

stowarzyszenia od 2010 r. oprowadzają turystów po terenie parowozowni, przekształconej w atrakcję turystyczną.

Do zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu zaliczyć należy również godny uwagi zabytek techniki w postaci okresowo czynnej **Gnieźnieńskiej Kolei Wąskotorowej**, z zachowanymi elementami dawnej kolejki, będącej jedną z niewielu kolei w Europie prowadzącej pociągi z parowozem i będącej pierwszą w Polsce kolejką wąskotorową, na której jeździły wagony spalinowe.

6.1.7. Gminne ewidencje zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków jest dokumentem otwartym. Powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Podstawą do sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest opracowana gminna ewidencja zabytków.

Stan prawny opracowanych gminnych ewidencji przez gminy na terenie powiatu gnieźnieńskiego przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 1. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków w gminach na terenie powiatu.

Gmina	Czy gmina deklaruje, że posiada GEZ zabytków nieruchomych	Zarządzenie – numer i data przyjmujące GEZ zabytków nieruchomych	Zarządzenie – numer i data przyjmujące GEZ zabytków archeologicznych	Zarządzenie – numer i data przyjmujące GEZ zabytków archeologicznych
Czarniejewo	Tak	77/2013 z dn. 30.09.2013	Nie	
Gniezno Miasto	Tak	WAK.K.0050.206.2019 z dn. 16.10.2019	Nie	
Gniezno gmina	Nie		Tak	
Kiszkowo	Tak	53/2019 z dn. 10.09.2019	Tak	53/2019 z dn. 10.09.2019
Klecko	Tak	29/2019 z dn. 13.05.2019	Nie	

Łubowo	Tak	7/2013 z dn. 25.03.2013	Tak	1/2016 z dn. 9.01.2016
Mieleszyn	Tak		Nie	
Niechanowo	Tak		Nie	
Trzemeszno	Tak		Tak	
Witkowo	Tak	34/2018 z dn. 24.04.2018	Nie	

Wśród gmin powiatu gnieźnieńskiego tylko gmina wiejska Gniezno nie posiada opracowanej gminnej ewidencji zabytków. Spośród jednostek samorządu terytorialnego posiadających opracowaną gminną ewidencję zabytków trzy gminy nie posiadają podjętych stosownych zarządzeń. Tylko dwie gminy z powiatu gnieźnieńskiego posiadają podjęte stosowne zarządzenie w sprawie zabytków archeologicznych.

Spośród 10 gmin powiatu gnieźnieńskiego tylko 4 gminy posiadają uzgodniony i aktualnie obowiązujący gminny program opieki nad zabytkami, są to:

- Miasto Gniezno – Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Gniezna na lata 2023-2026 ,
- Niechanowo – Program Opieki nad Zabytkami Gminy Niechanowo na lata 2022-2025,
- Trzemeszno - Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gmina Trzemeszno 2021-2024,
- Witkowo - Program Opieki nad Zabytkami Gminy Witkowo na lata 2022-2025.

6.1.8. Zabytki mające szczególne znaczenie dla powiatu

Wśród niezwykle bogatego zasobu obiektów zabytkowych na terenie powiatu gnieźnieńskiego obejmującego zabytki różnego typu, wyodrębniono obiekty, które mają szczególne znaczenie dla wartości kulturalnych powiatu:

- Kościół katedralny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha w Gnieźnie (Bazylika Prymasowska) jako świątynia koronacyjna królów, siedziba pierwszego w Polsce arcybiskupstwa, miejsce ważnych wydarzeń z okresu początków polskiej państwowości z niezwykle cennymi drzwiami gnieźnieńskimi -odlanymi ok. 1175 roku podzielonymi są na dziewięć kwater każde, ozdobione płaskorzeźbami przedstawiającymi życie i męczeńską śmierć św. Wojciecha. Obrazowanie skrzydeł stanowi bordiura wypełniona wicią roślinną z wplecionymi motywami figuralnymi i zoomorficznymi. Jedno skrzydło odlane jest w całości, drugie złożone zostało z 24 zlutowanych części.
- Zespół Sanktuarium Maryjnego Matki Boskiej Pocieszenia w Dąbrówce Kościelnej, jako słynne miejsce odpustowe znane od schyłku XVII wieku na terenie Wielkopolski oraz poza jej granicami.
- Kościół Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archaniola w Trzemesznie, jako najstarszy zabytek w gminie. Obecny barokowy kościół zawiera w swych murach fragmenty romańskiej i gotyckiej świątyni. Związany z klasztorem benedyktynów od XII w.
- Obiekty sakralne architektury drewnianej do których należą: kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Kiszkanie (gm. Kiszewo), kościół parafialny pw. św. Mikołaja i Jadwigi w Dębicy (gm. Kłeco), kościół parafialny pw. św. Jakuba w Niechanowie (gm. Niechanowo), kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Sokolnikach (gm. Mieleszyn) stanowiące przykład dawnego budownictwa sakralnego.

- Ostrów Lednicki jako miejsce, w którym pierwsi piastowscy władcy wzniesli jedną ze swych siedzib, to największa (ok. 7,5 ha) spośród trzech wysp Jeziora Lednica. Tym co dzisiaj zwraca szczególną uwagę naukowców i turystów z całego świata są pozostałości grodu Mieszka I i Bolesława Chrobrego, ich pałacu i kościołów. Za ich panowania gród odgrywał w państwie bardzo ważną rolę.
- Średniowieczny dobrze zachowany układ urbanistyczny Gniezna, to obejmujący najstarsze obszary osadnicze w mieście ze Wzgórzem Lecha, miastem lokacyjnym, obszarami skupionymi wokół najstarszych założeń sakralnych z licznymi zabytkowymi obiektami użyteczności publicznej.
- Zespoły pałacowo - parkowy w Czarniejewie, Niechanowie, w Zakrzewie, jako przykłady dobrze zachowanej architektury rezydencjonalnej z rozległymi parkami.

6.1.9. Zabytki nieruchome będące w posiadaniu powiatu gnieźnieńskiego lub jednostek organizacyjnych Starostwa Powiatowego w Gnieźnie

Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa wielkopolskiego, a będących w posiadaniu powiatu gnieźnieńskiego.

GNIEZNO – budynek Miejskiej Szkoły Przemysłowo – Handlowej ob. Zespół Szkół Ekonomicznych im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego

OBECNA NAZWA	Zespół Szkół Ekonomicznych im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego
OBECNA FUNKCJA	ośrodek edukacji
ADRES	ul. Chrobrego 23, 62-200 Gniezno
NR REJESTRU ZABYTKÓW	budynek szkoły wraz z otoczeniem pełniącym funkcję boiska szkolnego i ogrodzeniem od str. ul. Chrobrego – nr rej. 157/Wlkp./A, z 31.03.2004 r.
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	średni

Budowę szkoły rozpoczęto z inicjatywy magistratu oraz niemieckiego środowiska kupieckiego wiosną 1899 r. Uroczyste otwarcie, z udziałem władz miasta odbyło się 15 stycznia 1901 roku. W 1909 ukończono rozbudowę budynku szkolnego o skrzydło mieszczące aulę, na podstawie projektów przygotowanych w latach 1905- 1907 przez architektów O. Millera oraz J. Crimmanna.

Budynek dawnej Miejskiej szkoły Przemysłowo – Handlowej w Gnieźnie zlokalizowany jest na Nowym Mieście, przy wschodnim krańcu ul. Chrobrego. Od strony ulicy teren szkoły oddzielony ogrodzeniem złożonym z murowanymi ceglany filarami oraz zamontowanymi na nich przesłami z metalowej kraty na ceglanej podmurówce. Budynek szkoły wzniesiony jest na rzucie litery „L”, złożonym z dwu prostokątnych skrzydeł. Budynek dwukondygnacyjny, z suteroną oraz czuciowo użytkowym poddaszem. Elewacje pozostawione w nieotynkowanej cegle, opracowane z użyciem neogotyckich form stylowych, z ryzalitami zwieńczonymi szczytami schodkowymi. Portal główny zwieńczony płaskorzeźbioną płyciną umieszczoną powyżej trójdzielnego okna z przedstawieniami alegorycznymi.

GNIEZNO – założenie dworsko- parkowe Skierszewo – dwór ob. Zespół Szkół Przyrodniczo – Usługowych im. S. Mikołajczyka

OBECNA NAZWA	Zespół Szkół Przyrodniczo – Usługowych im. S. Mikołajczyka
--------------	--

OBECNA FUNKCJA	ośrodek edukacji
ADRES	ul. Kostrzyńska 44, Gniezno
NR REJESTRU ZABYTKÓW	założenie dworko – parkowe nr rej. 948/A, z 09.09.1987 r. i z 05.11.2014r. - dwór, - park.
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	średni

Założenie dworsko – parkowe w Skierszewie składa się z pozostałości parku krajobrazowego o pow. ok. 3 ha oraz budynku dawnego dworu – ob. szkoły. Dawna wieś Skierszewo ma metrykę XVI wieczną (istniała już przed 1523 r.). Spis miejscowości z XVIII w. wykazuje Skierszewo między posiadłościami kapituły gnieźnieńskiej. W 1884 roku majątek Skierszewo posiada Amandus Bloch. Z jego osobą przypuszczalnie należy wiązać budowę murowanego dworu, lub raczej rządcówki. W 1905 roku folwark znajdował się w rękach Komisji Kolonizacyjnej. Parcelacja majątku miała miejsce ok. 1908-09. W tym też czasie z terenu folwarku wydzielono działki pod zabudowę mieszkalną wzdłuż obecnych ulic Kostrzyńskiej i Swarzędzkiej, których zbieg znajduje się pośrodku dawnego podwórza folwarcznego. Dwór wraz z parkiem, którego obszar powiększono, stał się prawdopodobnie letnią rezydencją któregoś z bogatych mieszkańców Gniezna. Przypuszczalnie w tym też czasie budynek dworu rozbudowano. W 1968 roku budynek przeznaczony został na siedzibę szkoły rolniczej i uległ kolejnym przekształceniom. Obiekt o niesymetrycznej bryle zmienionej przez rozbudowy i późniejsze dobudówki.

Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta z dobudówką mieszkalną od północy i pomieszczeniem kotłowni w kondygnacji piwnicznej od północnego wschodu. Bryła budynku niesymetryczna, dwukondygnacyjna ryzalitowana. Elewacje gładkootynkowane ze skromną dekoracją w formie lizen ujmujących naroża ryzalitów oraz schodkowych fryzów w zwieńczeniach ich szczytów. Wnętrza całkowicie przekształcone. Otaczający obiekt park zachowany w szczątkowej formie.

Gniezno - szpital (pierwotnie wojskowy) - Szpital Pomnik Chrztu Polski

OBECNA NAZWA	Szpital Pomnik Chrztu Polski
OBECNA FUNKCJA	samodzielny publiczny zakład opieki zdrowotnej
ADRES	ul. Św. Jana 9, 62-200 Gniezno
WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	budynek szpitala
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	zadowalający

Budynek przeznaczony na szpital wojskowy został zaprojektowany już w 1836 roku przez Schindlera, lecz obiekt wybudowano dopiero 1856 roku według projektu Gadowa, wprowadzając do niego drobne zmiany. Od tego czasu, aż do roku 1945 budynek pełnił funkcję szpitala. W okresie międzywojennym mieścił się w nim szpital wojskowy, a podczas okupacji niemiecki szpital wojskowy. Po II wojnie światowej obiekt przeznaczono na Muzeum Archeologiczne. W latach 70-tych XX wieku pełnił rolę szpitala miejskiego. W latach 1979- 1980 przeprowadzono generalny remont budynku. Obecnie należy do zespołu budynków Szpitala Pomnika Chrztu Polski w Gnieźnie i jest własnością Powiatu Gnieźnieńskiego - jako Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej.

Budynek szpitala wolnostojący, usytuowany kalenicowo do ulicy św. Jana, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, z użytkowym poddaszem. Obiekt murowany, wzniesiony na rzucie prostokąta z ryzalitami. Dach na korpusie głównym dwuspadowy, na ryzalitach dachy czterospadałowe obecnie kryte blachą. Fasada 9-osiowa z dwoma dwuosiowymi ryzalitami bocznymi. Elewacje tynkowane, boniowane, z wysokim gładkim cokołem, gzymsem międzykondygnacyjnym rozdzielającym przyziemie i piętro,

stanowiącym zarazem gzyms podokienny okien piętra oraz wierńczącym gzymsem podokapowym, wspartym na krokszynach. Otwory okienne zamknięte łukiem półkolistym. Drzwi wejściowe umieszczone w półkoliście zamkniętym otworze, dwuskrzydłowe z półkolistym nadświetlem, poprzedzone kilkustopniowymi schodami.

GNIEZNO - szpital „BETHESDA” – ob. Szpital Pomnik Chrztu Polski

OBECA NAZWA	Szpital Pomnik Chrztu Polski
OBECA FUNKCJA	samodzielny publiczny zakład opieki zdrowotnej
ADRES	ul. 3 Maja 37, 62-200 Gniezno
WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	budynek szpitala
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	Zadowolający

Budynek jako nowoczesny lazaret wzniesiony został w 1899 roku dzięki staraniom miejscowej filii Vaterländischer Frauenverein, która na ten cel otrzymała od miasta posesję przy skrzyżowaniu ówczesnych ulic Nollaua i Bydgoskiej. Autor projektu nie jest znany. Działalność Zgromadzenie Sióstr Czerwonego Krzyża „Bethesda” prowadziło tu do 1991 roku, kiedy to w wyniku zmiany granic przeniosło się do Gorzowa. W skutek decyzji Głównego Urzędu Likwidacyjnego szpital znany pod nazwą „Bethesda” przeszedł na własność skarbu państwa i po 1919 roku został przejęty przez Polski Czerwony Krzyż. Później funkcjonował jako szpital miejski położniczy. Związana z tym powojenna przebudowa z 1965 roku zubożyła i mocno przekształciła jego zewnętrzny historyczny wygląd oraz całkowicie zniszczyła pierwotny układ i wyposażenie wnętrza.

Budynek trzykondygnacyjny, z wysokim poddaszem, wzniesiony na rzucie litery „L”, z dwoma niesymetrycznymi ryzalitami po stronie wschodniej oraz dwoma mieszczącymi klatki schodowe po stronie zachodniej. Elewacje pierwotnie ceglane z tynkowanymi płycinami ścian, obecnie pokryte tynkiem z pozostawionymi ceglanymi partiami ścian oraz ceglanego detalu w formie gzymsów kordonowych, gzymsu koronującego wspartego na ceglanych kroksztynach, elementów schodkowego szczytu trójkątnego ryzalitu wschodniego. Elewacje mocno zmienione i zubożone w wyniku „modernizacji” obiektu przeprowadzonej w 1965 roku.

GNIEZNO – blok koszarowy nr 1 w kompleksie koszar – III Liceum Ogólnokształcące

OBECA NAZWA	Zespół Szkół im. Jana III Sobieskiego
OBECA FUNKCJA	ośrodek edukacji
ADRES	ul. Sobieskiego 20, 62-200 Gniezno
WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	budynek bloku koszarowego – ob. szkoły
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	zadowolający

Budynek był pierwotnie dużym blokiem koszarowym, stanowiącym północno-zachodnią pierzeję zabudowy koszar powstałych po 1881 roku w Gnieźnie. Budowa dwu kompleksów koszar w mieście była jednym z elementów germanizacji miasta, finansowana przez Prusaków z reparacji francuskich po wojnie francusko-pruskiej. Koszary przy ul. Sobieskiego rozpoczęto budować w 1882 roku, a budowę kontynuowano do końca lat 80-tych XIX wieku. Tworząc kompleks koszar wzniesiono dwa podobne budynki tj. zachowany do dziś blok równoległy do ul. Sobieskiego oraz drugi równoległy do ul. Chrobrego, zbombardowany w 1939 roku. Koszary zostały zdobyte przez powstańców wielkopolskich w 1918 roku i w okresie międzywojennym stacjonowało w nich wojsko Polskie. Po II wojnie światowej kompleks koszar przejęty został przez ludowe Wojsko Polskie i użytkowany do 1955 roku, kiedy to jeden z budynków przekształcono w szkołę podstawową, a pozostałe obiekty aż do roku 1960 nie były użytkowane. Do 1993 roku budynki koszar były w użytkowaniu Wojskowych Zakładów Remontowo-Budowlanych, kiedy to część budynków przekazano w użytkowanie miastu.

Blok koszarowy nr 1 jest najbardziej okazałym budynkiem zespołu koszar. Oddziela rozległy dziedziniec koszarowy od ul. Sobieskiego. Budynek wolnostojący, wzniesiony z cegły ceramicznej na rzucie silnie wydłużonego prostokąta z licznymi ryzalitami we wszystkich elewacjach. Bryła budynku okazała, stanowi dominantę zespołu zabudowy koszar. Budynek wysoko podpiwniczony, dwupiętrowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem płaskim ukrytym za masywnym blankowaniem. Środkowa część obiektu wyższa trzypiętrowa z dwiema masywnymi czteropiętrowymi, wybudowanymi na rzucie kwadratów wieżami, nakrytymi dachami płaskimi.

W 2011 roku rozpoczęto rewitalizację obiektu. Przedmiotem projektu pod nazwą „Adaptacja budynków pokoszarowych przy ul. Sobieskiego 20 w Gnieźnie na cele oświatowe oraz organizacji pożytku publicznego” była rewitalizacja zdegradowanego obszaru powojkowego poprzez przebudowę oraz adaptację budynków pokoszarowych. W ramach projektu przebudowany został główny budynek koszar i jeden z budynków pełniący dotychczas funkcję usługową. Budynki zaadaptowane zostały na cele edukacyjne dla trzech szkół ponadgimnazjalnych: Zespół Szkół nr 3 im. Jana III Sobieskiego, Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 1, Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 4. Mieszczą się tam także Powiatowy

GNIEZNO – Gnieźnieńska szkoła średnia Gimnazjum Żeńskie im. bł. Jolenty – ob. II Liceum Ogólnokształcące im. Dąbrowki

OBECA NAZWA	II Liceum Ogólnokształcące im. Dąbrowki
OBECA FUNKCJA	ośrodek edukacji
ADRES	ul. Łubieńskiego 3/5, 62-200 Gniezno
WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	kamienica – ob. szkoła
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	zadowalający

II Liceum Ogólnokształcące im. Dąbrowki w Gnieźnie – to dawna gnieźnieńska szkoła średnia powstała w 1919 roku z inicjatywy Bolesława Michała Kasprowicza, właściciela fabryki wódek, jako Gimnazjum Żeńskie im. bł. Jolenty. Placówka mieściła się w budynku byłej niemieckiej szkoły pani Reismannowej (Hohere Tochterschule) przy ulicy Łubieńskiego, którą kupił Kasprowicz. W 1925 roku szkołę przejął Magistrat Miasta Gniezna. W 1937 roku gimnazjum przekształcono w Miejskie Liceum Żeńskie pw. bł. Jolenty. We wrześniu 1939 roku szkołę zamknięto, działalność wznowiła 15 marca 1945 roku jako Miejskie Gimnazjum i Liceum Żeńskie. Od 1952 roku jest placówką koedukacyjną. 16 kwietnia 1983 roku odbyło się nadanie szkole imienia Dąbrowki.

Budynek wzniesiony na rzucie litery „L”, murowany, trzykondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym. Elewacje tynkowane. Fasada pierwotnie 9 osiowa, obecnie 16 osiowa (budynek rozbudowany o dodatkowy człon budynku powtarzający dekorację i układ pierwotnego). Kondygnacja przyziemia na wysokim gładkim cokole, oddzielonym gzymsiem cokołowym od parteru pokrytego głębokim, wypukłym, pasowym boniowaniem. Kondygnacja piętra oddzielona profilowanym gzymsiem kordonowym. Pod oknami gzyms podokienny. Nad oknami drugiego piętra szeroki pas profilowanego ozdobnego gzymsu, nad którym fryz z okulusów. Całość wieńczy, wsparty na kroksztynach, wysunięty gzyms podokapowy. Elewacja frontowa artykułowana prostokątnymi otworami okiennymi, ujętymi w profilowane opaski. Okna 1 piętra z ozdobione wspartymi na kroksztynach nadokiennikami w formie odcinka gzymsu, w trzech środkowych osiach naczółki nadokienne – w środkowej półkolisty i trójkątne po bokach. Wejścia do szkoły umieszczone w osiach środkowych zarówno pierwotnego jak i dobudowanej części budynku. Wiosną 2001 roku przystąpiono do rozbudowy szkoły. W 2002 roku oddano do użytku nowe sale lekcyjne, boisko ze sztuczną nawierzchnią i halę sportową.

GNIEZNO – Zasadnicza Szkoła Zawodowa dla Pracujących – ob. Zespół Szkół Ponadpodstawowych nr 3 w Gnieźnie

OBECA NAZWA	Zespół Szkół Ponadpodstawowych nr 3 w Gnieźnie
OBECA FUNKCJA	ośrodek edukacji

ADRES	ul. Sienkiewicza 6, 62-200 Gniezno
WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	budynek szkoły
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	zadowalający

Na wniosek władz Kuratorium Kręgu Szkolnego Poznańskiego z dniem 1 września 1965 roku powołano do życia w Gnieźnie Zasadniczą Szkołę Zawodową dla Pracujących. Podstawą do otwarcia szkoły było Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 18 grudnia 1961 roku. Siedziba nowej placówki oświatowej mieściła się w Szkole Podstawowej nr 5 w Gnieźnie., przy ul. Chrobrego 12. W roku szkolnym 1970/71 zmieniona została nazwa szkoły na Zasadniczą Szkołę Zawodową Doksztalającą. Od 1 marca 1976 roku szkoła przeniosła się do budynku po ZSZ nr 1 przy ul. Sienkiewicza 6 i zmieniła nazwę na Zasadniczą Szkołę Zawodową w Gnieźnie. W dniu 1 stycznia 1983 roku władze oświatowe ustaliły obowiązującą nazwę: Zespół Szkół Zawodowych nr 3 w Gnieźnie. Natomiast na podstawie Uchwały Rady Powiatu Gnieźnieńskiego z dnia 28 lutego 2002 r. szkoła zmieniła nazwę na Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3 w Gnieźnie.

Budynek szkoły to dawny dom z początku XX wieku. Budynek wolnostojący, ustawiony kalenicowo do ulicy Sienkiewicza. Wybudowany na rzucie prostokąta, nakryty wysokim dwuspadowym dachem. Elewacje tynkowane, na gładkim cokole z odsadzką. Fasada 9 osiowa, z wejściem do budynku umieszczonym w drugiej osi lewej. Trzy środkowe osie ujęte przez płaskie pilastry i zaakcentowane trójosiową wystawką, ze spływami wolutowymi, zwieńczoną trójkątnym naczółkiem. Narożniki ścian elewacji frontowej z gładkimi pilastrami. Otwory okiennej drzwiowe na gładkich płaszczyznach, okna piętra z prostymi opaskami i kłińcami w kluczach okiennych. Elewacja zwieńczona skromnym, profilowanym gzymsiem podokapowym.

GNIEZNO – Dom – ob. Dom Pomocy Społecznej im. Małżonków Terakowskich

OBECA NAZWA	Dom Pomocy Społecznej
OBECA FUNKCJA	ośrodek pomocy społecznej
ADRES	ul. Wrzesińska 21 , 62-200 Gniezno
WOJEWÓDZKA EWIDENCJA ZABYTKÓW	budynek mieszkalny – ob. DPS
WŁASNOŚĆ	powiat gnieźnieński
STAN ZACHOWANIA	zadowalający

Budynek mieszkalny wybudowany w końcu XIX wieku. Po II wojnie światowej ostatni właściciele budynku nieżyjący już mieszkańcy Gniezna - Państwo Terakowscy, ofiarowali w testamencie budynek wraz z ogrodem, mieszczący się przy ulicy Wrzesińskiej 21, na cel społeczny. W 1946 roku otwarto Dom Starców, w którym urządzono pokoje, sypialnie, jadalnię. W latach 80-tych XX wieku gospodarzem obiektu był Dom Rencistów, który podlegał strukturze organizacyjnym Ministerstwa Zdrowia i Polityki Społecznej. Od 1990 roku już jako Dom Pomocy Społecznej, usytuowany został w strukturze Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Od tego momentu Dom ten przeszedł głębokie zmiany organizacyjne, modernizację oraz rozbudowę. Od roku 1999 roku DPS jest jednostką organizacyjną Starostwa Powiatowego w Gnieźnie. Został wpisany do Wojewódzkiego Rejestru - Domów Pomocy Społecznej pod pozycją 14. Nadzór merytoryczny sprawuje Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie.

Pierwotny budynek wzniesiony na planie zbliżonym do kwadratu w partii środkowej, z dwoma skrzydłami bocznymi na rzucie prostokątów. Bryła wysoko podpiwniczona, trzyczęściowa z częścią środkową wyższą dwukondygnacyjną i parterowymi skrzydłami bocznymi. Całość nakryta osobnymi dwuspadowymi dachami. Obecnie skrzydła boczne nadbudowane o piętro, a całość o dodatkowe piętroowe skrzydła boczne i dobudówki. Elewacje tynkowane, podzielone gzymsami podokiennymi. Czterooosiowa partia środkowa z boniowanymi narożnikami, zwieńczona trójkątnym tympanonem. Okna ujęte profilowanymi, ozdobnymi opaskami z uszakami, w partii parteru dodatkowo zaakcentowane trójkątnymi naczółkami.

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu.

Analiza szans i zagrożeń

Diagnoza oraz ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu gnieźnieńskiego została wykonana na podstawie:

- analizy dokumentów strategicznych powiatu oraz gmin,
- publikacji książkowych i wydań broszurowych dotyczących regionu,
- informacji o inwestycjach zrealizowanych na terenie powiatu oraz projektów do realizacji w najbliższych latach.

Analiza szans i zagrożeń wynikających ze stanu dziedzictwa kulturowego została przedstawiona poniżej.

Mocne strony

- niezwykle bogata historia powiatu związana z powstaniem kolebki państwa polskiego,
- zróżnicowany i bogaty zasób dziedzictwa kulturowego powiatu,
- unikatowe zabytki archeologiczne w skali kraju,
- dobry stan techniczny obiektów będących własnością powiatu,
- dobry stan obiektów architektury sakralnej,
- cenne zabytki drewnianej architektury sakralnej,
- ciekawe zabytki techniki,
- obiekty najwyższej rangi zlokalizowane na terenie powiatu: dwa pomniki historii zlokalizowane na terenie powiatu,
- obiekt rekomendowany do przyznania Znak Dziedzictwa Europejskiego w granicach powiatu,
- cenne zabytki architektury i sztuki,
- różnorodne budownictwo pałacowe i dworskie oraz duże nasycenie powiatu obiektami tego typu,
- zachowane układy urbanistyczne miast powiatu,
- prowadzone badania archeologiczne, czego wynikiem jest odkrywanie nowych zabytków archeologicznych,
- walory przyrodnicze związane z lokalnym krajobrazem jezior i obszarów chronionych,
- zwiększająca się świadomość ważności zasobów dziedzictwa kulturowego w promocji regionu,
- cenne szlaki kulturowe o znaczeniu ponad krajowym,
- unikatowe muzea działające na terenie powiatu o zasięgu krajowym,
- liczne dotacje pozyskiwane na działania renowacyjne obiektów zabytkowych,
- ciekawe i dobrze oznaczone szlaki rowerowe,
- prężnie działające ośrodki kultury,
- członkostwo powiatu w Kłastrze Turystycznym Szlak Piastowski w Wielkopolsce,
- baza noclegowa i gastronomiczna na terenie powiatu,
- możliwości rozwojowe wsi w oparciu o walory zabytkowe, rolnictwo i agroturystykę,
- wsparcie finansowe powiatu dla przedsięwzięć kulturalnych i edukacyjnych,
- dobre warunki do uprawiania aktywności fizycznej,
- rozwinięta infrastruktura agroturystyczna,
- liczne organizacje samorządowe związane z dziedzictwem kulturowym powiatu,
- stale aktualizowana witryna starostwa powiatowego pod kątem dziedzictwa kulturowego.

Słabe strony

- niszczenie stanowisk archeologicznych przez działalność rolniczą i inwestycyjną, do miejsc, gdzie są one najmniej narażone na zniszczenie należą m.in. lasy, nieużytki,
- zły stan części zespołów dworsko i pałacowo parkowych,

- brak odpowiedniego zabezpieczenia ruin cennych obiektów zabytkowych,
- nieuregulowany stan prawny wielu zabytków,
- brak opracowanych gminnych programów opieki nad zabytkami przez wszystkie gminy powiatu,
- zanik lokalnych tradycji,
- brak aktualnych gminnych ewidencji zabytków dla wszystkich gmin powiatu,
- znikoma ilość opracowanych gminnych ewidencji zabytków archeologicznych, co może bezpośrednio przyczynić się do zniszczenia ww. zabytków,
- niewystarczające środki finansowe w budżetach samorządów na renowację zabytków.

Szanse

- fundusze Unii Europejskiej na poprawę zabytków i ich ochronę,
- wzrost roli zabytku jako obiektu turystycznego,
- promocja bazy noclegowej i gastronomicznej,
- rosnąca wiedza i świadomość władz o wartości dziedzictwa kulturowego,
- potencjał dziedzictwa kulturowego jako czynnika stymulującego rozwój turystyczny,
- poprawa dostępności do zbiorów m.in. przez ich digitalizację, wzrost wykorzystania technologii cyfrowych,
- aktywność organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego,
- wzrost środków finansowych na dotacje dla organizacji pozarządowych na prace konserwacyjne przy zabytkach,
- potencjał do rozwoju różnych form turystyki,
- potencjał do rozwoju produktów regionalnych,
- wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki,
- rosnąca rola samorządów w sferze ochrony i opieki nad zabytkami.

Zagrożenia

- komercjalizacja zabytków,
- prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną bez nadzoru konserwatora,
- zły stan techniczny zabytków wynikający z wieloletnich zaniedbań,
- pogarszający się stan techniczny zabytków ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich,
- niedostateczne zaangażowanie społeczne w opiekę nad zabytkami,
- zatracanie komunikacji międzypokoleniowej w zakresie lokalnych tradycji i dziedzictwa niematerialnego,
- presja inwestycyjna na tereny o walorach kulturowych i przyrodniczo-kulturowych,
- niewystarczająca promocja działań na rzecz ochrony, konserwacji i rewaloryzacji zabytków,
- klęski żywiołowe (np. pożary, wichury, powodzie).

8. Stopień realizacji założeń przyjętych w Programie Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2018-2021

Cele Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2018-2021 zostały określone w trzech priorytetach:

- Priorytet I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-kulturowego powiatu

- Priorytet II: Restytucja Szlaku Piastowskiego, jako elementu intensyfikacji rozwoju Powiatu Gniezno
- Priorytet III: Edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

Dla poszczególnych priorytetów wyznaczone zostały kierunki działań. Sposób realizacji poszczególnych priorytetów został przedstawiony poniżej, w formie syntetycznej informacji. Szczegóły przebiegu realizacji założeń poprzedniej edycji programu opieki nad zabytkami zawierają Raporty sporządzone w cyklu dwuletnim, które są dostępne na stronie internetowej starostwa powiatowego w Gnieźnie.

Priorytet I Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-kulturowego powiatu

Głównym założeniem priorytetu jest podejmowanie działań, których celem jest przede wszystkim poprawa stanu zachowania zabytków oraz zahamowanie procesu ich degradacji, przede wszystkim poprzez prowadzenie bieżących prac remontowych i konserwatorskich w obiektach stanowiących własność Powiatu Gniezno.

W ramach priorytetu realizowano m.in. następujące działania:

- Prowadzono bieżące prace remontowe i konserwatorskie w obiektach stanowiących własność Powiatu Gniezno (w latach 2018-2019) w następujących obiektach: Zespół Szkół Przyrodniczo-Usługowych w Gnieźnie, ul. Kostrzyńska 44, II Liceum Ogólnokształcące w Gnieźnie, ul. Łubieńskiego 3, Zespół Szkół Ponadpodstawowych nr 3 w Gnieźnie, ul. Sienkiewicza 6, Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Kłecku, ul. Gnieźnieńska 7, Szpital Pomnik Chrztu Polski w Gnieźnie, ul. św. Jana 9, ul. 3 Maja 37, ul. Wyszyńskiego 4, Powiatowy Urząd Pracy w Gnieźnie, ul. Sobieskiego 20, Zespół Szkół Ekonomicznych w Gnieźnie przy ul. Chrobrego 23.
- W 2019 roku przekazano dotację w kwocie 11.000,00 zł na wsparcie badań archeologicznych na Wzgórzu Lecha w ramach projektu ekspedycja palatium realizowanego przez Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, przy wsparciu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego. Prowadzenie badań archeologicznych trwało od 15 lipca 2019 roku do 31 grudnia 2019 roku i objęło prace w obrębie kościoła św. Jerzego w Gnieźnie. W wyniku przeprowadzenia prac uzyskano następujące efekty: wykonano 8 sondaży archeologicznych, odsłonięto relikty architektury wczesnośredniowiecznej, pozyskano 4 zabytki wydzielone, pozyskano archeologiczny materiał źródłowy masowy (kilkaset sztuk: ceramiki wczesno i późnośredniowiecznej, nowożytnej, fragmenty ceramiki budowlanej), a także przeprowadzono 27 lekcji muzealnych w miejscu wykopalisk pn. „Palatium na celowniku archeologa”. Ekspedycja Palatium nie dała jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o miejsce faktycznego umiejscowienia książęcego palatium. Dostarczyła jednak wielu cennych historycznych wskazówek i archeologicznych materiałów źródłowych, które z pewnością są cennym źródłem wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu gnieźnieńskiego.
- Prowadzono monitoring stanu zachowania powiatowego odcinka drogi św. Jakuba oraz szlaków turystycznych: „Szlaku mitów i legend”, „Szlaku architektury drewnianej”, „Szlaku pałaców i dworów” wraz z naprawą elementów architektury drewnianej (stoły, ławki, podłogi lub wiaty).
- W latach objętych realizacją Programu zrealizowano znaczącą inwestycję obejmującą przebudowę wąskotorowej linii kolejowej na odcinku Gniezno Wąskotorowe – Jelonek. W roku 2019 uruchomiono przewozy pasażerskie, w ramach regularnych kursów GKW, wykonano remont torowiska na odcinku Gniezno Wąskotorowe – Przystanek Jelonek (3 km) oraz naprawę infrastruktury towarzyszącej. Wykonano również remont budynku stacji kolejki wąskotorowej przy ul. Wrzesińskiej. W latach 2020-2021 kontynuowano działania związane z prowadzeniem remontów torów kolejki wąskotorowej.

Priorytet II: Restytucja Szlaku Piastowskiego, jako elementu intensyfikacji rozwoju Powiatu Gniezno

W ramach niniejszego priorytetu realizowane są działania, których efekty mają przełożyć się w głównej mierze na dynamizację ruchu turystycznego. W obszarze rozwoju i promocji turystyki aktywnej na terenie powiatu prowadzono prace związane z monitoringiem i konserwacją szlaków rowerowych powiatu gnieźnieńskiego oraz oznakowaniem nowych szlaków.

- W latach objętych realizacją Programu powiat gnieźnieński dotował prowadzenie Powiatowego Centrum Informacji Turystycznej. Zadanie zlecone zostało Organizacji Turystycznej Szlak Piastowski. Oprócz bieżącej obsługi ruchu turystycznego zadanie obejmowało: obsługę zainteresowanych osób z terenu powiatu gnieźnieńskiego, udzielanie fachowych porad w dziedzinie turystyki regionalnej i ogólnopolskiej, redagowanie materiałów o treści turystycznej na zlecenie Starostwa Powiatowego w Gnieźnie, zbieranie i przetwarzanie danych turystycznych oraz prowadzenie statystyki dotyczącej obsługi ruchu turystycznego w powiecie gnieźnieńskim, sprzedaż materiałów informacyjno-turystycznych, takich jak: mapy, foldery, informatory, przewodniki, itp., obsługę stanowisk targowych na różnego typu wystawach i targach turystycznych, na których obecny jest powiat gnieźnieński, promocję powiatu podczas wszelkich imprez powiatowych regionalnych.
- W roku 2018 przygotowano uproszczony projekt organizacji ruchu dla nowoprojektowanego szlaku rowerowego powiatu gnieźnieńskiego (przebieg: Gniezno – Cielimowo – Potrymowo – Drachowo – Arcugowo – Małachowo Złych Miejsc – Witkowo – Kołaczkowo – Wierzchowiska – Trzuskolów – Nowa Wieś Niechanowska – Niechanowo – Goczałkowo – Gniezno, długość: 53 km). W roku 2019 oznakowano i oddano do użytku 53 km nowopowstały czarny szlak rowerowy. Odnowiono ponadto oznakowania istniejących szlaków rowerowych należących do systemu szlaków rowerowych powiatu gnieźnieńskiego.
- W dniach 22-24 czerwca 2018 r., zorganizowano drugą edycję Piastowskiego Tryptyku Organowego, realizowanego również w ramach otwartego konkursu ofert, ogłoszonego przez Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego w Poznaniu. Koncerty odbyły się w Koninie, w Tarnowie Pałuckim i w Gnieźnie w kościele oo. Franciszkanów.
- Klaster Turystyczny „Szlak Piastowski w Wielkopolsce” w latach objętych Programem organizował szereg działań promocyjnych poprzez organizację wydarzeń kulturalnych i inicjatyw. W rok 2019 w poczet członków Klastra przyjęto 3 podmioty: Gminę Rogoźno, „Gród Pobiedziska” i Stowarzyszenie Kasztelania Ostrowska, natomiast miasto Gniezno z członkostwa zrezygnowało.
- W 2021 roku zlecono opracowanie koncepcji nowego szlaku rowerowego w powiecie gnieźnieńskim w kierunku gminy Kiszewo. W ramach opracowanej dokumentacji przewidziano następujący przebieg nowego szlaku: Gniezno – Rzegnowo – Żydówko – Siemianowo – Dziećmiarki – Sławno – Myszki – Ujazd - Łagiewniki Kościelne – Wilkowyja – Świniary – Borzętów – Sokolniki – Zdziechowa – Gniezno, a długość trasy to ok. 76 km, pętla krótsza - ok. 45 km, łącznik - ok. 14 km (koszt: 3.075,00 zł). Ponadto, w raportowanym okresie audytowano wszystkie powiatowe szlaki rowerowe (6 szlaków, ok. 320 km). Nie podejmowano jednak działań mających na celu odnowienia ich oznakowania.

Priorytet III: Edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

- W ramach niniejszego priorytetu powiat gnieźnieński w latach 2018-2019, zlecał realizację zadań poprzez otwarte konkursy ofert na realizację zadań publicznych w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W roku 2018 środki w łącznej wysokości 21.500,00 zł (od 1.000,00 zł do 4.500,00 zł) przyznano ostatecznie 8 stowarzyszeniom, natomiast w roku 2019 przyznano środki w wysokości 22.000,00 zł (od 1.000,00 zł do 3.000,00 zł) ostatecznie 10 stowarzyszeniom. W latach 2020-2021 ze względu na ograniczone środki finansowe, odstąpiono od przyznawania dotacji stowarzyszeniom.
- Powiat gnieźnieński wspierał również cykliczne wydarzenia związane z historią regionu lub promocją kultury ludowej. Sztandarowym działaniem w tym obszarze jest wsparcie plenerowego projektu artystycznego odbywającego się na terenie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach. Powiat, we współpracy z: Gminą Łubowo, Lokalną

Grupą Działania Trakt Piastów, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy oraz Klastrem Turystycznym Szlak Piastowski w Wielkopolsce, podjął się organizacji Wielkiego Złotu Słowian i Nocy Kupały.

- W latach 2020-2021 zorganizowano lub współorganizowano blisko 50 imprez kulturalnych, w tym również w formie on-line, obejmujących również takie wydarzenia jak: Gnieźnieńskie Spotkania Chóralne „Stąd nasz ród”, uroczystości uchwalenia Konstytucji 3 Maja, odzyskania przez Polskę niepodległości, rocznicy wybuchu Powstania Wielkopolskiego czy promujących dorobek lokalnych regionalistów, np. Tadeusza Panowicza świętującego 55-lecie pracy twórczej, któremu to wydarzeniu towarzyszyła wystawa ze zbiorów autora „Od Piasta do Piasta – Numizmatyka”.
- W latach 2020-2021 wspierano działalność, utworzonego w 2016 roku, Zespołu Tańca Ludowego Gniezno. Głównym celem zespołu jest pielęgnowanie i kultywowanie polskiego folkloru oraz tradycji ludowych, w szczególności: tańca, przyśpiewek, zwyczajów i obrzędów oraz propagowanie ich wśród społeczeństwa.
- W ramach realizacji priorytetu powiat współpracował z gminami w zakresie organizacji wydarzeń kulturalnych, a także prowadził działalność informacyjną związaną z możliwościami pozyskiwania wsparcia finansowego na działania związane z dziedzictwem kulturowym powiatu. Ponadto weryfikowano listę obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków pod kątem zgodności ze stanem faktycznym.
- Informacje o zabytkach oraz lokalnym i regionalnym dziedzictwie kulturowym zamieszczone są na stronach internetowych: www.powiat-gniezno.pl, www.tupowstalapolska.pl oraz na stronie internetowej Klastra Turystycznego Szlak Piastowski w Wielkopolsce: www.szlakpiastowski.pl i mediach społecznościowych.

9. Założenia programowe

9.1. Priorytety i kierunki działań powiatowego programu opieki

Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Kierunek 2: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców:

Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu

Kierunek 2: Ochrona zabytków z uwzględnieniem dziedzictwa archeologicznego

Kierunek 3: Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu

9.2. Działania powiatowego programu opieki nad zabytkami

W poniższej tabeli przedstawiono przewidziane do realizacji działania w ramach wyznaczonych priorytetów.

Tabela 2. Działania do realizacji w ramach Programu Opieki Nad Zabytkami dla Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026.

Kierunek działań	Działania	Termin realizacji	Podmiot odpowiedzialny	Monitoring realizacji działań
Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego				
Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie	Przyjęcie przez Radę Powiatu Programu Ochrony nad Zabytkami powiatu gnieźnieńskiego oraz okresowe monitorowanie jego realizacji	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba raportów monitoringowych [szt.]
	Weryfikacja obiektów wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków pod kątem zgodności ze stanem faktycznym	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba działań weryfikacyjnych [szt.]
	Współpraca z gminami w zakresie weryfikacji gminnych ewidencji zabytków. Wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego powiatu. Wsparcie gmin w zakresie opracowania gminnej ewidencji zabytków i jej aktualizacji	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba działań na rzecz współpracy z gminami [szt.]
	Coroczna aktualizacja powiatowego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba wykonanych aktualizacji [szt.]
Kierunek 2:	Wsparcie prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba przeprowadzonych działań [szt.]

Kierunek działań	Działania	Termin realizacji	Podmiot odpowiedzialny	Monitoring realizacji działań
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	Monitorowanie stanu zachowania, zgłaszanie konserwatorowi zabytków wszelkich zagrożeń dotyczących stanowiska archeologicznego 13 w miejscowości Imielno (obszar AZP 51-32/17) wpisanego do rejestru zabytków, a którego współwłaściciel jest Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba podjętych działań w zakresie ochrony zabytku [szt.]
	Umieszczanie przez Starostę w uzgodnieniu z Konserwatorem Zabytków lub właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż obiekt ten podlega ochronie	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba odpowiednio oznakowanych zabytków [szt.]
	Podjęcie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Kwota pozyskanych środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu [zł]
	Opracowanie długofalowego, uwzględniającego kompleksowość działań planu remontów obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatu	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba przeprowadzonych działań [szt.]
	Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie Uchwały Rady Powiatu w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Kwota udzielonych dotacji [zł]

Kierunek działań	Działania	Termin realizacji	Podmiot odpowiedzialny	Monitoring realizacji działań
	konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków (w miarę możliwości finansowych)			
	Monitorowanie stanu zachowania zabytków na terenie powiatu gnieźnieńskiego oraz zgłaszanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków wszelkich form ich dewastacji, a także wnioskowanie o ukaranie właścicieli zabytków dopuszczających się działań zmierzających ku nieodwracalnemu zniszczeniu obiektów zabytkowych	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba podjętych interwencji [szt.]
Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców				
Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba publikacji dotyczących wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu [szt.]
	Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie	2023-2026 Corocznie min. jeden materiał promocyjny	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba wydanych materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie [szt.]
	Informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba przedstawionych informacji [szt.]

Kierunek działań	Działania	Termin realizacji	Podmiot odpowiedzialny	Monitoring realizacji działań
	właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego			
Kierunek 2: Ochrona zabytków z uwzględnieniem dziedzictwa archeologicznego	Ochrona i promocja dziedzictwa archeologicznego jako elementu dziedzictwa kulturowego	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba zrealizowanych działań na rzecz ochrony dziedzictwa archeologicznego [szt.]
	Wspieranie badań archeologicznych dot. stołecznej roli grodu w Gnieźnie i na Lednicy	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba zrealizowanych działań na rzecz ochrony dziedzictwa archeologicznego [szt.]
	Promocja wyników badań archeologicznych uwypuklających rolę Gniezna jako pierwszej stolicy Polski	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba działań promocyjnych [szt.]
Kierunek 3. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu	Organizacja imprez z zakresu kultury propagujących historię i tradycję o charakterze ponadgminnym	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba zorganizowanych imprez [szt.]
	Rozwijanie działalności edukacyjnej poprzez współdziałanie z samorządami, organizacjami pozarządowymi i instytucjami, popularyzującą ochronę zabytków	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba działań edukacyjnych [szt.]
	Wsparcie działań na rzecz przyznania Znak Dziejstwa Europejskiego dla Wzgórza Lecha wraz z Katedrą Gnieźnieńską	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba obiektów ze Znakem Dziedzictwa Europejskiego [szt.]
	Promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych przebiegających w pobliżu obiektów zabytkowych:	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba działań promocyjnych dotyczących szlaków

Kierunek działań	Działania	Termin realizacji	Podmiot odpowiedzialny	Monitoring realizacji działań
	Monitoring stanu zachowania powiatowego odcinka drogi św. Jakuba oraz szlaków turystycznych: mitów i legend, architektury drewnianej, pałaców i dworów, piastowskiego			i ścieżek turystycznych [szt.]
	Współpraca z kujawsko – pomorskim koordynatorem Szlaku Piastowskiego			
	Kontynuacja działań na rzecz rewitalizacji Gnieźnieńskiej Kolei Wąskotorowej, poprawa jej atrakcyjności oraz szersze wypromowanie jej pod względem turystycznym	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba działań rewitalizacyjnych i promocyjnych [szt.]
	Propagowanie wśród mieszkańców prowadzenia działalności agroturystycznej połączonej ze zwiedzaniem regionu: przygotowywanie bazy potencjału turystycznego regionu, zawierającej m.in. listę: atrakcji turystycznych, miejsc wypoczynku i rekreacji, szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, kajakowych) miejsc pamięci wydarzeń historycznych, zabytków, ciekawych obiektów architektonicznych i przyrodniczych przygotowanie bazy agroturystycznej, turystycznej i gastronomicznej, zawierającej spis produktów i potraw lokalnych	2023-2026	Starostwo Powiatowe w Gnieźnie	Liczba podjętych działań dotyczących wspierania działalności agroturystycznej [szt.]

10. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w *Programie Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026* będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- 1) prawnych – wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, stref ochrony konserwatorskiej, budowę parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 2) finansowych – -udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków; korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje; współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publicznego - prywatnego” (PPP);
- 3) koordynacji – obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa, powiatu i gminy, współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- 4) społecznych – obejmujących między innymi działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- 5) kontrolnych – oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym powiatu, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji POnZ oraz aktualizacja POnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania; monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego; prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji POnZ; aktualizacja bazy zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie powiatu.

11. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026 został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Jego realizacja i monitoring opierać się będzie na strukturze organizacyjnej Powiatu Gnieźnieńskiego. Sprawozdanie z realizacji działań programu będzie sporządzane co dwa lata, tj. w roku 2025 za lata 2023-2024 i w roku 2027 za lata 2025-2026.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji programu, uwzględniająca:

- ilość wykonanych zadań przyjętych do realizacji,
- efektywność wykonania zadań,
- wartość finansową zrealizowanych zadań,
- zakres współpracy z osobami i jednostkami odpowiedzialnymi za zabytki.

12. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady, które zawiera Rozdział 7. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.). Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Dotacje udzielane przez ministra i wojewódzkich konserwatorów zabytków mogą być przeznaczane na szereg działań przy zabytkowych obiektach wpisanych do rejestru zabytków, niezbędnych dla zachowania i poprawy stanu technicznego oraz substancji zabytkowej obiektu. Do katalogu prac i działań należą: techniczne i konserwatorskie ekspertyzy, konserwatorskie lub architektoniczne badania i dokumentacje, opracowania programów prac konserwatorskich, projekty budowlane, zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich częściowe odtworzenie, odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności; uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej, zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dodatkowo dotacje na działania przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków mogą być udzielane przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty województwa) na zasadach określonych w podjętej przez dany organ uchwale.

Zgodnie z nowelizacją ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, utworzony został Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków – państwowy fundusz celowy. Głównymi wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są administracyjne kary pieniężne nakładane w wypadkach, które dotychczas stanowiły wykroczenia. Są to środki z administracyjnych kar, które nakładane mogą być w ściśle określonych przypadkach. Karom pieniężnym podlegać mogą osoby, które bez uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub niezgodnie z zakresem określonym w pozwoleniu wojewódzkiego konserwatora zabytków) wykonują np.: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, roboty budowlane w otoczeniu zabytku; prowadzą badania konserwatorskie archeologiczne lub architektoniczne przy zabytku wpisanym do rejestru. Kary pieniężne, nakładane są przez organy ochrony zabytków.

Wpływami do Funduszu mogą też być zasądzenia przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku. Środki, zgromadzone na koncie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków w pierwszej kolejności przeznaczone są na ratowanie zabytków zagrożonych lub zniszczonych.

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla powiatu gnieźnieńskiego w latach 2023-2026 przedstawiono w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, iż są to wybrane źródła możliwości pozyskania dofinansowania.

Tabela 3. Wybór możliwości pozyskania dofinansowania działań ujętych w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2023-2026.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	– Ochrona zabytków Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnopolskim, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

– Ochrona zabytków archeologicznych

Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie

i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

– Kultura Ludowa i tradycyjna

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszącymi się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści

kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

– Wspieranie działań muzealnych

Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

– Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju

Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyczności; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej.

– Kultura dostępna

Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno - mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do

	narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków	Środki Wielkopolskiego Konserwatora Zabytków przeznaczone są na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie województwa wielkopolskiego. Podmioty uprawnione do złożenia wniosku o udzielenie dotacji: Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie. Szczegółowe informacje dotyczące terminów składania wniosków; wyszczególnienie rodzaju dokumentacji, prac oraz materiałów, na które może zostać udzielona dotacja; wnioski oraz niezbędne dokumenty, które należy złożyć w celu ubiegania się o dotację dostępne są na stronie internetowej: http://poznan.wuoz.gov.pl/dotacje
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	Powołany Fundusz Kościelny udziela dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w szczególności dotyczących: remontów dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszania i odgrzybiania, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). O dofinansowanie mogą ubiegać się kościoły i inne związki wyznaniowe posiadające uregulowany status prawny w Polsce. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-kościelny
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych	Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy.

	Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pfron.org.pl/
Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)	Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji w zakresie ochrony środowiska. W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.
Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027	W Programie wyznaczono Priorytet VII: Kultura, w ramach którego określono cel szczegółowy 4.6: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Wsparciem w ramach określonego priorytetu zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie będą mogły ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/zalozenia-programu/
Program Regionalny: Fundusze Europejskie dla Wielkopolski 2021-2027	Cel szczegółowy: RSO4.6. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR) Zakres interwencji będzie obejmować w szczególności: • Zachowanie i modernizację obiektów dziedzictwa kulturowego • Konserwację zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i digitalizacja • Inwestycje w infrastrukturę służącą rozwojowi i zwiększaniu dostępności infrastruktury do prowadzenia ważnej dla edukacji i aktywności działalności kulturalnej (m.in. teatry, zespoły artystyczne, galerie, biblioteki, centra kultury) • Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) • Rozwój międzysektorowej współpracy w zakresie przemysłów kultury i kreatywnych. Wsparcie obejmować będzie m.in.: • realizację kompleksowych projektów łączących elementy infrastrukturalne z miękkimi (finansowanymi w ramach EFS+), uwzględniających aspekt środowiskowy, w tym włączenie zielonych

elementów, łączenia aspektów kulturowych projektów z ochroną środowiska w otoczeniu obiektu,

- dostosowanie instytucji kultury do nowych funkcji edukacyjnych i kulturalnych np. nowoczesny sprzęt, rozwijanie usług i aplikacji cyfrowych,
- zróżnicowaną ofertę kulturalną i edukacyjną, odpowiadającą na potrzeby różnych odbiorców lub pozwalającą na różnorodne wykorzystanie wspieranej infrastruktury.

Główne grupy docelowe:

- JST i ich jednostki organizacyjne, jednostki zależne od JST posiadające osobowość prawną, w tym spółki komunalne
- państwowe jednostki budżetowe
- podmioty współprowadzone przez administrację rządową i samorządową
- podmioty ekonomii społecznej
- organizacje pozarządowe
- wszystkie podmioty z wyłączeniem osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej lub oświatowej
- mieszkańcy województwa wielkopolskiego

Cel szczegółowy: RSO5.1. Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich (EFRR) oraz

Cel szczegółowy: RSO5.2. Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie (EFRR)

Zakres interwencji będzie obejmować w szczególności:

- Przywrócenie utraconych funkcji społeczno-gospodarczych na zdegradowanych obszarach m.in. przez kompleksowe wsparcie rewitalizacyjne gmin
- Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego i środowiskowego zgodnego z treścią strategii lokalnych/terytorialnych
- Wsparcie dla instrumentów terytorialnych (ZIT, IIT) oraz mechanizmu porozumienia terytorialnego

Główne grupy docelowe:

- Główna grupa docelowa to Ludność objęta strategiami terytorialnymi
- JST i ich jednostki organizacyjne, jednostki zależne od JST posiadające osobowość prawną, w tym spółki komunalne
- instytucje i przedsiębiorstwa publiczne
- sektor prywatny
- organizacje pozarządowe
- PES
- kościoły i związki wyznaniowe.

Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: <https://wrpo.wielkopolskie.pl/dowiedz-sie-wiecej-o->

	programie/fundusze-europejskie-dla-Wielkopolski-2021-2027/zapoznaj-sie-z-programem-fundusze-europejskie-dla-wielkopolski-2021-2027
Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027	Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo. 2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://inteligentny-rozwoj.com.pl/index.php/fundusze-europejskie-2021-2027/ferc-fundusze-europejskie-na-rozwoj-cyfrowy-2021-2027/
Fundusz Termomodernizacji i Remontów (BGK)	Podstawowym celem Funduszu Termomodernizacji i Remontów jest pomoc finansowa dla inwestorów realizujących przedsięwzięcia termomodernizacyjne i remontowe oraz wypłata rekompensat dla właścicieli budynków mieszkalnych, w których były lokale kwaterunkowe. W przypadku obiektów zabytkowych możliwe jest uzyskanie premii remontowej stanowiącej 60% kosztów przedsięwzięcia remontowego. Beneficjentem premii remontowej są właściciele lub zarządcy budynków wielorodzinnych, których użytkowanie rozpoczęto: • przed dniem 14 sierpnia 1961 r. lub co najmniej 20 lat przed dniem złożenia wniosku o premię remontową do banku kredytującego oraz • budynek ten należy do społecznej inicjatywy mieszkaniowej lub towarzystwa budownictwa społecznego; • budynek ten został wybudowany przy wykorzystaniu kredytu udzielonego przez BGK na podstawie wniosków o kredyt złożonych do dnia 30 września 2009 r. lub przy wykorzystaniu finansowania zwrotnego w rozumieniu ustawy z dnia 26 października 1995 r. o niektórych formach popierania budownictwa mieszkaniowego bez względu na status prawny, z wyłączeniem jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.bgk.pl/podmioty-ryнку-mieszkaniowego/modernizacja-i-rewitalizacja/premia-remontowa-z-funduszu-termomodernizacji-i-remontow/?gclid=Cj0KCQjwYvaYBhDIARIsAO8PkE0Bc9zj_SXOzpDG7-pyqSOTQjEU2wf4z-NAibrbbOxX50gy_mYuPM8aAk8uEALw_wcB

Rządowy Program Odbudowy Zabytków (BGK)	Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest rządowym programem, który oferuje jednostkom samorządu terytorialnego możliwość wsparcia zadań inwestycyjnych w ramach zadań wnioskodawcy polegających na ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dofinansowane z programu może być przeznaczone na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się z ewidencji zabytków, a także na udzielenie przez jednostkę samorządu terytorialnego dotacji o której mowa w art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podmiotowi trzeciemu z zachowaniem przepisów prawa regulujących przekazywanie takich dotacji. Każdy samorząd może złożyć maksymalnie 10 wniosków w trzech kategoriach: do 150.000,00zł, do 500.000,00zł i do 3.500.000,00zł. Dofinansowane może być przyznane w wysokości maksymalnie 98% wartości inwestycji. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow/
Finansowanie z fundacji	Możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze stron: https://www.fundacjalotto.pl/ http://fundacijakghm.pl/ https://fundacja.pgnig.pl/ https://fundacja.orange.pl/ https://fundacja.santander.pl/ https://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index.htm https://www.fundacijapkobp.pl/ https://www.pekao.com.pl/o-banku/odpowiedzialnosc-spoleczna/fundacja-banku.html#

13. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robot jest zdaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat gnieźnieński,
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu gnieźnieńskiego.

Literatura

1. Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gnieźnieńskiego na lata 2018-2021 przyjęty Uchwałą nr LIX/366/2018 Rady Powiatu Gnieźnieńskiego z dnia 27 września 2018 r.,
2. J. Kęblowski "Dzieje sztuki polskiej" 1987,
3. J. Topolski „Wielkopolska poprzez wieki” 1973, ,
4. J. Skuratowicz „Dwory i pałace w Wielkim Księstwie Poznańskim” 1981,
5. Z. Ostrowska- Kęblowska „Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce” 1962,
6. B. Krzyślak „Kościoły ewangelickie w Wielkopolsce. Stan zachowania i problemy konserwatorskie” – art. w Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski,
7. M. Strzałko „Dawne budownictwo folwarczne- Majątki Wielkopolskie, T. IX/1 i IX/2, Powiat Gnieźnieński” 2013,
8. A. Jankowski „Kościoły drewniane o zdwojonej konstrukcji ścian w Wielkopolsce” 2009, Maria Chojnacka, Beata Raska, „Lednicki Park Krajobrazowy” 2007,
9. K. Soberski „Skarby i tajemnice okolic Gniezna” 2019.
10. J. Dobosz „Dzieje Gniezna pierwszej stolicy Polski” 2016.

Strony internetowe:

<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>
<https://zabytek.pl>
<https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>
<https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/>
<https://szlakpiastowski.pl/>
<http://wielkopolska.travel/>
https://www.wikiwand.com/pl/Szlak_K%C5%82eckich_%C5%9Awi%C4%85ty%C5%84
<https://www.prezydent.pl/aktualnosci/polityka-histeryczna/pomniki-historii/obiekty-wpisane-na-liste-pomnikow-historii>
<https://www.lednicamuzeum.pl/>
<https://muzeumgniezno.pl/>
<https://archidiecezja.pl/institucje/muzeum-ag/>
<https://www.powiat-gnieszno.pl/>
<https://tupowstalapolska.pl/pl/co-robic/na-rowerze>
<https://niechanowo.pl/>
<https://mieleszyn.pl/>
<https://www.lubowo.pl/>
<https://kiskowo.pl/>
<http://www.urzadgminy.gnieszno.pl/>
<https://www.witkowo.pl/>
<https://trzemeszno.pl/>
<https://klecko.pl/>
<https://www.czemiejewo.pl/asp/Start>
<https://www.gnieszno.eu/>

Spis tabel, wykresów, rysunków

TABELA 1. STAN OPRACOWANYCH GMINNYCH EWIDENCJI ZABYTEKÓW W GMINACH NA TERENIE POWIATU.	58
TABELA 2. DZIAŁANIA DO REALIZACJI W RAMACH PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI DLA POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO NA LATA 2023-2026.	70
TABELA 3. WYBÓR MOŻLIWOŚCI POZYSKANIA DOFINANSOWANIA DZIAŁAŃ UJĘTYCH W PROGRAMIE OPIEKI NAD ZABYTEKAMI POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO NA LATA 2023-2026.	76
WYKRES 1. ANALIZA LICZBY ZABYTEKÓW UJĘTYCH W REJESTRZE ZABYTEKÓW Z TERENU POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO W PODZIALE NA GMINY.	48
WYKRES 2. ANALIZA LICZBY ZABYTEKÓW UJĘTYCH W REJESTRZE ZABYTEKÓW Z TERENU POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO W PODZIALE NA GMINY.	49
WYKRES 3. RODZAJE ZABYTEKÓW RUCHOMYCH NA TERENIE POWIATU GNIEŹNIEŃSKIEGO.	53
WYKRES 4. STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE NA TERENIE POWIATU Z PODZIAŁEM NA FUNKCJĘ.	53
RYSUNEK 1. WZÓR ZNAKU INFORMACYJNEGO UMIESZCZONEGO NA ZABYTEKACH NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW.	10
RYSUNEK 2. LOGO POMNIKA HISTORII.	10

Załącznik nr I – wykaz zabytków ujętych w rejestrze zabytków województwa wielkopolskiego

Aneks nr 1 - Wykaz zabytków nieruchomych

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
1.	Czarniejewo	Bure	zagroda (d. osada leśna):	pol. XIX	1896/A z 17.02.1982
1.1.	Czarniejewo	Bure	dom (chata), drewn.	pol. XIX	1896/A z 17.02.1982
1.2.	Czarniejewo	Bure	stodoła, drewn.	pol. XIX	1896/A z 17.02.1982
1.3.	Czarniejewo	Bure	obora	pol. XIX	1896/A z 17.02.1982
2.	Czarniejewo	Czeluścin	zespół dworski:	XIX – XX	2163/A z 29.09.1988
2.1.	Czarniejewo	Czeluścin	dwór	1870-80	2163/A z 29.09.1988
2.2.	Czarniejewo	Czeluścin	park	XIX – XX	2163/A z 29.09.1988
3.	Czarniejewo	Czarniejewo	historyczny układ urbanistyczny miasta	XIV-XIX	591/Wlkp/A z 13.03.2008
4.	Czarniejewo	Czarniejewo	kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela	k. XVI, XVIII, 1904	374/A z 25.11.1968
5.	Czarniejewo	Czarniejewo	zespół pałacowy:	XVIII-XX	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.1.	Czarniejewo	Czarniejewo	pałac	1771-90, 1926-28	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.2.	Czarniejewo	Czarniejewo	2 oficyny	1771-90, 1926-28	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.3.	Czarniejewo	Czarniejewo	stajnia	4 ćw. XVIII, 1926-28	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.4.	Czarniejewo	Czarniejewo	wozownia	4 ćw. XVIII, 1926-28	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.5.	Czarniejewo	Czarniejewo	ogrodzenie dziedzińców, mur.	XVIII-XX	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
5.6.	Czarniejewo	Czarniejewo	park z przeddziedzińcem i dziedzińcem honorowym	XVIII-XX	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.7.	Czarniejewo	Czarniejewo	budynek bażantarni w parku	pocz. XIX	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
5.8.	Czarniejewo	Czarniejewo	most na drodze dojazdowej z miasta	XVIII	878/Wlkp/A z 21.02.1964, z 19.01.1984 i z 2.01.2013
6.	Czarniejewo	Czarniejewo	dom, pl. Wiosny Ludów 17/18	1834	375/A z 25.11.1968
7.	Czarniejewo	Czarniejewo	dom, Rynek 7	1834	972/A z 6.03.1970
8.	Czarniejewo	Kosmowo	park dworski	k. XIX	1948/A z 31.08.1984
9.	Czarniejewo	Pawłowo	kościół pw. św. Marcina, drewn.	1762	448/A z 1.02.1969
10.	Czarniejewo	Żydowo	- kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa	1845, 1920	2654/A z 26.11.1998
11.	Czarniejewo	Żydowo	cmentarz kościelny	1845, 1920	2654/A z 26.11.1998
12.	Czarniejewo	Żydowo	zespół dworski:	XVIII-XIX	
12.1.	Czarniejewo	Żydowo	dwór „stary”	XVIII-XIX	193/A z 22.08.1968
12.2.	Czarniejewo	Żydowo	park	XVIII-XIX	2166/A z 13.04.1989
13.	Gniezno	Jankowo Dolne	zajazd, ob. dom nr 43	1905	78/Wlkp/A z 11.02.2002
14.	Gniezno	Jankowo Dolne	wiatrak „holender”	1896	382/A z 25.11.1968
15.	Gniezno	Łabiszynek	zespół dworski:	1 poł. XIX	2123/A z 4.04.1987 i z 6.08.2003
15.1.	Gniezno	Łabiszynek	dwór	1 poł. XIX	2123/A z 4.04.1987 i z 6.08.2003
15.2.	Gniezno	Łabiszynek	park	1 poł. XIX	2123/A z 4.04.1987 i z 6.08.2003
16.	Gniezno	Modliszewo	park	XVIII	2028/A z 1.10.1985
17.	Gniezno	Obora	park		2025/A z 13.09.1985
18.	Gniezno	Strzyżewo Kościelne	kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP	1848	102/Wlkp/A z 21.08.2002
19.	Gniezno	Strzyżewo Kościelne	cmentarz kościelny		102/Wlkp/A z 21.08.2002
20.	Gniezno	Zdziechowa	zespół dworski:	1870	2130/A z 30.07.1987
20.1.	Gniezno	Zdziechowa	dwór	1870	2130/A z 30.07.1987
20.2.	Gniezno	Zdziechowa	park	1870	2130/A z 30.07.1987
21.	Gniezno	Gniezno	założenie urbanistyczne		2523/A z 27.01.1956
22.	Gniezno	Gniezno	katedra pw. Wniebowzięcia NMP, ul. Łaskiego, 2	2 poł. XIV, XVII, XVIII	2374/A z 4.03.1931

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
23.	Gniezno	Gniezno	kościół pw. św. Jerzego, Wzgórze Lecha	XIII, 1615, 1782	14/A z 19.11.1964
24.	Gniezno	Gniezno	kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła, ul. Kard. Wyszyńskiego	1 ćw. XV, 1613, 1811	19/A z 23.11.1964
25.	Gniezno	Gniezno	kościół parafialny pw. Świętej Trójcy, ul. Farna 6	1420, 1613-XX	18/64 z 23.11.1964
26.	Gniezno	Gniezno	kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca, ul. Św. Wawrzyńca	1 poł. XV, 1896, 1935	414/A z 28.11.1968
27.	Gniezno	Gniezno	zespół klasztorny bożogrobców, ul. św. Jana:		765/Wlkp/A z 11.09.1951, z 19.11.1964 i z 2.10.2009
27.1.	Gniezno	Gniezno	kościół, ob. rektorski p. w. św. Jana	poł. XIV, XVI, XX	765/Wlkp/A z 11.09.1951, z 19.11.1964 i z 2.10.2009
27.2.	Gniezno	Gniezno	klasztór, ob. szkoła specjalna	2 poł. XIV, k. XVII, poł. XVIII	765/Wlkp/A z 11.09.1951, z 19.11.1964 i z 2.10.2009
27.3.	Gniezno	Gniezno	otoczenie z d. dziedzińcem klasztornym		765/Wlkp/A z 11.09.1951, z 19.11.1964 i z 2.10.2009
28.	Gniezno	Gniezno	zespół klasztorny franciszkanów, ul. Franciszkańska		15/A z 19.11.1964
28.1.	Gniezno	Gniezno	kościół pw. NMP i św. Antoniego	XIII, XVIII, 1930	15/A z 19.11.1964
28.2.	Gniezno	Gniezno	klasztór	pocz. XV, 2 poł. XVIII	15/A z 19.11.1964
29.	Gniezno	Gniezno	kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. garnizonowy pw. MB Królowej Polski, ul. Chrobrego / Łubieńskiego	1838-97	2595/A z 21.06.1996
30.	Gniezno	Gniezno	zespół cmentarza pw. Świętej Trójcy, ul. Cymsa		2122/A z 24.03.1987
30.1.	Gniezno	Gniezno	cmentarz	1906	2122/A z 24.03.1987
30.2.	Gniezno	Gniezno	kaplica	1912	2122/A z 24.03.1987
30.3.	Gniezno	Gniezno	dom grabarza	1913	2122/A z 24.03.1987
30.4.	Gniezno	Gniezno	ogrodzenie z bramą:	1910	2122/A z 24.03.1987
31.	Gniezno	Gniezno	zespół cmentarza św. Piotra, ul. Klekoska:	1833	2119/A z 30.03.1987
31.1.	Gniezno	Gniezno	cmentarz	1833	2119/A z 30.03.1987
31.2.	Gniezno	Gniezno	katakumby	1833	2119/A z 30.03.1987
32.	Gniezno	Gniezno	kościół cmentarny, ob. fil. pw. św. św. Piotra i Pawła	1780	413/A z 28.11.1968

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
33.	Gniezno	Gniezno	zespół cmentarza pw. Świętego Krzyża, ul. Świętokrzyska / Żuławy		2121/A z 25.03.1987
33.1.	Gniezno	Gniezno	cmentarz	XIX	2121/A z 25.03.1987
33.2.	Gniezno	Gniezno	katakumby	XIX	2121/A z 25.03.1987
33.3.	Gniezno	Gniezno	brama	1804, 1917	2121/A z 25.03.1987
34.	Gniezno	Gniezno	kościół cmentarny, ob. fil. pw. Świętego Krzyża	1834-35	412/A z 28.11.1968
35.	Gniezno	Gniezno	cmentarz szpitala psychiatrycznego, ul. Dalkoska	1894	158/Wlkp/A z 10.03.2004
36.	Gniezno	Gniezno	kaplica grobowa rodziny Piotrowskich	1935	158/Wlkp/A z 10.03.2004
37.	Gniezno	Gniezno	ratusz, ul. Chrobrego 40/41	1830, 1899, 1916	26/Wlkp/A z 5.05.2000
38.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Chrobrego 2	1819	156/Wlkp/A z 20.02.2004
39.	Gniezno	Gniezno	budynek straży pożarnej, ul. Chrobrego 22	pocz. XX	194/Wlkp/A z 14.07.2004
40.1.	Gniezno	Gniezno	Miejska Szkoła Przemysłowo-Handlowa, ob. zespół szkół, ul. Chrobrego 23	1899-1901, 1907	157/Wlkp./A z 31.03.2004
40.2.	Gniezno	Gniezno	ogrodzenie	1907	157/Wlkp./A z 31.03.2004
41.	Gniezno	Gniezno	kamienica z oficyną, ul. Chrobrego 33	1903	79/Wlkp/A z 11.02.2002
42.	Gniezno	Gniezno	kamienica z 3 oficynami, ul. Chrobrego 34	1896, 1914	223/Wlkp/A z 6.04.2005
43.	Gniezno	Gniezno	zespół poczty, ul. Chrobrego 36:	1890	36/Wlkp/A z 19.07.2000
43.1.	Gniezno	Gniezno	poczta	1890	36/Wlkp/A z 19.07.2000
43.2.	Gniezno	Gniezno	budynek gospodarczy	1890	36/Wlkp/A z 19.07.2000
43.3.	Gniezno	Gniezno	ogrodzenie z bramą	1890	36/Wlkp/A z 19.07.2000
44.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Cierpięgi 7 a	1893	2570/A z 6.02.1996
45.	Gniezno	Gniezno	d. hotel „Du Nord”, ul. Dąbrówki 20	1850	2656/A z 29.12.1998
46.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Farna 8	pol. XIX	728/A z 12.09.1969
47.	Gniezno	Gniezno	- Sąd Ziemski i Okręgowy, ul. Franciszkańska 9	1870	37/Wlkp/A z 28.07.2000
48.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Grzybowo 7	k. XIX	345/Wlkp/A z 19.06.2006
49.	Gniezno	Gniezno	szkoła ludowa św. Jana, ob. szkoła nr 1, ul. św. Jana 2a	1901-04	19/Wlkp/A z 4.10.1999
50.	Gniezno	Gniezno	zespół kanonii, ul. Kolegiaty 1-6, drewn.-mur.	XVIII	12/A z 19.11.1964
50.1.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 1, drewn.		12/A z 19.11.1964
50.2.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 3, drewn.		12/A z 19.11.1964
50.3.	Gniezno	Gniezno	lamus, ul. Kolegiaty 3a, drewn.	XVIII	12/A z 19.11.1964

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
50.4.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 4, drewn.	XVIII	12/A z 19.11.1964
50.5.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 4 a, drewn.	XVIII	12/A z 19.11.1964
50.6.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 6, 1852	XVIII	12/A z 19.11.1964
50.7.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 5, szach.		1551/A z 18.07.1974
50.8.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Kolegiaty 2	1736-8	11/A z 19.11.1964
51.	Gniezno	Gniezno	zespół dworski Skiereszewo, ul. Kostrzyńska 44	po 1880	5/Wlkp/A z 17.05.1999
51.1.	Gniezno	Gniezno	dwór	po 1880	5/Wlkp/A z 17.05.1999
51.2.	Gniezno	Gniezno	park	po 1880	5/Wlkp/A z 17.05.1999
52.	Gniezno	Gniezno	zespół starostwa, ul. Lecha 6 / Kościuszki 7	1899	5/Wlkp/A z 17.05.1999
52.1.	Gniezno	Gniezno	starostwo	1899	5/Wlkp/A z 17.05.1999
52.2.	Gniezno	Gniezno	stajnia z wozownią	1899	5/Wlkp/A z 17.05.1999
52.3.	Gniezno	Gniezno	ogrodzenie (mur.-met.) z bramami	1899	5/Wlkp/A z 17.05.1999
53.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Lecha 10	1870	144/Wlkp/A z 21.08.2003
54.	Gniezno	Gniezno	willa, ul. Lecha 11	1872	129/Wlkp/A z 7.05.2003
55.	Gniezno	Gniezno	budynek Uniwersytetu Ludowego, ul. Ludwiczaka 20	1919-20	2655/A z 30.12.1998
56.	Gniezno	Gniezno	park	1919-20	2655/A z 30.12.1998
57.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Łaskiego 1	XVI-XVIII 1961	359/A z 21.11.1968
58.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Łaskiego 1 a, szach.	XVIII	360/A z 21.11.1968
59.	Gniezno	Gniezno	pałac biskupi, ul. Łaskiego 2	1 poł. XIX, 1928	358/A z 21.11.1968
60.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Łaskiego 3	poł. XIX	361/A z 21.11.1968
61.1.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Łaskiego 5	1 poł. XIX	362/A z 21.11.1968
61.2.	Gniezno	Gniezno	łamus	1 poł. XIX	362/A z 21.11.1968
62.	Gniezno	Gniezno	pałac arcybiskupi, ul. Łaskiego 7	1830, 1928	357/A z 21.11.1968
63.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Łaskiego 9	1 poł. XIX	363/A z 21.11.1968
64.	Gniezno	Gniezno	budynek Muzeum Archidiecezjalnego, ul. Łaskiego 11	1937-38	411/Wlkp/A z 20.09.2006
65.	Gniezno	Gniezno	ogród	1937-38	411/Wlkp/A z 20.09.2006
66.	Gniezno	Gniezno	łóża masońska z ogrodem, ul. Łubieńskiego 11	pocz. XX	6/Wlkp/A z 18.05.1999
67.	Gniezno	Gniezno	2 kamienice, ul. 3 Maja 36, 38	XIX/XX	2308/A z 25.07.1994
68.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Mickiewicza 6	1898-99	62/Wlkp/A z 3.07.2001

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
69.	Gniezno	Gniezno	budynek Gniny Żydowskiej, ob. zespół szkół muzycznych, ul. Mieszka I 20	1880	698/Wlkp/A z 24.07.2008
70.	Gniezno	Gniezno	zespół gimnazjum, ul. Mieszka I 27	1863, 1884, 1911	2203/A z 24.04.1991
70.1.	Gniezno	Gniezno	budynek szkolny	1863, 1884, 1911	2203/A z 24.04.1991
70.2.	Gniezno	Gniezno	sala gimnastyczna	1863, 1884, 1911	2203/A z 24.04.1991
70.3.	Gniezno	Gniezno	ogrodzenie kute	1863, 1884, 1911	2203/A z 24.04.1991
71.	Gniezno	Gniezno	pałac, ul. Powstańców Wielkopolskich 22	k. XIX	2553/A z 11.08.1995
72.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Pstrowskiego 13	1922	216/Wlkp/A z 30. 12.2004
73.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Pstrowskiego 14	1921	215/Wlkp/A z 30. 12.2004
74.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Pstrowskiego 15	1922	216/Wlkp/A z 30. 12.2004
75.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 3	pocz. XIX	21/A z 2.12.1964
76.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 5	pol. XIX	364/A z 22.11.1968
77.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 7	1 pol. XIX	365/A z 22.11.1968
78.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 8	1 pol. XIX	366/A z 22.11.1968
79.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 9	po 1820, XX	124/Wlkp/A z 26.03.2003
80.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 10	1 pol. XIX	367/A z 22.11.1968
81.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 11	pocz. XIX	22/A z 2.12.1964
82.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 12	pol. XIX	368/A z 22.11.1968
83.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 15	1 pol. XIX	725/A z 12.09.1969
84.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 19	1 pol. XIX	726/A z 12.09.1969
85.	Gniezno	Gniezno	dom, Rynek 20	1 pol. XIX	727/A z 12.09.1969
86.	Gniezno	Gniezno	seminarium duchowne, ul. Seminaryjna 2	1782-XX	356/A z 21.11.1968
87.	Gniezno	Gniezno	kamienica z oficynami, pl. 21 Stycznia 2	1882	41/Wlkp/A z 22.12.2000
88.	Gniezno	Gniezno	kamienica, pl. 21 Stycznia 9	1905-1907	2545/A z 26.06.1995
89.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 1	1830	369/A z 23.11.1968
90.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 2	2 ćw. XIX	23/A z 7.12.1964
91.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 3	2 ćw. XIX	24/A z 7.12.1964
92.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 4	2 ćw. XIX	25/A z 7.12.1964
93.	Gniezno	Gniezno	kanonia, ul. Tum ska 7/8	XVII, 1825	370/A z 23.11.1968
94.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 12	2 ćw. XIX	371/A z 23.11.1968
95.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 13	pol. XIX	372/A z 23.11.1968
96.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tum ska 14	po 1820	26/A z 9.12.1964

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
97.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. Tumska 16	1 ćw. XIX	373/A z 23.11.1968
98.	Gniezno	Gniezno	zespół kamienicy, ul. Warszawska 10	po 1874	2276/A z 13.07.1993
98.1.	Gniezno	Gniezno	kamienica z oficynami	po 1874	2276/A z 13.07.1993
98.2.	Gniezno	Gniezno	budynek gospodarczy	po 1874	2276/A z 13.07.1993
98.3.	Gniezno	Gniezno	2 magazyny	po 1874	2276/A z 13.07.1993
99.	Gniezno	Gniezno	kamienica z oficynami, ul. Warszawska 27	1894-1905	2306/A z 24.06.1994
100.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Warszawska 40	1840, 1913	2325/A z 20.12.1994
101.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. św. Wawrzyńca 13	1897	1039/Wlkp/A z 8.01.2018
102.	Gniezno	Gniezno	dom, ul. św. Wawrzyńca 24	k. XIX	11/Wlkp/A z 12.07.1999
103.	Gniezno	Gniezno	ochronka - sierociniec, ul. św. Wojciecha 3	1870-72	2620/A z 28.03.1997
104.	Gniezno	Gniezno	zespół kamienic spółdzielni mieszkaniowej urzędników, ul. Wrzesińska / Konopnickiej		881/Wlkp/A z 18.01.2013
104.1.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Wrzesińska 9-11	1908	881/Wlkp/A z 18.01.2013
104.2.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Wrzesińska 13	1911-12	881/Wlkp/A z 18.01.2013
104.3.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Wrzesińska 20	1906	881/Wlkp/A z 18.01.2013
104.4.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Wrzesińska 22	1906	881/Wlkp/A z 18.01.2013
104.5.	Gniezno	Gniezno	kamienica, ul. Konopnickiej 1-2	1911-12	881/Wlkp/A z 18.01.2013
105.	Gniezno	Gniezno	budynki w zespole cukrowni „Gniezno”, ul. Wrzesińska 28		214/Wlkp/A z 28.12.2004
105.1.	Gniezno	Gniezno	budynek administracyjny	1924	214/Wlkp/A z 28.12.2004
105.2.	Gniezno	Gniezno	willa właściciela cukrowni	1883	214/Wlkp/A z 28.12.2004
105.3.	Gniezno	Gniezno	park przy willi	1883	214/Wlkp/A z 28.12.2004
106	Gniezno	Gniezno	koszary 12 Regimentu Dragonów, ul. Wrzesińska 43 – 55	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.1	Gniezno	Gniezno	6 budynków koszarowych (Nr 1, 2, 3, 4, 5, 10)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.2	Gniezno	Gniezno	kasyno (Nr 9)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.3	Gniezno	Gniezno	kuchnia (Nr 7)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.4	Gniezno	Gniezno	izba chorych (Nr 34)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.5	Gniezno	Gniezno	3 budynki administracyjne (Nr 6, 8, 12)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.6	Gniezno	Gniezno	5 stajni (Nr 18, 19, 20, 23, 24)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
106.7	Gniezno	Gniezno	7 bud. magazynowych (Nr 11, 17, 27, 29, 36, 38, 39)	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
106.8	Gniezno	Gniezno	ogrodzenie z bramami	1890-94, XX	69/Wlkp/A z 20.11.2001
107.	Gniezno	Gniezno	dwór, drewn., ul. Zamiejska (przeniesiony w 2010 r z Miłonic, gm. Krośniewice, woj. Łódzkie)	XVIII	944/Wlkp/A z 21.11.1960, z 23 z 5.07.1967 i z 28.01.2015
108.	Gniezno	Gniezno	szkoła ludowa św. Michała, ob. szkoła nr 6, ul. Żwirki i Wigury 22	1913-15	12/Wlkp/A z 4.10.1996
109.	Gniezno	Gniezno	zespół stacji kolejowej, ul. Dworcowa – Składowa		772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.1.	Gniezno	Gniezno	lokomotywnia wachlarzowa (I) z warsztatami i obrotnicą	1908, 1941	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.2.	Gniezno	Gniezno	lokomotywnia wachlarzowa (II) z warsztatami i obrotnicą	1888, 1 poł. XX	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.3.	Gniezno	Gniezno	noclegownia	1898, 1 poł. XX	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.4.	Gniezno	Gniezno	wieża wodna i żuraw wodny	1906	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.5.	Gniezno	Gniezno	dyspozytornia	1942	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.6.	Gniezno	Gniezno	stołówka portiernią	1941-42	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.7.	Gniezno	Gniezno	kotłownia c.o.	1941-42	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.8.	Gniezno	Gniezno	siłownia z trafostacją	1941-42	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.9.	Gniezno	Gniezno	warsztaty napraw wagonów z przesuwnicą	1941-42	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.10.	Gniezno	Gniezno	podzespół ciągu technicznego obrządzania parowozów	1941	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.11.	Gniezno	Gniezno	nastawnia Gn-A	1911	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.12.	Gniezno	Gniezno	nastawnia Gn-2	1941	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.13.	Gniezno	Gniezno	dom urzędników kolejowych	1871	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.14.	Gniezno	Gniezno	kolonia domów robotników kolejowych	1906-10	772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.15.	Gniezno	Gniezno	5 domów, ul. Pocztowa 8, 10, 12, 14, 16		772/Wlkp/A z 8.12.2009
109.16.	Gniezno	Gniezno	wiadukt drogowy nad torami, od ul. Pocztowej do Składowej	1916	772/Wlkp/A z 8.12.2009
110.	Gniezno	Gniezno	wieża ciśnień, ul. Żwirki i Wigury 29	po 1880	1905/A z 12.04.1983
110.1.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	zespół szpitala psychiatrycznego, ul. Poznańska	k. XIX – XX	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.2.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	szpital, ob. budynek administracyjny	1890	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.3.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	portiernia (izba przyjęć)	1890	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.4.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	6 pawilonów szpitalnych (oddziały Nr 4, 5, 10, 15, 16, 19)	1894 -1900	72/Wlkp/A z 23.11.2001

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
110.5.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	willa dyrektora	1890-94	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.6.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	willa lekarzy	1890-94	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.7.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	budynek gospodarczy	1890-94	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.8.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	prosektorium	1890-94	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.9.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	dom ogrodnika	1890-94	72/Wlkp/A z 23.11.2001
110.10.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	kaplica dwuwyznaniowa (rzym.-kat. i ewangelicko-augsburska)	1894	2251/A z 20.10.1992
110.11.	Gniezno	Gniezno – Dziekanka	park (teren szpitalny)	k. XIX	2312/A z 10.08.1994
111.	Kiszkowo	Charzewo	zespół dworski		16/Wlkp/A z 12.10.1999
111.1.	Kiszkowo	Charzewo	dwór	1905	16/Wlkp/A z 12.10.1999
111.2.	Kiszkowo	Charzewo	park	1890	16/Wlkp/A z 12.10.1999
112.	Kiszkowo	Dąbrówka Kościelna	zespół Sanktuarium Maryjnego		221/Wlkp/A z 23.03.2005
112.1.	Kiszkowo	Dąbrówka Kościelna	kościół parafialny pw. NMP Wniebowziętej	1923-33	221/Wlkp/A z 23.03.2005
112.2.	Kiszkowo	Dąbrówka Kościelna	cmentarz kościelny		221/Wlkp/A z 23.03.2005
112.3.	Kiszkowo	Dąbrówka Kościelna	plebania	1890	221/Wlkp/A z 23.03.2005
113.	Kiszkowo	Głębokie	zespół dworski	2 poł. XIX	1798/A z 15.08.1980 oraz 1921/A z 29.12.1983
113.1.	Kiszkowo	Głębokie	dwór	2 poł. XIX	1798/A z 15.08.1980 oraz 1921/A z 29.12.1983
113.2.	Kiszkowo	Głębokie	park	2 poł. XIX	1798/A z 15.08.1980 oraz 1921/A z 29.12.1983
114.	Kiszkowo	Kiszkowo	kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela, drewn.	1733	376/A z 25.11.1968
115.	Kiszkowo	Kiszkowo	kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. pw. Najświętszego Serca Jezusa	k. XIX	2603/A z 6.09.1996
116.1.	Kiszkowo	Łagiewniki Kościelne	kościół pw. Bożego Ciała, drewn.	XVIII (1741)	377/A z 25.11.1968
116.2.	Kiszkowo	Łagiewniki Kościelne	dzwonnica, drewn.	XVIII (1741)	377/A z 25.11.1968
117.	Kiszkowo	Myszeki	park dworski	2 poł. XIX	2037/A z 3.01.1986
118.	Kiszkowo	Rybień	zespół dworski:		17/Wlkp/A z 25.10.1999
118.1.	Kiszkowo	Rybień	dwór	1910	17/Wlkp/A z 25.10.1999
118.2.	Kiszkowo	Rybień	park	XIX/XX	17/Wlkp/A z 25.10.1999
119.	Kiszkowo	Rybno Wielkie	kaplica grobowa rodziny Lange	po 1880	2638/A z 16.03.1998

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
120.	Kiszkowo	Rybno Wielkie	dwór	1 poł. XIX	2087/A z 15.05.1986
121.	Kiszkowo	Ślawno	kościół pw. św. Mikołaja	1777, 1844	379/A z 25.11.1968
122.	Kiszkowo	Ślawno	kaplica cmentarna pw. św. Rozalii, drewn.	1785	380/A z 25.11.1968
123.	Kiszkowo	Sroczyń	młyn parowy	2 poł. XIX	2110/A z 5.11.1986
124.	Kiszkowo	Węgorzewo	zespół dworski		52/Wlkp/A z 22.03.2001
124.1.	Kiszkowo	Węgorzewo	dwór	1 poł. XIX, pocz. XX	52/Wlkp/A z 22.03.2001
124.2.	Kiszkowo	Węgorzewo	park	1 poł. XIX	52/Wlkp/A z 22.03.2001
125.	Klecko	Dębica	kościół pw. św. Mikołaja, drewn.	1726, 1937	445/A z 1.02.1969
126.	Klecko	Działyń	park dworski	1 poł. XIX	884/1/Wlkp/A z 19.03.1986
127.	Klecko	Działyń	spichrz	1 poł. XIX	884/2/Wlkp/A z 9.09.1968
128.	Klecko	Dziećmiarki	park	poł. XIX	2033/A z 4.11.1985
129.	Klecko	Klecko	kościół parafialny pw. św. Jadwigi	po 1510, 1781, 1930	17/A z 23.11.1964
130.	Klecko	Klecko	2 domy, ul. Domańskiego 14, Ogrodowa 2	1840	2307/A z 24.06.1994
131.	Klecko	Pomarzany	park	1 poł. XIX	2139/A z 1.11.1987
132.	Klecko	Świniary Górne	kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. parafialny pw. NMP Królowej Polski	1909	2600/A z 10.07.1996
133.	Klecko	Waliszewo	kościół parafialny pw. św. Katarzyny, drewn.	2 poł. XVIII	2476/A z 7.03.1931
134.	Klecko	Zakrzewo	zespół pałacowy		1381/A z 23.02.1973
134.1.	Klecko	Zakrzewo	pałac	1861	1381/A z 23.02.1973
134.2.	Klecko	Zakrzewo	oficyna	1874	1381/A z 23.02.1973
134.3.	Klecko	Zakrzewo	park	2 poł. XIX	1381/A z 23.02.1973
135.	Klecko	Zakrzewo	zespół folwarczny	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
135.1.	Klecko	Zakrzewo	rządówka	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
135.2.	Klecko	Zakrzewo	wozownia	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
135.3.	Klecko	Zakrzewo	obora	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
135.4.	Klecko	Zakrzewo	magazyn zbożowy	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
135.5.	Klecko	Zakrzewo	kuźnia	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
135.6.	Klecko	Zakrzewo	gorzelnia	2 poł. XIX	2142/A z 12.01.1988
136.1.	Łubowo	Dziekanowice	kościół parafialny pw. św. Marcina	1856	951/Wlkp/A z 2.02.2015
136.2.	Łubowo	Dziekanowice	ogrodzenie, mur.	2 poł. XIX	951/Wlkp/A z 2.02.2015
137.	Łubowo	Dziekanowice	cmentarz kościelny		951/Wlkp/A z 2.02.2015
138.	Łubowo	Dziekanowice	park	poł. XIX	2102/A z 3.11.1986

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
139	Łubowo	Falkowo	zespół pałacowy	1890	1631/A z 11.11.1974
139.1.	Łubowo	Falkowo	pałac	1890	1631/A z 11.11.1974
139.2.	Łubowo	Falkowo	park	1890	1631/A z 11.11.1974
140.	Łubowo	Imielno	kościół parafialny pw. Narodzenia NMP	1870	731/Wlkp/A z 17.12.2008
141.	Łubowo	Imielno	cmentarz kościelny		731/Wlkp/A z 17.12.2008
142.	Łubowo	Lednogóra	obszar krajobrazu kulturowego - otoczenie wyspy Ostrów Lednicki		18/Wlkp/C z 10.11.2006
142.1.	Łubowo	Lednogóra	wyspa „Ostrów Lednicki”		2404/A z 12.03.1930
142.2.	Łubowo	Lednogóra	wyspa „Ledniczka”		73/77/57 z 26.03.1957
143.	Łubowo	Lednogóra	kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	1891	950/Wlkp/A z 21.06.1996
144.	Łubowo	Łubowo	kościół parafialny pw. św. Mikołaja, drewn.	1660, XIX	16/A z 19.11.1964
145.	Łubowo	Rybitwy	dwór (nr 17)	po 1920	2257/A z 22.06.1993
145.1.	Mieleszyn	Dziadkowo	zespół dworski:	2 poł. XIX	2094/A z 12.09.1986
145.2.	Mieleszyn	Dziadkowo	dwór	2 poł. XIX	2094/A z 12.09.1986
145.3.	Mieleszyn	Dziadkowo	park	2 poł. XIX	2094/A z 12.09.1986
145.4.	Mieleszyn	Dziadkowo	spichrz (na folwarku)	2 poł. XIX	2605/A z 6.09.1996
146.1.	Mieleszyn	Łopienno	kościół pw. Wniebowzięcia NMP	1670	2458/A z 10.03.1932
146.2.	Mieleszyn	Łopienno	dzwonnica, drewn.	1832	383/A z 25.11.1968
146.3.	Mieleszyn	Łopienno	ogrodzenie		384/A z 25.11.1968
147.	Mieleszyn	Mielno	zespół pałacowy:		1539/A z 3.07.1974
147.1.	Mieleszyn	Mielno	pałac	1904	1539/A z 3.07.1974
147.2.	Mieleszyn	Mielno	park	XIX-XX	1539/A z 3.07.1974
148.	Mieleszyn	Popowo Ignacewo	zespół dworski:	k. XIX	2326/A z 19.01.1995
148.1.	Mieleszyn	Popowo Ignacewo	dwór	k. XIX	2326/A z 19.01.1995
148.2.	Mieleszyn	Popowo Ignacewo	park	k. XIX	2326/A z 19.01.1995
149.	Mieleszyn	Przysieka	zespół pałacowy:		
149.1.	Mieleszyn	Przysieka	pałac z oficyną	2 poł. XVIII, 1910	2315/A z 12.08.1994
149.2.	Mieleszyn	Przysieka	park	2 poł. XIX	2101/A z 5.11.1986
150.	Mieleszyn	Sokolniki	kościół pw. św. Stanisława, drewn.	1682-1721	2426/A z 7.03.1931
151.	Niechanowo	Arcugowo	zespół pałacowy:		1496/A z 3.12.1973
151.1.	Niechanowo	Arcugowo	pałac	1815, 1848, XIX/XX	1496/A z 3.12.1973

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
151.2.	Niechanowo	Arcugowo	kaplica	1848	1496/A z 3.12.1973
151.3.	Niechanowo	Arcugowo	park	pocz. XIX	1496/A z 3.12.1973
152.	Niechanowo	Czechowo	park dworski	XIX/XX	1994/A z 24.01.1985
153.	Niechanowo	Gurów	park	2 poł. XIX	1991/A z 25.04.1985
154.1.	Niechanowo	Jarząbkowo	kościół parafialny pw. św. Marcina	XV/XVI, 1846, 1929	728/Wlkp/A z 29.12.2008
154.2.	Niechanowo	Jarząbkowo	cmentarz kościelny		728/Wlkp/A z 29.12.2008
155.	Niechanowo	Jelitowo	zespół dworski:	2 poł. XIX	2107/A z 22.10.1986
155.1.	Niechanowo	Jelitowo	dwór	2 poł. XIX	2107/A z 22.10.1986
155.2.	Niechanowo	Jelitowo	park	2 poł. XIX	2107/A z 22.10.1986
156.	Niechanowo	Karsewo	dwór	1 poł. XIX	2216/A z 19.11.1991
157.	Niechanowo	Kędzierzyn	zespół kościoła parafialny:		103/Wlkp/A z 27.08.2002
157.1.	Niechanowo	Kędzierzyn	kościół pw. św. Andrzeja Apostoła	1840, 1877-82	103/Wlkp/A z 27.08.2002
157.2.	Niechanowo	Kędzierzyn	cmentarz kościelny		103/Wlkp/A z 27.08.2002
157.3.	Niechanowo	Kędzierzyn	ogrodzenie, mur.	1 poł. XIX	103/Wlkp/A z 27.08.2002
157.4.	Niechanowo	Kędzierzyn	plebania	1840, 1916	103/Wlkp/A z 27.08.2002
158.	Niechanowo	Malczewo	park	XIX, I. 30 XX	1993/A z 23.01.1985
159.	Niechanowo	Mierzewo	zespół pałacowy:	XIX-XX	1632/A z 11.11.1974
159.1.	Niechanowo	Malczewo	pałac	XIX-XX	1632/A z 11.11.1974
159.2.	Niechanowo	Mierzewo	park	XIX-XX	1632/A z 11.11.1974
160.	Niechanowo	Niechanowo	kościół parafialny pw. św. Jakuba, drewn.	1776	974/A z 6.03.1970
161.	Niechanowo	Niechanowo	zespół pałacowy:	XVIII-XIX	
161.1.	Niechanowo	Niechanowo	pałac	XVIII-XIX	2522/A z 7.10.1955
161.2.	Niechanowo	Niechanowo	oficyna	XVIII-XIX	1552/A z 18.07.1974
161.3.	Niechanowo	Niechanowo	park	XVIII-XIX	1552/A z 18.07.1974
162.	Niechanowo	Żółcz	zespół dworski:	k. XIX	2108/A z 11.11.1986
162.1.	Niechanowo	Żółcz	dwór	k. XIX	2108/A z 11.11.1986
162.2.	Niechanowo	Żółcz	park	k. XIX	2108/A z 11.11.1986
163.1.	Trzemeszno	Duszno	kościół parafialny pw. św. Doroty	1850	51/Wlkp/A z 12.03.2001
163.2.	Trzemeszno	Duszno	dzwonnica-brama	1865	51/Wlkp/A z 12.03.2001
163.3.	Trzemeszno	Duszno	cmentarz kościelny		51/Wlkp/A z 12.03.2001
164.	Trzemeszno	Kamieniec	kościół parafialny pw. św. Jakuba, drewn.	1772-1724, 1902, 1948	A/272/1 z 9.09.1991

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
165.	Trzemeszno	Kruchowo	zespół dworski:	2 poł. XVI, XVIII-XX	A/486/1-2 z 21.04.1997
165.1.	Trzemeszno	Kruchowo	dwór	2 poł. XVI, XVIII-XX	A/486/1-2 z 21.04.1997
165.2.	Trzemeszno	Kruchowo	park	2 poł. XVI, XVIII-XX	A/486/1-2 z 21.04.1997
166.	Trzemeszno	Lubiń	zespół dworski:		921/Wlkp/A z 31.12.2013
166.1.	Trzemeszno	Lubiń	dwór	3 ćw. XVIII, XIX	921/Wlkp/A z 31.12.2013
166.2.	Trzemeszno	Lubiń	park	pocz. XIX	921/Wlkp/A z 31.12.2013
167.	Trzemeszno	Szydłowo	kościół parafialny pw. Imienia Jezus, NMP i św. Józefa	1795	A/517/1 z 22.12.1988
168.	Trzemeszno	Szydłowo	spichrz	1 poł. XIX, 1983-1985	892/Wlkp/A z 15.06.1985
169.	Trzemeszno	Trzemeszno	kościół klasztorny kanoników regularnych, ob. parafialny pw. Wniebowzięcia MB, ul. Kosmowskiego	XII-XVII, po 1945	443 z 6.07.1960
170.	Trzemeszno	Trzemeszno	kościół parafialny pw. św. Łazarza, ul. św. Michała 23	XVIII	445 z 6.07.1960
171.	Trzemeszno	Trzemeszno	alumnat Kosmowskiego, pl. Kosmowskiego 3	1773-1774	444 z 6.07.1960
172.	Trzemeszno	Trzemeszno	wodociągowa wieża ciśnień, z otaczającym drzewostanem, ul. Orchowska 18	1906-1908	893/Wlkp/A z 14.04.1994
173.	Trzemeszno	Trzemeszno	browar, ul. Szymańskiego 3 i 6:	XVIII, k. XIX	60/Wlkp/A z 28.06.2001
173.1.	Trzemeszno	Trzemeszno	budynek produkcyjno-mieszkalny	XVIII, k. XIX	60/Wlkp/A z 28.06.2001
173.2.	Trzemeszno	Trzemeszno	park	XVIII, k. XIX	60/Wlkp/A z 28.06.2001
173.3.	Trzemeszno	Trzemeszno	łodownia ziemna	XVIII, k. XIX	60/Wlkp/A z 28.06.2001
174.	Trzemeszno	Trzemeszno	cmentarz ewangelicki		1145/Wlkp/A z 26.08.2022
175.	Trzemeszno	Wydartowo	kuźnia	1856	82/Wlkp/A z 21.02.2002
176.	Witkowo	Folwark	wiatrak koźlak (nr 31)	XIX	363/105 z 10.08.1984
177.	Witkowo	Folwark-Piaski	dwór	ok. 1880	336/78 z 21.05.1984
178.	Witkowo	Jaworowo	zespół pałacowy:	1 poł. XIX, XX	337/79 z 21.05.1984
178.1.	Witkowo	Jaworowo	pałac	1 poł. XIX, XX	337/79 z 21.05.1984
178.2.	Witkowo	Jaworowo	park	1 poł. XIX, XX	337/79 z 21.05.1984
179.	Witkowo	Kołaczkowo	zespół dworski:	k. XIX-XX	259/1 z 15.02.1984
179.1.	Witkowo	Kołaczkowo	dwór	k. XIX-XX	259/1 z 15.02.1984
179.2.	Witkowo	Kołaczkowo	gorzelnia	k. XIX-XX	259/1 z 15.02.1984

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data powstania	Nr rej./data wpisu
179.3	Witkowo	Kołaczkowo	brama wjazdowa	k. XIX-XX	259/1 z 15.02.1984
179.4.	Witkowo	Kołaczkowo	park	k. XIX-XX	259/1 z 15.02.1984
180.	Witkowo	Małachowo Szemborowice	park dworski	2 poł. XIX	344/86 z 21.05.1984
181.	Witkowo	Małachowo Złych Miejs	park dworski	2 poł. XIX	345/87 z 21.05.1984
182.	Witkowo	Mielżyn	kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych	2 poł. XVI, XVIII, 1843	378 z 25.11.1968
183.	Witkowo	Mielżyn	zespół dworski:	2 poł. XIX	338/80 z 21.05.1984
183.1.	Witkowo	Mielżyn	dwór	2 poł. XIX	338/80 z 21.05.1984
183.2.	Witkowo	Mielżyn	park	2 poł. XIX	338/80 z 21.05.1984
184.	Witkowo	Odrawąż	park	poł. XIX	1633 z 11.11.1974
185.	Witkowo	Ostrowite Prymasowskie	kościół parafialny pw. św. Marcina	1841-51, 1905	312/Wlkp/A z 9.05.2006
185.1.	Witkowo	Ostrowite Prymasowskie	cmentarz kościelny		312/Wlkp/A z 9.05.2006
185.2.	Witkowo	Ostrowite Prymasowskie	ogrodzenie	1863	312/Wlkp/A z 9.05.2006
186.	Witkowo	Skorzęcin	park dworski	pocz. XX	346/88 z 21.05.1984
187.	Witkowo	Witkowo	historyczny układ urbanistyczny miasta	XVII–pocz. XIX	693/Wlkp/A z 7.08.2008
188.	Witkowo	Witkowo	kościół parafialny pw. św. Mikołaja	1840, k. XIX, 1906-07	313/Wlkp/A z 9.05.2006
188.1.	Witkowo	Witkowo	cmentarz kościelny	1840, k. XIX, 1906-07	313/Wlkp/A z 9.05.2006
188.2.	Witkowo	Witkowo	ogrodzenie	1840, k. XIX, 1906-07	313/Wlkp/A z 9.05.2006
189.	Witkowo	Witkowo	Dom Katolicki, ul. Stary Rynek 15	1912	1133/Wlkp/A z 26.11.2021
190.	Witkowo	Witkowo	zespół d. starostwa:		757/Wlkp/A z 5.08.2009
190.1.	Witkowo	Witkowo	budynek starostwa, ul. Warszawska 31	1895	757/Wlkp/A z 5.08.2009
190.2.	Witkowo	Witkowo	willa starosty, ul. Kosynierów Miłosławskich 18	1912	757/Wlkp/A z 5.08.2009
190.3.	Witkowo	Witkowo	park	XIX/XX	757/Wlkp/A z 5.08.2009
191.	Witkowo	Witkowo	Bank Ludowy	1913	135/Wlkp/A z 9.06.2003

Aneks nr 2 - Wykaz zabytków archeologicznych

Lp.	Gmina	Miejscowość	Nr rej./data wpisu	Stanowisko	AZP	Nr stan.
1.	Czarniejewo	Pakszyn	35, 1935 r.	grodzisko późnośredniowieczne	52-33	4/32
2.	Gniezno	Goślinowo	2574/A, 31 stycznia 1996 r.	osada kult. łużyckiej i przeworskiej	49-34	4/83
3.	Gniezno	Jankowo Dolne	2227/A, 20 lutego 1992 r.	osada obronna	49-35	21/146
4.	Gniezno	Modliszewo	2582/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wczesnośredniowieczna	48-34	45/119
5.	Gniezno	Obórka	2570/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wczesnośredniowieczna	49-33	2/128
6.	Gniezno	Gniezno	1359/A, 28 marca 1972 r.	grodzisko	50-34	8/
7.	Gniezno	Gniezno	1358/A, 15 marca 1972 r.	grodzisko pierścieniowe	50-34	18/110
8.	Gniezno	Gniezno	-	grodzisko	50-34	15/
9.	Kiszkowo	Imiolki	1350/A, 1 marca 1972 r.	grodzisko stożkowe	49-32	22/189
10.	Kiszkowo	Kamionek	2580/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	48-32	18/48
11.	Kiszkowo	Kiszkowo	2579/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	49-31	6/6
12.	Kiszkowo	Kiszkowo	1355/A, 10 marca 1972 r.	osada przyrodowa	48-31	2/23
13.	Kiszkowo	Kiszkowo	1354/A, 10 marca 1972 r.	grodzisko	49-31	1/214
14.	Kiszkowo	Łubowice	2584/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	48-30	1/36
15.	Kiszkowo	Myszki	2576/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	49-31	6/11
16.	Kiszkowo	Myszki	2583/A, 31 stycznia 1996 r.	osada	49-31	32/223
17.	Kiszkowo	Myszki	2571/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	48-31	37/172
18.	Kiszkowo	Ślawno	1357/A, 15 marca 1972 r.	osada z okresu halszackiego i wczesnego średniowiecza	49-32	12/8
19.	Kiszkowo	Ślawno	1356/A, 10 marca 1972 r.	grodziska	49-32	28/188
20.	Kiszkowo	Turostowo	1356/A, 15 marca 1972 r.	grodzisko	49-30	1/66
21.	Kiszkowo	Turostowo	1342/A, 26 lutego 1972 r.	cmentarzysko	49-30	2/67
22.	Kłecko	Bielawy	2573/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	49-33	8/26
23.	Kłecko	Brzozogaj	2572/A, 31 stycznia 1996 r.	osada kultury łużyckiej i przeworskiej	49-33	21/83
24.	Kłecko	Dębica	1346/A, 1 marca 1972 r.	grodzisko wczesnośredniowieczne	49-33	1/40
25.	Kłecko	Dębica	1347/A, 1 marca 1972 r.	osada wczesnośredniowieczna i średniowieczna	49-33	2/42
26.	Kłecko	Kłecko	1352/A, 3 marca 1972 r.	grodzisko wczesnośredniowieczne	48-32	1/1

Lp.	Gmina	Miejscowość	Nr rej./data wpisu	Stanowisko	AZP	Nr stan.
27.	Kiecko	Zakrzewo	2575/A, 31 stycznia 1996 r.	osada wielokulturowa	48-32	28/196
28.	Łubowo	Imielno	2226/A, 20 lutego 1992 r.	osada	51-32	12,17, 14/14, 12, 18
29.	Łubowo	Imielno	2225/A, 20 lutego 1992 r.	cmentarzysko	51-32	33/
30.	Łubowo	Lednogóra	1929/A, 30 grudnia 1983 r.	osada	50-32	8/47
31.	Łubowo	Łubowo	1343/A, 28 lutego 1972 r.	grodzisko	50-32	1/160
32.	Łubowo	Łubowo	1344/A, 28 lutego 1972 r.	cmentarzysko wczesnośredniowieczne	50-32	32/140
33.	Łubowo	Moraczewo	1345/A, 28 lutego 1972 r.	grodzisko pierścieniowate	50-31	1/128
34.	Łubowo	Moraczewo	1931/A, 30 grudnia 1983 r.	osada wczesnośredniowieczna	50-31	2/129
35.	Łubowo	Moraczewo	1933/A, 30 grudnia 1983 r.	osada wczesnośredniowieczna	50-31	3/130
36.	Łubowo	Moraczewo	1932/A, 30 grudnia 1983 r.	osada wczesnośredniowieczna	50-31	3a/131
37.	Łubowo	Moraczewo	1934/A, 30 grudnia 1983 r.	osada wczesnośredniowieczna	50-31	4/132
38.	Łubowo	Moraczewo	1930/A, 30 grudnia 1983 r.	osada	50-31	16/144
39.	Łubowo	Rybitwy	1928/A, 30 grudnia 1983 r.	osada	50-32	12/12
40.	Łubowo	Rybitwy	orzeczenie 26 marca 1957 r., L. dz. Kl.IV-73/78/57, poz. 41 orzeczenie Nr 259 z 12.03.1930, L.dz. 6346/30	wyspa Lednica ruiny zamku	50-32	1/22 2/23
41.	Łubowo	Wierzyce	2601/A, 29 lipca 1996 r.	osada produkcyjna	50-32	11/27
42.	Łubowo	Rybitwy	orzeczenie 26 marca 1957 r., L. dz. Kl.IV-73/77/57	Ledniczka	50-32	4/25
43.	Mieleszyn	Świątniki Wielkie	1351/A, 3 marca 1972 r.	cmentarzysko	47-33	1/67
44.	Witkowo	Małachowo Złych Miejsc	1353/A z 03.03.1972 r.	grodzisko pierścieniowate	52-35	1/55
45.	Witkowo	Chładowo	1348/A z 01.03.1972 r.	grodzisko pierścieniowate	52-36	1/12
46.	Trzemeszno	Ostrowite	104/C z 23.09.1969 r.	grodzisko wczesnośredniowieczne	50-36	1/79
47.	Trzemeszno	Lubiń	102/C z 17.09.1969 r.	grodzisko pierścieniowate	49-36	1/126
48.	Trzemeszno	Ostrówek/ Kamieniec	103/C z 23.09.1969	grodzisko pierścieniowate	50-37	

Aneks nr 3 - Wykaz zabytków ruchomych

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data	Ilość
1.	Czarniejewo	Czarniejewo	kolekcja pojazdów konnych	898/B	1984	14
2.	Czarniejewo	Czarniejewo	pałac - wyposażenie wnętrz (wpisano 205 obiektów, w latach 2013-2014 wykreślono z rejestru zabytków 48 z nich)	398/B	1985	157
3.	Czarniejewo	Czarniejewo	medalion z brązu, autor A. Pruszyński	121/B	1971	1
4.	Czarniejewo	Czarniejewo	dekoracje wnętrza pałacu	137/B	1971	3
5.	Czarniejewo	Czarniejewo	kościół pw. św. Jana Chrzciciela - wyposażenie	117/B	1971	26
6.	Klecko	Dębica	kościół pw. św. Mikołaja - wyposażenie	198/B	1972	10
7.	Klecko	Dębica	kościół pw. św. Mikołaja - wyposażenie	590/Wlkp/B	2022	23
8.	Trzemeszno	Duszn	kościół pw. św. Doroty w Duszn - wystrój i wyposażenie	262/Wlkp/B	2012	16
9.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Dogkart	3/B	1966	1
10.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Bryczko - Amerykan	303/B	1973	1
11.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny powóz Mylord - Faeton	5/B	1966	1
12.	Gniezno	Gniezno	pistolet skałkowy	394/B	1978	1
13.	Gniezno	Gniezno	kościół katedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny - konfesja św. Wojciecha	401/B	1990	1
14.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Sanie	4/B	1966	1
15.	Gniezno	Gniezno	kolekcja malarstwa 5 obrazów	400/B	1987	5
16.	Gniezno	Gniezno	kościół katedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny - Drzwi Gnieźnieńskie	133/13/B	1960	1
17.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Brek	21/B	1966	1
18.	Gniezno	Gniezno	kościół pw. św. Trójcy - witraże	402/B	1992	10
19.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Wolant	1/B	1966	1
20.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Coupe - kareta	22/B	1966	1
21.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Dogkart	6/B	1966	1
22.	Gniezno	Gniezno	kościół katedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny - Skarbiec Katedralny	46/B	1970	190
23.	Gniezno	Gniezno	sztukaterie w domu mieszkalnym	119/11/B	1964	1
24.	Gniezno	Gniezno	pojazd konny Amerykan	301/B	1973	1

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data	Ilość
25.	Gniezno	Gniezno	kościół filialny pw. św. Piotra i Pawła - wystrój i wyposażenie	90/Wlkp/B	2007	14
26.	Gniezno	Gniezno	kościół katedralny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha - wyposażenie	68/wlkp/B	2005	280
27.	Gniezno	Gniezno	obelisk na cmentarzu parafialnym pw. Św. Trójcy	111/Wlkp/B	2008	1
28.	Gniezno	Gniezno	wystrój i wyposażenie kościoła pw. Wniebowzięcia NMP w Gnieźnie	220/Wlkp/B	2012	66
29.	Gniezno	Gniezno	wystrój i wyposażenie Kościoła Rektorskiego pw. św. Jana Chrzciciela w Gnieźnie	310/Wlkp/B	2013	12
30.	Gniezno	Gniezno	wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego św. Jerzego w Gnieźnie	311/Wlkp/B	2013	13
31.	Gniezno	Gniezno	wystrój i wyposażenie kościoła przyklasztornego pw. Wniebowzięcia NMP w Gnieźnie	314/Wlkp/B	2013	3
32.	Gniezno	Gniezno	wystrój i wyposażenie kościoła i klasztoru OO Franciszkanów w Gnieźnie	343/Wlkp/B	2014	47
33.	Gniezno	Gniezno	obelisk na cmentarzu parafialnym pw. św. Piotra i Pawła	387/Wlkp/B	2015	1
34.	Gniezno	Gniezno	polichromia na ścianach pomieszczenia dyżurki Komendy powiatowej Policji w Gnieźnie	418/Wlkp/B	2015	1
35.	Gniezno	Gniezno	żyrandol z auli budynku szkoły przy ul. Mieszka I 27	536/Wlkp/B	2019	1
36.	Gniezno	Gniezno	kościół pw. Świętej Trójcy – wystrój i wyposażenie	536/Wlkp/B	2019	63
37.	Gniezno	Gniezno	kaplica pw. Zwiastowania NMP na terenie Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego – wystrój i wyposażenie	535/Wlkp/B	2019	15
38.	Gniezno	Gniezno	kościół pw. św. Michała Archanioła – wystrój i wyposażenie	528/Wlkp/B	2019	31
39.			kaplica dwuwyznaniowa położona na terenie parku Szpitala Psychiatrycznego „Dziekanka” – wystrój i wyposażenie	573/Wlkp/B	2020	8
40.	Lednogóra	Imielno	kościół pw. Narodzenia NMP - wyposażenie	88/Wlkp/B	2017	9
41.	Niechanowo	Jarząbkowo	kościół pw. św. Marcina - wyposażenie	237/B	1972	10
42.	Niechanowo	Jarząbkowo	wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Marcina w Jarząbkowie	155/Wlkp/B	2009	34
43.	Klecko	Kamieniec	krzyż przydrożny	180/B	1972	1
44.	Trzemeszno	Kamieniec	kościół pw. św. Jakuba Ap. - wyposażenie	71/wlkp/B	2005	22

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data	Ilość
45.	Niechanowo	Kędzierzyn	kościół pw. św. Andrzeja - wyposażenie	177/B	1972	2
46.	Kiszkowo	Kiszkowo	kościół pw. św. Jana Chrzciciela - wyposażenie	172/B	1971	9
47.	Klecko	Klecko	kościół pw. św. Jadwigi - wyposażenie	233/B	1972	23
48.	Klecko	Klecko	kościół pw. św. Jadwigi - wyposażenie	82/Wlkp/B	2006	39
49.	Kiszkowo	Łagiewniki Kościelne	kościół pw. Bożego Ciała - wyposażenie	235/B	1972	12
50.	Mieleszyn	Łopienno	kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny - wyposażenie	231/B	1972	38
51.	Łubowo	Łubowo	kościół pw. św. Mikołaja - wyposażenie	334/B	1974	12
52.	Mieleszyn	Mielno	Rzeźba parkowa typu atlas na terenie zespołu dworsko parkowego	133/Wlkp/B	2008	1
53.	Witkowo	Mielżyn	kościół pw. Wszystkich Świętych - wyposażenie	190/Wlkp/B	1971	10
54.	Witkowo	Mielżyn	kościół pw. Wszystkich Świętych - rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem	B-38/197/Ko	1972	1
55.	Witkowo	Mielżyn	wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych w Mielżynie	190/Wlkp/B	2010	10
56.	Gniezno	Modliszewko	kościół pw. św. Jakuba - wyposażenie	200/B	1972	10
57.	Niechanowo	Niechanowo	kościół pw. św. Jakuba - wyposażenie	173/B	1971	18
58.	Witkowo	Ostrowite Prymasowskie	kościół pw. św. Marcina - wyposażenie	B-39/238/Ko	1972	8
59.	Czarniejewo	Pawłowo	kościół pw. św. Marcina - wyposażenie	240/B	1972	2
60.	Klecko	Pomarzany	kościół pw. Matki Boskiej - wyposażenie	236/B	1972	13
61.	Kiszkowo	Ślawno	kościół pw. św. Mikołaja - wyposażenie	174/B	1971	5
62.	Kiszkowo	Ślawno	kościół pw. św. Mikołaja - monstrancja wieżyczkowa	175/B	1971	1
63.	Mieleszyn	Sokolniki	kościół pw. św. Stanisława - wyposażenie	239/B	1972	23
64.	Mieleszyn	Sokolniki	kościół pw. św. Stanisława – ołtarz boczny	580/Wlkp/B	2021	1
65.	Gniezno	Strzyżewo Kościelne	kościół pw. św. Tomasza - wyposażenie	199/B	1972	8
66.	Trzemeszno	Szydłowo	wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. Najświętszego Imienia Jezus, NMP i św. Józefa w Szydłowie	224/Wlkp/B	2012	14
67.	Klecko	Świniary	kościół pw. Najświętszej Marii Panny - wyposażenie	232/B	1972	2
68.	Trzemeszno	Trzemeszno	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP – wystrój i wyposażenie	399/Wlkp/B	2015	50

Lp.	Gmina	Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data	Ilość
69.	Trzemeszno	Trzemeszno	polichromia na sklepieniu zakrystii kościoła pw. Wniebowzięcia NMP	462/Wlkp/B	2017	1
70.	Klecko	Waliszewo	kościół pw. św. Katarzyny - wyposażenie	176/B	1971	12
71.	Klecko	Waliszewo	kościół pw. św. Katarzyny wystrój i wyposażenie	127/Wlkp/B	2008	21
72.	Witkowo	Witkowo	kościół pw. św. Mikołaja - wyposażenie	B-13/30/Ko	1970	4
73.	Czarniejewo	Żydowo	kościół pw. św. Stanisława Biskupa - wyposażenie	188/B	1972	3
74.	Czarniejewo	Żydowo	kościół pw. św. Stanisława Biskupa - wyposażenie	469/Wlkp/B	2017	44